

דעות

גיליון 18 • קיץ תשס"ד (2004)
בהוצאת נאמני תורה ועבודה ומרכז יעקב הרצוג

■ **"יוזמה שעונה על צורך חברתי או דתי אמיתי יש לה קיום"**
ריאיון עם הרב נחום רבינוביץ

■ **מה השתבש בלימודי התנ"ך?**

■ **תלמוד הנשים במדרשות (עדיין) לא מביא לידי מעשה**

■ **"לי זה לא יקרה?"**
הסכמי קדם נישואין

■ **מדרש אגדה**
סיפור חיון היונגיאני של ר' יוחנן

■ **מה מחדשת האמנות הפמיניסטית היהודית?**

תנועת נאמני תורה ועבודה

שבתות עיון

שבת העיון האחרונה התקיימה בשבת פרשת חקת בנושא:
"קרעים בחברה וגוונים בחברה רב תרבותית"
השבת היתה מוצלחת ביותר.
שבת העיון הבאה תתקיים במעלה החמישה אחרי החגים, בשבת פרשת נח,
בשיתוף עמותת קולך. פהרו ושריינו מקום.
לפרטים נוספים: 02-5611761

פועצת נאמני תורה

הישיבה השלישית של פועצת התנועה התקיימה בכ"ח סיוון [17.06.04] בירושלים. בישיבה הרצה פרופ' ידידיה שטרן בנושא ההלכה והמשפט הישראלי, וכן התקיימו דיונים בנושא שירותי הדת במדינת ישראל ועדכון פצע התנועה.
הישיבה הרביעית תתקיים בע"ה ביום ד', ה' פרחשוון 20.10 בשעות 19:00-22:00 בירושלים.

אני מתכבד להזמין את חברי 'נאמני תורה ועבודה' להצטרף בחברים פעילים בהנהלת התנועה או לצידה. ההנהלה מתכנסת אחת לחודש ופועלת בתחומים שונים בעזרת צוות המשרד. ההשתתפות בהנהלה נושאת בחובה חובות רבים אך גם יכולת להשפיע על סדר היום של התנועה.
לפרטים התקשרו עיפי.

משה (קנילי) טור-פז
tur-paz@internet-zahav.net

ערבי עיון באנגלית בשיתוף ארגון 'עדה'

יתקיימו בחול המועד סוכות בירושלים, בית שמש ורעננה. לפרטים צרו קשר עם משרד התנועה.

בית מדרש 'תורה ועבודה'

ביוזמת בוגרי צבא, מכינות ופדרשות, אנו מתעתדים לפתוח בית מדרש חדש ביפי שישי בירושלים. צעירים וצעירים ברוחם המעוניינים להיות שותפים לעיצוב בית המדרש יפנו למשרדי התנועה או ל gila@yahoo.com וישאירו את פרטיהם. ליוזמה שותפים תיכונים דתיים בירושלים ופוסדות הקיבוץ הדתי.

פורום ראשי ארגונים התקיים באסרו חג פסח התשס"ד בארגון של 'נאמני תורה ועבודה' ויד הרב ניסים'. מטרת הפורום: יצירת קואליציה של ארגונים להשפעת קול יהודי שונה, מגוון, א-פוליטי, רב תרבותי, בדגש חברתי. הכינוס הבא יתקיים ב-23/7 ב'פזר שפשי', בנין כ"ח בירושלים. לפרטים אורי: 058-883232

ההלכה והאדם הפודרני

נאמני תורה ועבודה שפחה להזמין את הציבור הרחב לסדרת ערבי עיון בנושא ההלכה והאדם הפודרני. ערבי העיון מתקיימים בכל יום ב', החל מ"ה סיוון (14 ליוני) בשעה 20:00 בבית הכנסת "אהל נחמה" ברח' שופן בירושלים. חברות ללימוד דפי מקורות החל מהשעה 18:00. הציבור מוזמן הכניסה חופשית.

חידוש חברות
לשנת 2004:

חברות: 190 ש"ח
חברות לגמלאים: 150 ש"ח
לצעירים: 80 ש"ח
פנוי על "דעות" בלבד
[לספריות]: 120 ש"ח

צרו קשר:

נאמני תורה ועבודה
ת.ד. 7006
ירושלים 91070
טלפון: 02-5611761
פקס: 02-5611781
neemaney@toravoda.org.il

תוכן

מאמרים וכתבות

8 "יוזמה שעונה על צורך חברתי או דתי אמיתי -

יש לה קיום" ריאיון עם הרב נחום רבינוביץ

אביעד סטולמן ואסף פינק

14 מרוב עצים (החשש מהיער)

מדוע נמנעים מורי תנ"ך מלשאול שאלות-על?

אסתר לפיאן

19 תלמוד הנשים במדרשות (עדיין) לא מביא לידי מעשה

עמית גבריהו

רחל קרן

23 תורה לשמה תגובה

26 "לי זה לא יקרה" - האומנם?

על הסכמי קדם-נישואין

תניא ציון

41 שמע אד-ני שני שירים

אליעז כהן

מדורים

4 לדעתי בזכות הנורמליות

משה (קינלי) טור-פז

32 מדרש אגדה הפרסונה והצל - סיפור חייו היונגיאני

של ר' יוחנן

יקיר אנגלנדר

37 אמנות "אוהל משלה" - אמנות פמיניסטית יהודית מאוחרת

דוד שפרבר

42 מכתבים

בשער: דוד ריב, ללא כותרת

רקדתי איתך וויתרתי עליך

אני משקר כשאני אומר:

"ויתרתי".

כמעט ויתרתי.

לימדתי אותך את הריקוד והראיתי לך איך להיחלץ ממנו.

בבית הגדול שקירותיו עשויים מים ישנו חדר אחד קטן

שבו אתגורר לנצח

עגול כמו עיגול,

מאושר כמו טלפון בלתי מחובר.

(חזי לסקלי)

חזי לסקלי דן בהחמצה, בפיספוס. אם מחפשים היטב אפשר למצוא בשיר קו של קינה, אבל עיקרו בהשלמה - במבט המפוכח במה שהיה, במצב החדש הנוצר, ביתרונותיו. תבונת הפיכחון היא יקרה וקשה. לא קל לוותר על הלא מושג, ולהסתפק בלקח המר, אפילו אם משמעו סיכוי טוב יותר בפעם הבאה.

רבים ממאמרי דעות עוסקים במבטים שכאלה. חלקם מדווחים על הזדמנויות שחלפו, רובם מציגים תקלות שאפשר עוד לתקן. בריאיון שעוסק בשיבות, בלימוד ובחברה הישראלית, מצטער הרב נחום רבינוביץ' על הפתרון הלא מוצלח לטעמו של בעיית המיעוטים בישראל; אסתר לפיאן מצביעה על הכשל הנמשך בהוראת התנ"ך בחינוך הדתי, אך חושבת ששינוי עוד אפשרי; עמית גבריהו סבור שמדרשות הגמרא של הבנות כשלו, לפחות לעת עתה. לעתים רק אחרים יכולים ללמוד מטעותינו. תניא ציון מציגה את הסכמי קדם-הנישואין וקוראת לזוגות שנישאים ללמוד מניסיון קודמיהם. גם סיפורו של ר' יוחנן, המנותח בידי יקיר אנגלנדר במדור "מדרש אגדה", הוא סוג של החמצה שמסופרת למטרות חינוכיות.

יש גם החמצות קשות יותר, מהסוג בו עוסק אליעז כהן בספר השירה החדש שלו. מיתות מיותרות, בידי אדם, במעגלים שלא נפתרים, בינתיים. באלה אנחנו ממשיכים לא לעסוק. המוזות עוד ממתינות לשכונן הקרבות.

קריאה מהנה

חזי. לסקלי

דעות

יוצא לאור בהוצאת נאמני תורה ועבודה ומרכז יעקב הרצוג ללימודי יהדות

עורך: צחי מזומן, מערכת: משה (קינלי) טור-פז, אסתר לפיאן, חגית ברטוב

עורך תמונות: דוד שפרבר, עריכת לשון: הדס אחיטוב

תודה לתמר ויס

כתובת המערכת: ת"ד 7006 ירושלים 91070

deot@toravoda.org.il תגובות יתקבלו בברכה

עיצוב והפקה: סטודיו דוב אברמסון 02-6791532

שירו של חזי לסקלי, הוא 'מחול תשיעי', מתוך מחזור השירים 'מחולות ריקים' לקוח מספרו חיבור וחיסור - שירים 1985-1987, תל אביב 1988.

בזכות הנורפליז

משה (קינלי) טור פז

אסתר אלטרמן, אנחנו לחוצים 2003

כיתתיות מהי? כת היא קבוצה קטנה הנמצאת במתח מסוים עם המוסדות המרכזיים של החברה; החברות בכת נתונה לבחירה ולא עוברת בירושה; הכת מעמידה גבולות ברורים בינה לבין העולם החיצוני על ידי כללי התנהגות שונים. היא יוצרת זן חדש של זרים, מדירה את כל האחרים ונותנת להם תחושה והגדרה של 'אחר'. הניתוק מהעולם הסובב גורם לחברי הכת להקריב לכת חלק מזהותם. כך מגדיר חוקר בית שני אלברט באומגרטרן את מאפייני הכת לדורותיה, כפי שנוסחו על ידי חוקרי קבוצות נוצריות במאה ה-17.¹

חוקר כתות אחר, בריאן וילסון, הבחין בין שני סוגי כתות, רפורמיסטית ומופנמת. הכת הרפורמיסטית מאמינה כי עדיין ניתן לתקן את המרכז וכי הדבר כדאי ואפשרי. כת מהסוג הזה איננה מוכנה לנתק את קשריה עם המרכז החברתי שאליו השתייכה בעבר והיא מקווה כי תצליח להשפיע עליו. לעומתה, הכת המופנמת התייאשה מן האפשרות לתקן את המרכז ולדעתה מי שנמצא במרכז אבוד לחלוטין.²

נדמה כי בימינו ניתן להבחין בתוככי הציונות הדתית בקבוצות שלהן מאפיינים המזכירים כתות משני הסוגים שציין וילסון. בלב החברה עומדת כת 'הר המור'. ישיבה זו, אשר פרשה מיישיבת מרכז הרב לפני שנים ספורות, הפכה למעין כת מופנמת ומאפייניה מזכירים מאוד צורה זו של כיתתיות: המתח עם מוסדות החברה, החברות הוולונטריות והגבולות הברורים שבינה לבין כל החברה הישראלית והדתית, תוך התייחסות לאחר (גם היהודי) כאל זר. הישיבה מגדירה את דרכה כלימוד לשם

משה (קינלי) טור פז, יו"ר הנהלת נאמני תורה ועבודה, הוא דוקטורנט בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית וחבר הנהלת בית הספר הניסויי פלך בירושלים.

בצדה ובמקביל אליה גם קבוצות אשר אינן מופנמות כל כך ואשר התנהלותן מזכירה יותר את דרך הכת הרפורמיסטית. ליד ישיבת 'הר המור' מתקיימים מוסדות שכנים אשר דרכם קרובה אך לא זהה לדרכה.³ במוסדות אלו קיימת אותה הקצנה דתית והבחנה ברורה בין לבין השאר, אך עם זאת, ישנו דחף ברור לתיקון העולם ולהחזרת יושביו בתשובה. תלמידי ישיבות אלו ואחרים יוצאים אל השווקים והרחובות, מצטרפים כבעלי תפקידים לתנועת בני עקיבא ופועלים להפרדה בין בנים לבנות, עומדים בדוכני תנועת 'מעייני הישועה' (בראשות הרבנים אליהו, אבינר ואריאל) ותנועות נוספות, צדים את העוברים והשבים להניח תפילין (תחת ההנחה ש'צריך ללמוד מש"ס ומחב"ד איך לעבוד') ופועלים על מנת להשיב את עם ישראל לדרכו. לאחרונה הוזמנתי לתנועת ה'עזרא' כדי להעביר שיעור בנושא

לימוד בלבד, ללא כל תכלית נראית לעין וללא שליחות או תרומה אחרת לחברה הישראלית. ילדי הרבנים המלמדים בישיבה לומדים במוסד סגור אשר בו אין לימודי חול וכל תלמודם קודש. תלמידה מובדלים ומופרשים מהסובב אותם, הם אינם צורכים תקשורת מכל סוג, אינם משתתפים בפולמוס המדיני, משתדלים להינשא רק בינם לבין עצמם וכל דרכם והתנהלותם – התנהלות כיתתית מופנמת: חברה אינם באים בקהל, ולו בקהל הדתי, הם מטפחים מערכות נבדלות בכל התחומים וברמות שונות של הקצנה, רואים עצמם כבעלי הדרך היחידה המובילה לגאולה – 'בני האור'.³

ניתן היה לראות בתופעה זו סוג של קוריוז, אשר הסתגרותו היא מקור עוצמתו אך גם חולשתו, ואשר עקב הניתוק הכמעט מוחלט מהמרכז חשיבותה איננה רבה, לולא התקיימו

במקום להקים ישיבות שבהן הולכים עם תפילין כל היום, ישיבות לריקוד על הגגות ובתי מדרשות ללימוד קבלה ומעשיות צדיקים, אנו זקוקים לישיבות שקול החסד יוצא מתוכן

כמה בעיות מהותיות עומדות בדרכה של הגישה הקוראת לזנוח את הקיצוניות ואת הכיתתיות, למצוא את 'יפהפיותו של יפת באהלי שם' ולשוב ולהתיישב בלבבות תוך הידברות בין שווים.

נוער או מבוגרים?

בעיה מרכזית אחת המאפיינת את החינוך הדתי ואת העוסקים בו היא ההתמקדות ב**נוער** תוך קיפוח מי שבגר והיה לאיש (או אישה). אלף ואחת ועדות והתוועדויות עוסקות במצב הנוער וחינוכו. ההתמקדות זו בנוער הופכת לעתים מטבעה לעיסוק שטחי, רדוד ודמגוגי ברמות מחשבתיות בינוניות ביותר, תוך התחמקות מבעיות העולם הבוגר. במקום 'דע מה שתאמין' עוסקים המחנכים ב'דע מה שתשיב'. חברת המבוגרים, אשר היא רוב מניין ובניין בכל חברה, איננה זוכה להתייחסות כלל. כך הופכים סיפורי ר' נחמן ומעשיות הבעש"ט לגופי תורה, שכן הם מדברים אל 'לב הנוער'. כך הופכת חברה שלמה לשבויה בידי אנשי חינוך הבונים את כל תורתם והשקפתם על פי צורכי הנוער. הרב שלמה אבינר עושה לילות כימים במסירות נפש הראויה לקנאה, להפרכת תנועת הנוער 'בני עקיבא'. מה יהא על אותם נערים ונערות כאשר יגיעו לבגרות, יתחתנו ויחיו ויעבדו בחברה מעורבת? על כך ממעטים לתת את הדעת. העיקר שבגיל הנוער לא תסתכסך דעתם תחילה ולא יגיעו לידי הרהור עבירה. אחר כך, כאשר קמה זעקה אותנטית של רווקים ורווקות בשנות העשרים והשלושים הדורשים הכרה במעמדם האישי כבני אדם, מתקשה החברה הדתית לעכל זאת ומגלגלת עיניה לשמים. והרי מי שמפריד בנים ובנות מגיל הגן ומגדל שתי חברות שונות של בנים ושל בנות על פי קודים שונים לחלוטין, אל יתפלא אחר כך כי 'קשה זיווגן כקריעת ים סוף'. האם לא די בקושי האובייקטיבי העומד בפני הקב"ה העוסק מבריאית העולם באותם זיווגים, עד שקמה החברה הדתית להעמיד בפניו קושי נוסף?

בעיה נוספת הנובעת מן ההתמקדות בחינוך הנוער קשורה בכך שמנהיגי הציבור הדתי עוסקים ברובם בחינוך מהסוג המסתגר ביותר.

הישראלית והדתית בלבד פרשו 'הר המור' וחברותיה, כי אם מ'הישיבה המרכזית העולמית'. בכך הן הדירו עצמן מהמרכז העולמי ועלו אל הר המור; ויתרו על מוקד ההשפעה ובחרו בבדידות מזהרת. מאידאולוגיה של מעורבות בעם ישראל והשפעה על הדור, עברו חלקים קיצוניים בחברה הדתית לייאוש מהידברות ולהסתגרות אידיאולוגית. גישתן של הקבוצות המתונות יותר בתוכם, אלו ששומרות על מעורבות ומנסות להקים תנועת החזרה בתשובה, היא כי הציבור החילוני לא יגלה את הניצוץ שבו בדרכים של שיח מכבד, ולפיכך איננו מחויבים להכיר במעשיהם החילוניים הראויים כמעשים דתיים של אתחלתא דגאולה. עתה הבררה היא החזרה בתשובה או כלום.

תשעים וחמישה אחוזים מהחברה הדתית רואים בחברה מעורבת, במדיה החילונית ובעולם האקדמי דברים כשרים ומבורכים או לפחות מותרים והכרחיים. כך כתב ונאם הרב יובל שרלו, ראש ישיבת פתח תקווה, מעל במות אינספור בשנה האחרונה. הרב גם ציין כי תשעים וחמישה אחוזים מהרבנים מתייחסים בשלילה לתופעות ה'נ"ל, והניח את האצבע על נקודה זו כיוצרת את הנתק האידיאולוגי והקיומי שבין הרבנים לבין קהילותיהם. שרלו פנה בקריאה לרבנים לעשות חשבון-נפש אידיאולוגי ולבחון האם אינם נלחמים מלחמות אבודות וחסרות-תכלית.

קריאה אמיצה זו נפלה על אוזניים ערלות.⁶ אחד ממאפייני הכיתתיות הוא היותה מושכת ואטרקטיבית, במיוחד לבני נוער המבנים את עולמם בקטגוריות דיכוטומיות של שחור ולבן. לאלו, קריאת 'מי לה' אלי' של המסתגרים שבחברה הדתית נשמעת הרבה יותר מקריאות 'תורה ועבודה', 'תורה ומדע' ו'תורה עם דרך ארץ' הנשמעות מנגד. אל מול הדגם שמציע שרלו של 'חברה מעורבת צנועה לכתחילה', שכמותה כתב לאחרונה בביטאון בני עקיבא 'זרעים' גם הרב צפניה דרורי, ראש ישיבת קריית שמונה – עולה הדגם הנגדי וכובש הלבבות של 'הנח להם לישראל...', 'הם בשלהם ואנו בשלנו'.

היחס להחזרה בתשובה. אחדים מבני הנוער שהשתתפו בשיעור העידו כי הם עומדים בדוכני הנחת תפילין במסגרת לימודיהם ופעילותם בישיבה תיכונית ולא ראו בכך כל פגם.

על מנת לסכם את דרכן של קבוצות אלו, ניתן להגדירן כאומרות לאו למספר תחומי חיים מרכזיים:

לא לחברה מעורבת ולתביעת נשים למקום מרכזי בחברה;

לא לתרבות המערב ולזרועה הארוכה – הטלוויזיה;

לא לאקדמיה החילונית וללימודי החול;

לא לראיית היהודי החילוני כבן-שיח שווה ולגיטימי בתחום התרבות היהודית.

במידה מסוימת ניתן לראות בלאווים אלה הגדרה החופפת לדרכה של החברה החרדית. הצטרפותם של חלקים מהציונות הדתית אל החרדים ברוב מאפייני החיים היא נושא למאמר נפרד, אך דומה כי אין חולק על התופעה וישנם רבים שאף רואים בה משאת נפש.

מדוע פרצה הכיתתיות בעם ישראל דווקא בדורותינו והפכה להיות מאפיין כה בולט ואקטיבי?

באומגרטן, שניתח את עליית הכיתתיות בימי הבית השני, זיהה סיבות אחדות לפריצת הכיתתיות לאחר כינון ממלכת החשמונאים במאה השנייה לפני הספירה. בין השאר הוא מונה את הציפייה הדתית האדירה מ'ראשית צמיחת גאולתנו' ובעקבותיה את האכזבה מהמדינה, שעברה מידי גויים לידי יהודים אך נותרה במהותה הארצית הבסיסית, כגורם לעלייתן על הבמה של קבוצות קיצוניות החשות כלפי המדינה כי 'כולה שלי' ואינן מוכנות להתפשר על 'ריאל פוליטיק'. כגון זה קרה גם בימינו. האכזבה מההתנהגות החילונית של מדינת ישראל, וביתר-שאת לאחר מלחמת ששת הימים שעוררה ציפיות משיחיות שקמלו; האכזבה מ'נמיכות הקומה' וההכרח להסכין עם אילוצי המדיניות הישראלית – הפכה חלקים קטנים אך מיליטנטיים בחברה הדתית למאוכזבים והבשילה לידי פרישה כיתתית.⁵ לא מהחברה

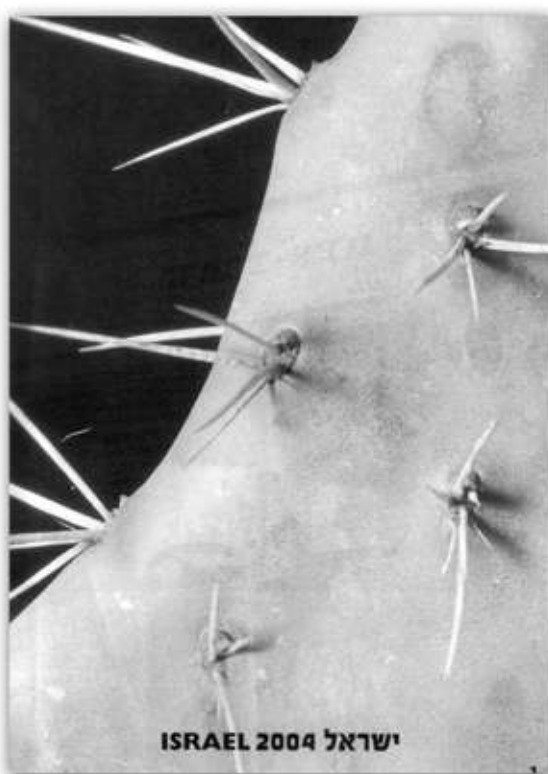
הרב יהודה עמיטל, ראש ישיבת 'הר עציון', אמר פעם כי לראש ישיבה אסור להיות פוסק, שכן הוא איננו מודע לקשיי הקהילה ו'העם שבשדות'. לכך יש להוסיף את המצב האובייקטיבי שאליו עלול להגיע ראש ישיבה, אשר עשרות ומאות בחורים צעירים שותים בצמא את דבריו ללא חוש ביקורת המאפיין את מי שחי בחברת בני גילו. לאור זאת, האם קשה להבין את הנתק הקיים בין הישיבות לבין החברה? על אף שפער מסוים חייב להישאר ותמיד יישמר בין מי שתורתו אומנותו לבין העוסק בעמל יומו, חייבת להיות שפה משותפת בין העוסקים בתורה ולנים באוהלה של תורה לבין העוסקים במלאכה ומתפרנסים מעמל כפיהם וזו הולכת וכלה מן השוק, ולא רק אצל אלו שנטשו במודע.

בעיה מרכזית שנייה היא **ההסתגרות הגאוגרפית והמנטלית** הכפויה הנוהגת בחלקים מרכזיים בחברה הדתית. לפני כשנה פגשתי ר"מ ואשתו מיישיבת הסדר חשובה הידועה בפתחותה היחסית. האשה שאלה אותי בתום אם יש בביתנו טלוויזיה. היא לא הכירה כמעט אנשים דתיים שיש בביתם טלוויזיה (כלומר, למעלה מ-90% מהחברה הדתית, על פי סקר בית הספר לתקשורת 'מעלה'), ולא הבינה מה יש לראות שם. דבר מעין זה לא היה קורה לולא הייתה אותה ישיבה ממוקמת ביישוב שהוא כולו דתי. "אתה נכנס ליישוב כזה", כך סח לי תושב עיירת פיתוח לגבי 'יישובי הדתיים', "והנה כולם יפים, כולם

אמיצים, כולם אקדמאים, משרתים במילואים ומגדלים חמישה ילדים בלונדינים לתפארת מדינת ישראל". לא צריך כת בשביל להסתגר. די בהצטרפות למקום שבו כולם דומים לך. אם החברה הדתית מתאוה לקשור את גורלה עם גורל מדינת ישראל, עליה לזכור כי אדם שקורא רק 'הצופה' ודפי פרשת שבוע, עובד במוסד דתי, שולח ילדיו לבית ספר 'חורב' או 'נעם', ובסביבתו גרים רק אנשים כמותו – מנותק מחלקים נרחבים מהמדינה. הוא איננו מקיים את 'עמו אנכי בצרה', וילדיו גדלים על

תפיסה מעוותת של 'הישראלי האחר', אפילו אם הוא עצמו הולך חודש בשנה למילואים ומשלה עצמו שהנה, כולנו ערבים זה לזה. מי שאיננו שומע בשכונתו, בחזרתו בשבת מבית הכנסת, את קול הטלוויזיות המכוונות למשחקי הכדורגל, הוא אולי אדם של יותר ויהדותו נוחה יותר, אך אל ישלה עצמו שהוא מכיר את החברה הישראלית.

בעיה מרכזית שלישית קשורה אף היא למערכת החינוך הדתית והיא **ההבניה וההתניה החינוכית**

יוסי למל, מתוך תערוכת כרזות, מרכז עמידע, שוק הפשפשים, יפו 2003

של גידול 'גדולי תורה'. שמעתי לאחרונה מפי אחד הרבנים בציונות הדתית את תסכולו מכך שבנו בן ה-18 לא הגיע לרמתם של בני 14 בישיבה חרדית מבחינת לימוד גמרא בעיון, למרות היותו בן ישיבה תיכונית חשובה ואיכותית. כשנשאל אם הוא איננו מתוסכל מרמתו של בנו באנגליה, הומניסטיקה ומדעים הוא סירב לענות. הדברים מובילים אל המשנה החינוכית הידועה המדברת על מערכת החינוך הדתית כמכוונת להוצאת אחד מאלף שיהיה גדול בתורה, וממילא נוצרת התפיסה שכל 999

האחרים הנם נחותים! לאחרונה פרסם הרב בני לאו מאמר בכתב עת 'מימד' אשר בו הוא טען 'בזכות הבינוניות'. לאו הציע כי מערכת החינוך תקצה משאבים לקבוצה קטנה של מוכשרים ומעוניינים שילמדו להיות גדולים בתורה, ולא תעמיד מטרה בלתי סבירה של הצמחת בוגרים שכולם יודעי ש"ס ופוסקים בעל-פה. בחלק הארי של המערכת החינוכית יש לטפח לפיכך את חברת 'בעלי הבתים', אלו שיודעים ורוצים לפתוח דף גמרא ולקבוע עתים לתורה, אולם עיקר פעילותם והצטיינותם בתחומים אחרים, איש איש כנטיית לבו. דומני כי קריאה זו היא בעצם הצעה לרפורמה מהותית במערכת החינוך הדתית. לא עוד דגם האמור להצמיח גדולי תורה (וממילא מתוסכל מאי הצלחתו בקריטריונים אלו), כי אם דגם של רב-גוניות והישגיות בתחומים שונים בתוך מערכת החינוך הדתית, אשר כל בוגריה ינקו מתוך הקודש ויפעלו בתחומי עיסוקם במסירות ובישור לפי ערכי תורה. אני חושב שקריאה זו כוחה יפה גם לישיבות ההסדר הממשיכות בחלקן לקיים את סדר היום של ישיבות וילנא, ואינן נותנות מקום מספק ללימודים מגוונים ולתפיסת התורה רבת הפנים ורחבת האופקים.⁷

חמלה כקריטריון לנורמליות

ברצוני להציע כנקודה למחשבה דגם חלופי לדגמים הכיתתיים אשר הצגתי בחלק הראשון. דגם זה, אשר שמעתי מהפרופ' לחינוך מיכאל רוזנק, מדבר בזכות עיקרון החמלה כעיקרון-על יהודי מנחה. 'עיקרון החמלה' משמעו, במובן הפשטני, יציאה מתרבות של 'אל תהיה פראייר' הכל-כך ישראלית, ואימוץ דגם של 'לפנים משורת הדין' בכל דרכינו. אין בכוונתי רק לחמלה כעיקרון ליחסי בין אדם לחברו, כפי שהוא מתגלם בנטייה החיובית אך לעתים פשטנית הקיימת בימינו של פתיחת יד לאחינו האביון. כוונתי לחמלה כעיקרון מנחה הלכתי ביחס לכל הסובב אותנו: ביחס למנוחה הלכתית, ביחס לגוי, ביחס לכל 'אחר' וכמובן ביחס לעצמנו. עיקרון החמלה יחליף את עיקרון הכיתתיות וההסתגרות, יאפשר קבלת

האחר, גם אם אינני מסכים עמו, מתוך כבוד והערכה, ויגבר על על דוגמות מקובלות.

מסופר על ר' שלמה קרליבך שהעלה פעם לתורה אישה בבית הכנסת שלו. שאלו אותו כיצד העז לנהוג כך והוא ענה בפשטות: 'היא ביקשה כל כך'. גם אם מדובר בדוגמה לכאורה קיצונית, יש להחדיר את עיקרון החמלה כמנחה אותנו ואת רבנינו ומנהיגינו בכל מקום ובכל עניין. אם עיקרון זה יתפוס את מקומו הראשון במעלה לפני דוגמות הצניעות, הקיצוניות וההסתגרות, תיפתרנה מאליהן בעיית העגונות ששוועתן עולה השמימה כי בבתי הדין שלנו אין להן מושיע; בעיית 325 אלף הישראלים שאינם יהודים אשר עלו לפני כעשור לישראל ואשר איננו עושים די על מנת לצרפם לעם ישראל בתנאים מקלים; עיקרון החמלה ינטרל את גסות הלב והרוח אשר הפכה לסממן ישראלי ראשון בעיני כל בן תרבות המגיע לכאן, ואשר מוציאה את דיבתנו רעה בעיני הגויים ויפתרו עוד עוולות רבות במדינת ישראל.

ולבסוף, דומני כי הגיעה העת לשאוף לנורמליזציה של החברה הדתית ושל בעלי התפקידים בדת היהודית. בנורמליות אני מתכוון לחזרה לאינסטיטוקטים האנושיים המונחים בטבעו של מי שמאמין כי יצר לב האדם הוא טוב בבסיסו. קריאה לנורמליות אין משמעה אנטי-יהושגיות ואין פירושה בינוניות בעבודת ה'. אנו שואפים להלכה רחמנית ולנושאי דברה אשר ייראו כבני אדם החיים במקומותינו. במקום להקים ישיבות שבהן הולכים עם תפילין כל היום, ישיבות לריקוד על הגגות ובתי מדרשות ללימוד קבלה ומעשיות צדיקים, אנו זקוקים לישיבות שקול החדר יוצא מתוכן. אנו מעוניינים ברבנים המשמיעים ראשונים קול זעקה לכל עוולה חברתית הניצבת על סדר היום הישראלי (ולשם כך יש להכירו מקרוב). אנו מעוניינים בקהילות שבהן הרב מוביל את החברים לאימוץ משפחות מתגירות, להידברות דתית-חילונית ולתרומת איברים. אנו זקוקים לנורמליות דתית. ■

1. ראו אלברט באומגרטן, **הכיתיות בימי הבית השני**, ירושלים תשס"ב. החוקרים שעליהם מתבסס באומגרטן בין השאר הם מקס וובר וארנסט טרולץ.
2. ראו Bryan Wilson, **The social Dimensions of Sectarianism**, Oxford 1990. וכן ראו באומגרטן (שם), עמ' 27 ואילך.

כתב העת שמפגיש אותך
עם המחשבה היהודית
העכשווית והקלאסית

אקדמות

גיליון י"ד

אינדיבידואליזם, חוויה וציפוש
עצמי בחברה הדתית

**עכשיו
בס' 203 חס'!**

מחיר קטלוגי: 37 ש"ח (כולל דמי משלוח)
חבצע לקוראי דעות
מנוי ל-4 חוברות 100 ש"ח בלבד!

התשלום בהחמאה לפקודת:
בית מורשה בירושלים
קריית מוריה, רח' העסקן 3
ירושלים 93780

לפרטים ולהזמנות:
טלפון 02-6216462
projects@bmj.org.il

בית מורשה בירושלים
המרכז האקדמי למנהיגות וללימודי היהדות

אבי
חי
Sectarianism
ש"ח אברהם מן הישר

5. לאחרונה שמעתי שידור רדיו ובו תקף אחד מדוברי הימין הדתי את חנן פורת על שלאחר כיבוש העיר העתיקה רצו והוא וחבריו הצנחנים לכוותל ו'דילגו' על הר הבית.
6. התקפה חמורה בעוצמתה וארסית בלשונה כלפי הרב שרלו יצאה מפי הרב אברהם שפירא, ראש ישיבת מרכז הרב.
7. בישיבת מועצת תנועת 'נאמני תורה ועבודה' אשר התקיימה בסוף סיוון התשס"ד טען הרב פרופ' דניאל שפרבר כי החברה הדתית כן מגדלת גדולי תורה, אלא שהיא איננה מעודדת את התקבלותם ואיננה משווקת אותם כפי שנעשה בחברה החרדית.

3. קבוצה אחרת אשר גם בה קיימים חלק מן המאפיינים הללו, הגם שהסתגרותה יותר גאוגרפית ופחות אדוקה, היא 'נוער הגבעות'. בקבוצה זו קיים גם כן המניע המשיחי וההתנכרות למדינה, שכן חלק מחבריה נמנעים מללכת לצבא, אולם ייתכן שעדיין מדובר בתופעה שעיקרה חברתי ולא אידיאולוגי. על כך כתב וגם הרצה רבות ישראל הראל, בין השאר בשבת נאמני תורה ועבודה, שבת הגדול תשס"ג שעסקה בנושא 'מוסר בשעת מלחמה'.
4. ישיבות המזהות בציבור עם דרכה של ישיבת 'הר המור' הן בין השאר ישיבת 'שבי חברון' וה'מכינה לחיים' במכירת על.

"יוזמה שעונה על צורך חברתי, דתי או תרבותי אפיתי - יש לה תקנות קיום"

על לימוד ופסיקה, על החברה הישראלית ועל יוזמות הלכתיות חדשות

ריאיון עם הרב פרופ' נחום אליעזר רבינוביץ, ראש ישיבת ההסדר במעלה אדומים

את ההלכה הנידונה במשך הדורות. מאידך, חובה זו אינה אמורה למנוע חילוקי דעות הנובעים מחילופי השקפה ומהערכות שונות של נימוקים שונים. 'אמונת חכמים' מחייבת גישה רצינית ועניינית לדברי כל החכמים, וניסיון כן להבין אותם. דבר זה מצריך עמל רב בלימוד התורה ופיתוח מיומנות בחשיבה הלכתית מבוררת. ואם בסופו של דבר צריך להכריע בין שיטות חולקות - מטילה אמונת חכמים על המכריע אחריות גדולה לפעול לפי האמת, כפי שהוא מסוגל לראותה. עיקרון זה הנחה את גדולי הפוסקים בכל התקופות, וכן ניסח אותו הרמב"ם בהקדמה למשנה תורה: אם למד אחד מהגאונים שדרך המשפט כך הוא, ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בתלמוד - אין שומעין לראשון אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון, בין אחרון.

מעבר ליסודות אלו, ישנם מניעים פסולים שנכנסים לעתים למערך השיקולים של פוסקים מסוימים. ישנם, למשל, אלו המעדיפים להמציא חומרות חדשות כדי שיחשבו שהם תלמידי חכמים גדולים. לדוגמה, בכל שנה אנו מקבלים חוברות הדרכה הלכתיות לפני הפסח ותמיד יש בהן חומרות והמצאות חדשות; מצד שני, ישנם פוסקים שמקילים יותר מדי כדי למצוא חן בעיני המגזר שלהם. ההכרעה ההלכתית צריכה להגיע בדרך של חיפוש האמת, בין אם הדבר נוח ומקל ובין אם הוא מחמיר.

'תלמוד תורה כנגד כולם'. מה כולל תלמוד תורה ומה לדעת הרב יש ללמוד בישיבות הגבוהות?

אני חושב שיש להבחין בין שתי השאלות.

תלמוד תורה

הרב ידוע כפוסק חשוב שנשלחות אליו שאלות מרחבי העולם. האם ניתן לשרטט קווים כלליים לאופי הפסיקה שלו?

מי שרוצה לפסוק צריך לדעת כמה דברים: ראשית, חשוב להכיר את יסודות ההלכה במקורותיה וודאי שלא להסתפק בכל מיני ספרי מאסף וקיצורים המגבבים מקורות. חובה זו, לנסות לברר את ההלכה ואת טעמיה, אינה מוגבלת אך ורק למורי הוראה ולפוסקי הלכות. התורה ניתנה לכל ישראל וכל אחד מישראל חייב ללמוד תורה עד שיידע לכלכל את מעשיו כולם על פי דין, ולשם כך צריך להבין את טעמי ההלכות. שנית, צריך להתחשב באופן שבו הבינו

אביעד סטולמן
ואסף פינק

הרב נחום אליעזר רבינוביץ' נולד בשנת 1928 במונטריאול שבקנדה. הוא הוסמך לרבנות על ידי תלמידי חכמים מפורסמים: ר' אליהו חזן, ר' פנחס הירשפרונג ור' יעקב יצחק רודרמן. בראשית שנות העשרים לחייו, בהיותו שוקד על לימודיו בישיבת 'נר ישראל', סיים לימודי תואר שני במתמטיקה באוניברסיטת ג'ונס הופקינס. לאחר מכן שימש במשך שנים רבות כרב בקהילות בארצות-הברית ובקנדה. בשנות ה-70 סיים תואר שלישי בנושא המחשבה הסטטיסטית וההסתברותית כפי שהיא מתגלה בספרות התלמודית לדורותיה. כמה שנים לאחר מכן עבר ללונדון לעמוד בראש Jews College. ושימש בתפקיד זה תריסר שנים. לפני יותר מעשרים שנה עלה לישראל, ומאז הוא משמש בראשות ישיבת ההסדר 'ברכת משה' במעלה אדומים. במשך השנים פרסם הרב עשרות מאמרים הלכתיים ואחרים וכמה ספרים תורניים. במיוחד התפרסם בזכות חיבורו 'יד פשוטה' המפרש את ספרו של הרמב"ם 'משנה תורה'. מחיבור זה יצאו לאור יותר מ-14 כרכים. הרב רבינוביץ' נחשב לפוסק מעמיק ומקורי ורבנים מכל העולם פונים אליו בשאלותיהם.

"אנחנו לא מצליחים למנוע חדירת ערכים, בפרט בעניין הזה של מיניות וזוגיות שהם רחוקים מהיהדות ורחוקים מהתורה ורחוקים מביטחון בקב"ה. אתה מוצא בנים ובנות ממש ממלח הארץ, והם חושבים שאי אפשר להתחתן ולהוליד ילד כל זמן שעדיין אין הם מסודרים כלכלית"

מה לגבי שיטות פלפול שונות? שמעתי שהחזון איש אמר פעם על שיטת ר' חיים (מברסק) שזה בבחינת ביטול תורה. מה דעת הרב?

קשה מאוד להגיד על כל דבר שלא מוצא חן בעיניי שזה ביטול תורה. יש מקום נרחב לדעות שונות ומי שינסה להביע את כל התורה כולה בתוך מסגרות קבועות ומצומצמות, יעשה מעשה פסול.

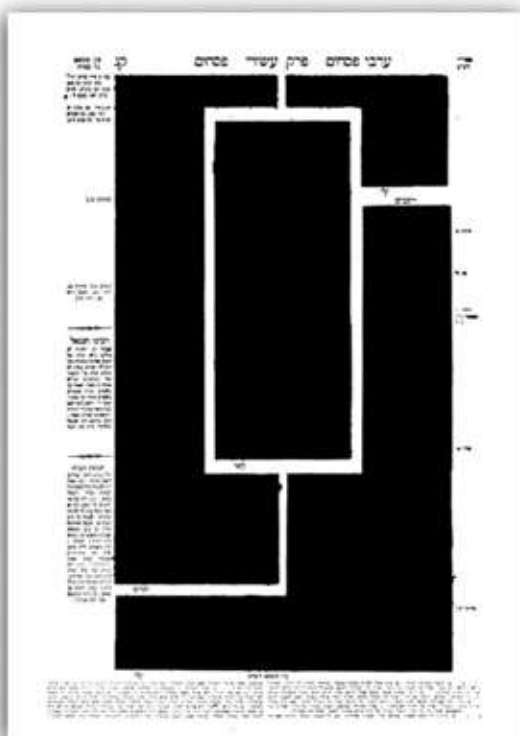
ר' חיים ידע ללמוד יותר ממה שמייחסים לו, אבל אם נכון מה שאתה אומר בשם החזון איש, נראה שהוא התכוון ללימוד הקיים בהרבה ישיבות שמחפשים "שני דינים" בכל דבר [=שמאפיינים הלכה מסוימת כנובעת משני מניעים שונים. א"ס]. כאשר אומרים חידושים מעין אלו מבלי לבחון אם החידוש מתבסס על משהו ממשי, אז ברור שמדובר בביטול תורה מפני שזה לא אמת. אבל אם מפתחים כוח שיפוט ביקורתי חד, מבחינים שיש דברים שבאמת יש בהם "שני דינים", יש דברים שיש בהם שלושה דינים ויש דברים שלגביהם הגישה הזאת בכלל אינה רלוונטית. לדאבון לב, חדשנות יחד עם ביקורתיות חריפה אינה מצויה כל כך. אצל צעירים בפרט יש תופעה שהיא חיונית מעיקרה – רצון ליצירה, אולם לפעמים זה הופך גם ל"יצר הרע" – חייבים לחדש משהו. לצעירים רבים חסרה הביקורתיות.

פעמים מדברים על זה שיש משבר בלימוד בישיבות הציוניות. מה דעת הרב? האם הלומדים בישיבות שלנו מגיעים להישגים תורניים של ממש?

אני לא יכול להגיד בבירור שאני מכיר את כל מה שמתרחש במערכת החינוכית שלנו, אבל יש לי בכל זאת התרשמות שהמשבר הוא דמיוני. מאז ומעולם יש בעיות בחינוך, אין שום מערכת חינוכית בלי בעיות ואילו תיווצר אי פעם מערכת כזאת, היא לא תהיה חינוכית. מטבעם של בני אדם שאין דעותיהם שוות ולכל אחד יש צרכים משלו ודחפים משלו. לכן צריך מגוון של מוסדות ומגוון של תכניות לימוד, וצריך גם הרבה מורים בעלי שאר-רוח. זה תמיד חסר,

שיש מספר די מצומצם, ששם אפילו אם לא יגיע להיות גדול בתורה הוא יטעם מטעמה האמיתי של התעמקות בתורה.

בישיבת מעלה אדומים שהרב עומד בראשה עיקר העיסוק הוא בגמרא הנלמדת בעיון. ברם, ידוע שישנן שיטות לימוד שונות של הגמרא,

יוסף צמח 1986

כיצד מתייחס הרב לשיטות השונות?

ברור שבשלבם הראשונים צריך לתת לתלמיד אפשרות להכיר שיטות שונות וגישות שונות ולגבש לעצמו את מה שמתאים לו ביותר. כך אנו נוהגים בישיבה והדבר מאפשר לתלמיד למצוא את מה שהכי מושך אותו ומה שנותן לו אפשרות יצירתית. לא טוב שהכול יתנהל בצורה אחידה, כי לכל אחד יש את חלקו בתורה ואין לך שני בני אדם שכשרונותיהם וכוחותיהם השכליים והנפשיים שווים. אם מנסים לעשות מכולם אותו דבר – מה שמכונה "שיטת הנקניקים" – לא יצאו אנשים בעלי שיעור-קומה.

מצוות תלמוד תורה כוללת בתוכה הרבה דברים. לפי הרמב"ם, בהלכות תלמוד תורה כלולות גם חכמת הטבע, הפילוסופיה והמחשבה. הלימוד הוא מטרה ומשימה ארוכת-טווח, לכל החיים. מאידך, ברור שלא את כל הדברים הנכללים במצוות תלמוד תורה ניתן לדחוס לכמה שנים בישיבה. הישיבה לא בנויה לזה, לא ערוכה לזה, ולא צריכה להיות בנויה או ערוכה לזה. תפקיד הישיבה המסורתית מתמקד בשנים מסוימות בחיי האדם, ובאותן שנים יש להנחיל מיומנות בלימוד הגמרא ובהבנת ההלכה, שזה מקצוע קשה מאוד המצריך הרבה זמן והרבה מאמץ.

האם ריבוי המוסדות התורניים הוא חיובי בעיני הרב?

במאה הנוכחית התרחבו שנות הפנאי. בעבר לא התאפשר לרוב האוכלוסייה ללמוד אחרי גיל 14 או 15. רוב האנשים היו צריכים לעבוד, כי אלמלא כך לא ניתן היה להתפרנס. לכן רק יחיד סגולה, אלה שהיו מוכשרים ביותר והייתה להם מוטיבציה גבוהה ביותר, היו מסוגלים להקציב שנים ללימוד ולהתמחות בתלמוד. היום, ברור ה', חיים אנו במדינת רווחה ויש יותר פנאי, ובחור בן 15 בכלל לא חולם לצאת לעבוד ולהתפרנס. ממילא יוצא שיש יותר זמן וצריך למלא את הזמן הזה. בימינו נוצרו סוגים אחרים של מוסדות חינוך ואפילו בידור, הרי גם בידור זה דבר שאנשים מחפשים אותו. והכול נכנס היום תחת הכותרת של ישיבה, עם מרכאות או בלעדיהן.

מאידך, ברור שצריך מגוון של מוסדות שיספק את מגוון הצרכים של האוכלוסייה הרחבה. לא יעלה על הדעת שישביה מסוג אחד בלבד תספק את הצרכים של כולם. ולכן טוב הדבר שנתרבו מוסדות. יש תלמידים שמחפשים חוויה מסוימת, אז הם יודעים שישביה א, ב, ג שמספקות את החוויה הזאת או משהו מעין החוויה הזו; ויש מי שרוצה דבר אחר, למשל להתמחות בלימוד ולשקוע בתורה, אז הוא יודע

"אין לי ספק שאחת הטעויות הגדולות שעשינו ושנחנו ממשיכים לעשות זה להעניק זכויות תרבותיות למיעוטים"

וגורם לבעיות קשות בכל מקום בעולם שהוא קיים. אילו לא עשינו את זה, אילו היינו יוצרים מערכת חינוך בעברית ביישוב רָהֵט, למשל, מה היה קורה? גם הסטודנטים הערבים היו נהנים מזה; כי במצב הנוכחי, כשהסטודנט מגיע לאוניברסיטה, קשה לו להסתדר והוא בעצמו מרגיש שהוא קצוץ כנפיים. מה זה עושה לו? זה נותן לו הרגשה של קיפוח ומי שמרגיש מקופח, לא ניתן לדבר אתו. מעבר לכך, הרי היינו יכולים להטמיע בינינו לא מעט ערבים. כל נשכח גם שהתרבות הקולקלת שלנו היא התרבות המתקדמת בעולם, והרבה ערבים מכירים בזה. אין לי ספק שהמיעוט היה שמח על האפשרות להתערות בחיים היהודיים וחלקם היה מעוניין להתגייס. מיעוט אחר היה מאוד מתנגד והיה אומר "לא מוכן לסבול את זה ולא מוכן לשרת את מדינת היהודים", אז שילך לו, גזונטהייט. ואולי היה הרוב או אולי מיעוט שלישי באמצע שייקח לו עוד דור, עוד שני דורות; אחרי כמה דורות העניין היה נסגר.

אם דיברנו על גיור, מה דעת הרב על סוגיית העולים מרוסיה שאינם יהודים על פי ההלכה. כיצד מציע הרב לפתור זאת?

צריך לנסות בעבודות האהבה למשוך אותם להתגייס. זאת לא עבודה קלה. גם אני ניסיתי את ידי בזה וזה מאוד קשה כי הרבה מהם לא רוצים. אבל יש כאלה שכן רוצים או שניתן לשכנע אותם, וצריך להתמיד בזה ולהבין שדבר כזה אי אפשר בן־לילה לפתור. כדי לממש זאת עלינו להעמיק את מערכת החינוך שלנו, לא רק את העולים הרוסים שאינם יהודים על פי ההלכה צריך לחנך. ישנו ציבור גדול של צעירים שאבותיהם יהודים לכל דבר, אבל, רחמנא לצלן, הם אינם יודעים מי היה אברהם אבינו ומהי 'קריאת שמע'. זאת היא האשמה מאוד רצינית כנגד כל מערכת החינוך שלנו.

בעניין הגיור יש הרי גם שאלה הלכתית האם בגיור צריך לקבל מצוות? שהרי מי שעולה מרוסיה אומר: 'תשמע, אני רוצה להיות ישראלי ואני רוצה להיות יהודי אבל אני לא צריך להיות יותר יהודי מהישראלי הממוצע'.

המשמעות של הבית הלאומי. האם מדינת ישראל היא ההתגשמות המיוחלת של חזון הנביאים? בוודאי שרק נביא יוכל לדעת זאת. האם פעמי המשיח נשמעים על ההרים? מי מאתנו מתיימר לפרש את הסימנים? ישנה עובדה אחת בסיסית ופשוטה הגלויה לעין העולם כולו: ישראל קיימת, והיא נושאת את שם ה', והיא החזירה את עטרתו של ה' ליושנה. אלא שמוכרחים להכיר באמת היסודית שהמשמעות הדתית של מדינת ישראל אינה מצטמצמת להיותה אמצעי להשגת מטרות דתיות ואפילו לא לחשיבותה כשלב בתהליך הגאולה, עם שאנו מתפללים שאמנם כך יהיה. עבור המאמין יש צורך דתי שתתקיים מסגרת חברתית כוללת, שבה תוכל התורה בכללותה לפעול. הציונות הציעה את האפשרות היחידה למלא את הצורך הזה במסגרת התנאים המדיניים החדשים.

מה לדעת הרב סוג המשטר הפוליטי הרצוי לפי התורה?

אני חושב שאי אפשר לפרט יותר מדי, אבל לדידי ברור שמשטר רודני או עריץ הוא לא מקובל לפי ההלכה ואני רואה את יסודות הדמוקרטיה במקרא ובחז"ל. כתבתי על זה כמה דברים.

אבל מלך שבמקרא, או אפילו בהלכות מלכים של הרמב"ם, אינו משטר דמוקרטי!

מלך במקרא הוא מה שהיום קוראים 'מלך קונסטיטוציוני' ששולט בשיתוף עם נציגי העם והעיקר שהוא נתון למרות החוק. המושג הזה של מרות החוק זר למסורת הפוליטית של כל העמים ויסודו רק במקרא. במדינות שבהן באמת יש ניסיון לדמוקרטיה אמיתית הרעיון הזה אומץ.

מה לגבי חובות המיעוטים וזכויותיהם?

אין לי ספק שאחת הטעויות הגדולות שעשינו ושנחנו ממשיכים לעשות זה להעניק זכויות תרבותיות למיעוטים. דבר זה לגמרי מיותר

גם בימינו, בפרט שבגידול העצום של המערכת החינוכית שלנו במשך 30–40 השנים האחרונות הדרישות לכוח אדם הן עצומות. עדיין לא התחלנו לממש את מלוא הפוטנציאל שלנו ביצירת כוח הוראה. ברור אפוא שישנן בעיות, אבל בעיות הן סימן לחיות. זה לא דבר שצריך להדאיג אותנו. אדרבא, המשברים הנמשכים, אם ישנם כאלה, חייבים לאתגר אותנו לנסות ליצור מסגרות מתאימות כדי שהתוצאות החינוכיות יהיו טובות יותר. נוסף על כך, כשאני מסתכל על החבר'ה שיושבים בבית המדרש שלנו, אני יכול להגיד בוודאות שבדרך כלל הרמה התורנית הממוצעת של האבות של אותם תלמידים לא הגיעה לרמה של אלה, והרמה התורנית של הסבים הייתה עוד פחותה יותר. יש פה התקדמות מפליאה ומרשימה בעוצמתה.

ההצלחה היא גם ביחס לעולם החרדי; אני משוכנע שהישיבות שלנו הגיעו להישגים לא פחותים ובהרבה מקרים אף גבוהים מאלה של הישיבות "השחורות". שוב, אני לא מכיר את כל הישיבות ולא מכיר את כל הלומדים, אבל בכל זאת יש לי לא מעט חשיפה גם למה שקורה שם, וגם למה שקורה בישיבות שלנו. עלינו לדעת שמספר תלמידי החכמים המובהקים שיוצאים מכל הישיבות הוא מועט וזה חייב להיות כך, זה לא יכול להיות אחרת. רוב הלומדים מגיעים להישגים נכבדים אבל לא־דווקא הופכים להיות גדולים ויוצרים. כך הרי קורה בכל המקצועות. אכן, אין לנו מה להתבייש בהישגי המערכת שלנו אבל ברור שאסור לומר כי הגענו אל המנוחה ואל הנחלה – צריך לשאוף ליותר, להתעלות ולהתרומם, כי ישנן אפשרויות עצומות.

חברה ומדינה

מה לדעת הרב משמעותה של מדינת ישראל?

לפי עניות דעתי, המשמעות של הבית הלאומי היא ממש כמו המשמעות של הבית הפרטי והקיום שלנו. כפי שאדם לא צריך ואינו יכול להסביר את עומק המשמעות של משפחה ובית בעבורו, כך לא ניתן להסביר את מלוא

"בעיות הן סימן לחיות. אדרבה, המשברים הנמשכים, אם ישנם כאלה, חייבים לאתגר אותנו לנסות ליצור מסגרות מתאימות כדי שהתוצאות החינוכיות יהיו טובות יותר"

ישנם שהם טכנאים לגטין וזה כל מה שמעניין אותם. הבעיה היא שבתי הדין הרבניים, גם כשהם עוסקים בדיני ממונות, הם אינם עוסקים בכך ברצינות. במקום שההלכה אינה מוגדרת, ניתן להתיר שימוש בחוקי מדינה ואף במקום שההלכה מפורשת, מכירה התורה בערכם המעשי של חוקים נימוסיים, בתנאי שהם נותנים הנחיות זהות. התנאים החברתיים והכלכליים השונים בתכלית של דורנו, תנאים שאף הולכים ומשתנים במהירות, משאירים תחומים רחבים של החיים שבהם ההלכה אינה מוגדרת. יתר על כן, ראוי לציין שבדיני ממונות (החוק האזרחי) המובאים בתלמוד ובספרי ההלכה, הלכות מועטות בלבד נובעות ממקראות מפורשים, והלכות רבות יונקות מעקרונות של צדק שוויוני (equity), המקובלים כמעט על הכול. צריך למלא את הפערים בהלכה ולתת מענה לדרישות החדשות והנרחבות של מסחר, חקיקה חברתית, תכנון כלכלי, יחסים בינלאומיים וכו'. אפשר לקבוע משפטים המבוססים על עקרונות הצדק, אשר ראויים אף להיות מוצעים כחוקים של המדינה. מן הראוי היה שאנשי ההלכה ייטלו חלק פעיל יותר בהצעת החקיקה הדרושה ברוח התורה, כזאת שתוכל

יום־טוב. ואם הגישה היא גישה של אמת ולא גישה של 'אנחנו רוצים לקחת אתכם אלינו', אלא 'אנחנו מסורים לאידאל של אחדות ישראל ולא רוצים לכפות עליכם כלום', יסכימו לכך גם החילוניים. חשוב שהערכים המשותפים שלנו וההיסטוריה המשותפת שלנו תונחל לילדינו כמו שאנחנו קיבלנו אותה מאבותינו. קיימת עתה הזדמנות אמיתית לספק את התנאים המינימליים של לימודים תורניים לחלקים גדולים של האוכלוסייה בישראל, ובסופו של דבר כמעט לכל אוכלוסיית המדינה, אם רק נצליח לפרוץ דרך המחסום הכיתתי או המפלגתי־פוליטי.

רצינו לשמוע את דעת הרב לגבי שפיטה בבתי דין רבניים מול שפיטה בבתי משפט של המדינה. אני יודע שבתי הדין הרבניים עדיין טעונים הרבה שיפורים. ייתכן שהעברתם למשרד המשפטים היא דבר טוב אבל צריך לחכות ולראות. בכלל, כל החלוקה בין הרבנים לדיינים הייתה טעות חמורה שהחריבה גם את הרבנות וגם את בתי הדין. הדיינים הפכו להיות טכנאים לגטין, זה מה שמעניין אותם ושום דבר אחר לא. כמובן, יש הרבה מהם שהם באמת בני תורה ועושים לילות כימים למען הכלל. אבל הרבה

הבעיה ההלכתית איננה הבעיה המרכזית: הבעיה הגדולה היא שהרבה מהם לא רואים שום סיבה להתגייר. אלה שכן רואים, מוכנים לקבל מצוות באופן כללי. הרי כך הדין: אומרים להם מקצת מצוות חמורות, מקצת מצוות קלות, וזה מספיק. וזה ניתן לעשות אבל זה תהליך שלא ניתן להשלמה בן־לילה.

ריבוי פנים – חינוך ומשטר

הרב דיבר מוקדם יותר על הצורך בקיומן של תפיסות שונות ומגוונות. כמומחה בהגותו של הרמב"ם, האם אין ביצירה ההלכתית של הרמב"ם חשיבה צרה וממוקדת המעמידה את עבודת ה' בתוך מסגרות קבועות ומאוד מצומצמות?

ודאי שלא! הרמב"ם הקיף את כל התורה בשיטה המאפשרת לכל חלקי החיים והחוויות של בני אדם למצוא את מקומם בתוך המערכת הכללית. צריך לדעת שיש גישות שונות המותאמות לצרכים השונים. ברור שבתורת חיים יש מקום לכל הגישות השונות. הרי הרמב"ם אומר במפורש שלימוד התורה וגם הבנת המצוות הם כמו לימוד הטבע; בטבע יש ריבוי וגיוון וברור שכל אלו יחד משקפים איזו אחדות. לכימיה כללים משלה ולמתמטיקה כללים משלה ולפסיכולוגיה כללים משלה וברור שיש הפריה הדדית, אך ישנו בסיס אחדותי התומך בכל המערכת והוא ערכים משותפים של אהבת האמת וביקורתיות חריפה.

כיצד מציע הרב להגיע לערכי יהדות משותפים בחברה?

ברור שצריך מגוון של מוסדות שיספק את מגוון הצרכים של האוכלוסייה הרחבה. אבל אני חושב שאפשר להגיע להסכמה כללית על תכנית לימודים "עברית". צריך להעמיק את הלימוד של המורשת התרבותית וגם של ההיסטוריה היהודית, ולא־דווקא הדתית. הבעיה היא בעיקר פוליטית. הרי האמת היא שרוב ההורים, גם אלה שאינם דתיים, רוצים שהילדים שלהם ידעו מה זה יידישקייט, מה זה שבת, מה זה

אבי עזרא, אישה בטלית 2002

רשות השידור שבויה בידי אינטרסים פוליטיים. ערוץ 2 שבו בידי אינטרסים מסחריים ומי דואג לאינטרסים של הציבור?

לקבלת
גיליון
הכרות חנם
03-5774424

תוכן גיליון 21

ערוץ הכנסת כמשל מורן פלד
ראיון עם דוידה לחמן-מסר, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה

אנטומיה של בגידה ארנון צוקרמן
שקיעתו של ערוץ-1

כניעת העיתונאים גור סלומון
ראיון עם ישראל סגל, עורך "משעל חם"

ללוש את רצונו העמום של הצופה רני שפיגלר
על פילוסופיית הבית של ערוץ-2

בין כבוד האדם לכבוד הרייטינג איל יצהר
ראיון עם יוסי זמיר, פלאש-90

ירייה נוספת רוני אבולעפיה
ראיון עם צילה חיון, ניצולת פיגוע

שובו של האיגוד המקצועי דורון צברי
ניצחון על חברות הכבלים

איפה הרגולטור כשצריכים אותו יאיר שלג
על הצורך באיזון מחודש בתקשורת

זכות הציבור לדעת יוסי דהאן
על הכוחות המעצבים בסתר את סדר-היום

מקור האומה הוא עורך טעמים ניל מנוסי
מסע באם. טי. וי

הכיוון החברתי שוב במודה ורד זייקובסקי
על המדיניות החדשה של כתב-העת "דמוס"

לאלץ את אירופה להביש בעצמה פילאר רהולר
ביקורת עצמית מברצלונה

יקיצה מאוחרת בן כהן
גירושם ונישולם של יהודי ארצות ערב

שוטף אורי ש' כהן
ביקורת ספרים

בקשה עם שחר אסתר אטינגר
על אבן גבירול ועל עגנון

שחזור אנרגיות לוראן כהן
דיסק חדש של מינימל-קומפקט

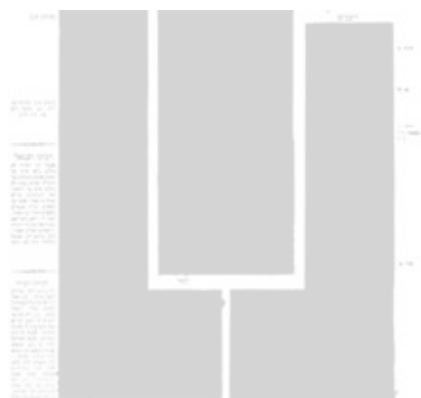
בתמונת קין אבי ווי

מגזין אחרת לחצות את הקווים המחשבתיים

מנוי שנתי - 180 ש"ח • להשיג ברשת סטימצקי ובחנויות דיונון

טלפון 02-6216112 פקס 02-6216040 ת.ד. 7077 ירושלים 91070 e-mail: acheret@netvision.net.il

שזה באמת מספק צורך אמיתי ובתנאי שהעוסקים בזה רוצים לספק את הצורך הזה. ואולם, אם הצורך הוא סתם לעשות 'ארגון' ורעש, אז הדבר שלילי. היום כל קבוצה שחושבת שהיא רוצה לחדש משהו תכף רוצה הכרה ארגונית ואז הארגון נעשה מטרה בפני עצמה, במקום שהכוונה המוצהרת תהיה המטרה.

אולי צריך ללכת צעד קדימה ולחייב את הנשים במצוות שקיבלו עליהן?

לא פעם נשאלתי לגבי אמירת 'קדיש' לבת. ואמרתי לבת: 'תדעי לך, אם את רוצה להגיד קדיש תבוא עלייך ברכה, גם בבית כנסת שלי הייתה מי שאמרה קדיש, אבל אני רוצה שתביני שזה לא מחייב אותך'. מפני שיכול לקרות שהתינוק יצרח והיא תברח להגיד קדיש. צריך להבין שיש השלכות לכל דבר. ברגע שאתה הופך רשות לחובה, אתה יוצר מערכות שלמות של דברים אחרים שיכולים להזיק רבות. וצריך מאוד מאוד להיזהר בדברים כאלה. זה לא פשוט, ולכן מי שצריך את זה, תבוא עליו ברכה; אבל אם נחוקק חוק שהן חייבות, ההשלכות תהיינה רעות מאוד על מי שלא צריכה או לא יכולה. צריך תמיד לשקול ולהבין את הדברים כי זו מערכת שלמה, אתה לא דן פה על איזה עניין פרטי. אני לא מעט מצטער על זה שמחייבים גם את הגברים לומר קדיש, כי כל העניין הזה של כבוד המתים הפך להיות דבר שיש לו הרבה השלכות רעות. מעבר לזה, יש אנשים שזה יוצר אצלם רגשי אשמה בדברים שאני לא מבין. למשל, מי שלא עלה לבית הקברות בכל יארצייט – מה, יש איזה דין שצריך לעלות ביארצייט? זה יוצר גם אמונות תפלות. זה נזק לא קטן ולא מבוטל. צריך היה לתת את הדעת על ההשלכות האלה. ■

ואז נפגעים חיי המשפחה כי מפחדים להתחתן. בחורים ובחורות מחכים מעבר לסביר ואז באמת אי אפשר להם להקים משפחה בישראל. והם חושבים כל הזמן, או אה, איך אני יכול להתחתן, עד שיהיה לי דוקטורט ועד שיהיה לי זה ועד שיהיה לה זה, ובגלל זה החיים בינתיים נגמרים. אנו נתונים להשפעות תרבותיות זרות ומזיקות שקשה להעריך. עם כל ההשקעות שלנו בחינוך אנחנו לא מצליחים למנוע חדירת ערכים, בפרט בעניין הזה של מיניות וזוגיות שהם רחוקים מהיהדות ורחוקים מהתורה ורחוקים מביטחון בקב"ה. אתה מוצא בנים ובנות ממש ממלח הארץ, מסולתה ומשמנה, והם חושבים שאי אפשר להתחתן ולהוליד ילד כל זמן שעדיין אין הם מסודרים כלכלית. והשנים חולפות והרשימה הולכת ומתארכת, וצריך עוד סידורים ועוד סידורים עד שהזמן חולף ולא נשאר כלום. צריך לנסות ליצור תמיכה בציבור הרחב לזוגות צעירים, שירגישו שזה לא סוף העולם אם כמה שנים הם ישבו בקראוון או כמה שנים ימשיכו ללמוד והמשפחות תתמוכנה בהם ובעזרת השם אחר כך יגיעו למחוז חפצם.

ומה לגבי פסיקת ההלכה על ידי נשים? האם הרב רואה מציאות של אישה שהיא פוסקת הלכה, לא רק בתחום המצומצם של חלה ונידה?

זה בסדר גמור, למה לא. אני הייתי מהראשונים שעודדתי את 'נשמת', למשל. אישה שתעסוק בתורה ותהיה ראויה לכך, תוכל לפסוק בכל תחום, למה לא?

באחד הגיליונות האחרונים של דעות כתב הרב פרופ' דניאל שפרבר לגבי מניין חדש בירושלים שנקרא 'שירה חדשה', שם ישנה מחיצה על פי ההלכה, וכל דבר המצריך מניין לפי ההלכה, נאמר דווקא על ידי גברים, אלא שנשים קוראות בתורה ואומרות קדיש ואף מתפללות פסוקי דזמרא, מה דעת הרב על כך?

אינני מכיר את המניין הזה, אבל יו זמה שעונה על צורך חברתי או דתי או תרבותי אמיתי – יש לה תקוות קיום וניתן לטפל בה בצורה נאותה, הלכתית, לשם שמים. כמובן, בתנאי

גם להיות מקובלת על החוגים הלא-דתיים בישראל.

מאידך-גיסא, אין ספק שיש מעמד של 'תקנת קהל' לחוקי המדינה, אלא שבתי המשפט מתעלמים בהרבה מקרים מהצדק. הם לא מעוניינים בצדק אלא בשיטת משפט, וזה גרוע מאוד. הלנת דין, לדוגמה, אינה משקפת ערכים של צדק. הפתרון לא יבוא בן-לילה, אבל חשוב מאוד שתלמידי חכמים בעלי שיעור-קומה ייכנסו למערכת. הם יכולים קצת לדחוף ואולי במשך הזמן העניינים ישתפרו.

נשים

מה דעת הרב על שינויים במעמד האישה בהלכה?

אין ספק שבהרבה דברים נשתנה המעמד של האישה בזמננו, ולטובה, אבל גם אין ספק שיש בין השינויים הללו גם התפתחויות שליליות, וצריך כוח שיפוט מאוד מפותח וכמובן להכיר את המציאות החברתית ולראות מה לעודד ומה לא. ישנם אנשים שחושבים שכל שינוי הוא לטובה; אם לא משנים, אין חידוש ואין יצירה. אבל זאת שטות גדולה וגם סכנה. ישנם שינויים שיש להם השלכות מרחיקות-לכת על כל המערכת החברתית, וצריך לשקול אותם היטב.

מה דעת הרב לגבי בתי המדרש לבנות?

תבוא עליהם ברכה, למה לא? אם תקום לנו איזה ברוריה, כמו אשת ר' מאיר, אז ודאי וודאי שזה טוב מאוד. האמת היא שהיום, בגלל הרווחה הכללית, כמו שהזכרנו קודם, לא רק לבנים יש יותר פנאי, גם לבנות יש. ולכן יש להן אפשרות ללמוד תורה. אבל מאידך-גיסא, יש גם בעיה קשה בכך שהפנאי יוצר דרישות חדשות. מה שלפנים לא היה עולה על דעת בחור מן השורה שילמד באוניברסיטה שש שנים, שמונה שנים או מה שיהיה – היום פתאום מתחשק לו לעשות תואר שלישי. הוא אומר לעצמו שאמנם הוא לא יהיה מי יודע מה, אבל הוא יהיה בעל ידע רחב, אז הוא לוקח לעצמו הרבה זמן. אותו דבר נוצר גם לבנות,

פרוב עצים (החשש מהיער)

מדוע נמנעים מורי תנ"ך מלשאל שאלות-על

אלו ואחרים, הרי שהתשובות והתובנות שהם יכולים להציע דיים היה כדי להעסיק את מוחותינו במשך חודשים.

2001, ספר בראשית

שלושים שנה מאוחר יותר ביקשה ממני בתי, בת כיתה יא בבית ספר דתי-לאומי בארץ אשר אינו שונה בהרבה מהתיכון שבו למדתי אני, 'לעשות איתה רש"י'. הייתה לה בחינת בגרות בבקיות, והיא נדרשה לדעת את כל פירושי רש"י לאחד-עשר הפרקים הראשונים בספר בראשית. עשינו עסקה: אני 'אשב איתה על

האומנם ספר איוב דן בבעיית הרע ושאלת הגמול?

הלכתי הביתה וקראתי מחדש את ספר איוב, נרעשתי לגלות ספר מורכב ומרתק הנוגע בשאלת מהות היקום, הטוב והרע, גילויים של השגחה אלוהית ועוד כהנה וכהנה. לפני קריאה זו יכולתי לצטט פסוק פסוק ופירושו כמעט בעל-פה, אולם לא היה לי כל מושג על כך שספר איוב דן בבעיית הרע בעולם.

רעבתי להתעסקות בנושאים אלו לאורך כל שנות התיכון, ורבות התחננתי מההנהלה והמורים להציע שיעורים במחשבת ישראל.

אסתר לפיאן

"אבל מה הנושא?"
הבעיה

תלמידי ישיבה תיכונית עשויים לסיים את חוק לימודיהם לאחר שנים של השתקעות בלימוד תנ"ך, בלא שיהיה להם שמץ של מושג על הכוונות והמסרים הבסיסיים ביותר בספרי התנ"ך שבהם עסקו. מוריהם מתעלמים משאלות-על, תימות-על וסקירות כלליות בהוראת התנ"ך. הם עשויים להקדיש שעות רבות לניתוח מעמיק של כל פסוק ופירושו הרבים, ועם זאת להימנע משאלות כדוגמת: במה עוסק הספר? מהם מסריו? מדוע נכתב הספר? ובעבור מי הוא נכתב? שני המקרים הבאים, הנפרשים על פני שני דורות של לומדי תנ"ך ועל שתי יבשות, מדגימים כמה עמוקה ומושרשת התופעה.

1971, ספר איוב

בתיכון למדתי בבית ספר אורתודוקסי-מודרני שנחשב יוקרתי בשל רמתו הגבוהה בלימודי יהדות ובלמודיים כלליים (תיכון ה'ישיבה אוניברסיטה'). בכיתה יא למדנו את ספר איוב, תוך היצמדות לפרשנים המרכזיים של ימי הביניים. אני זוכרת שהקדשתי שעות רבות ללימודים, בעיקר לקראת המבחנים, ושתוגמלתי בציון טוב. כמה שנים מאוחר יותר, בקורס 'מוסמכים למחשבה יהודית' באוניברסיטת ברנדייס, הזכיר פרופ' נחום גלצר את 'ספר איוב ובעיית הרע'. נבוכתי מעט, אך לא אמרתי דבר. יום או יומיים לאחר מכן השתמש המרצה באזכור דומה – 'ספר איוב ובעיית הגמול'. הייתי מבולבלת לחלוטין. בפנותי לחבר לספסל הלימודים שאלתי:

אסתר לפיאן עוסקת בהכשרת מורים, כתיבת תכניות לימודים, ובהוראה בתחום התנ"ך והוראת טקסטים יהודיים בארץ ובחור"ל. רכות תנ"ך, מורה ומנחה בב"ס קשת בירושלים. חברת הנהלת נאמני תורה ועבודה.

חדוה אטלס בן דוד, המצביע 2003

רש"י כמה זמן שתוצה, בתמורה לעשר דקות של שאלות מצדי.

שאלתי אותה אם היא יודעת במה עוסקים אחד-עשר הפרקים הראשונים של בראשית. "איזה פרק?" רצתה לדעת. "כולם", התעקשתי. "האם את יכולה לזהות רעיון או נושא משותף לכל הפרקים או לרובם?" "האמת שלא... בריאת העולם?" ניחשה. "בסדר", אמרתי, "אבל זה רק

לדאבוני, בקשות אלה מעולם לא נענו. לאמיתו של דבר, לא היה צורך ללמד מקצועות חדשים על מנת לדון ב"רעיונות", הרי ענייני מחשבה יהודית היו מגולמים ממש לנגד עינינו בספר ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, בראשית או אסתר. אילו נשאלה השאלה המרכזית שבספרי תנ"ך

בפרק הראשון ומעט מהשני. מה עם כל האחד-עשר? "קין והבל?" "כן, אבל זהו פרק ד'. האם את יכולה לחשוב על משהו שנכון ליחידה כולה?" אין תשובה.

התחלתי להסביר לה על היסטוריה אוניברסלית והיסטוריה פטריארכאלית, על כוונתו המקורית של אלוהים לייסד את בריתו עם כלל האנושות, על קנאה אנושית בעוצמתו של האל, וכתוצאה מכך – הניסיון להגיע לשמים. "כך אפשר להבין את חטאי האנושות החוזרים ונשנים בפרקים א-יא" הסברתי. תוך הקשבה בעניין, היא הפכה מהורהרת. "האם זו הסיבה שאלוהים פנה אל אברהם? לכן הוא בחר בפרט מסוים?" שאלה. התלמידה החלה להבחין בתמונה הכוללת ולקשר בין החלקים. היא התחילה לחשוב. אני לא הצגתי כל טרמינולוגיה נשגבת או רעיונות אידאולוגיים. כל שעשיתי היה לשאול שאלה

ענה: 'נגד עבודה זרה' (ניחוש בטוח) או 'אי קיום מצוות'. אילו מצוות? התעקשתי. לאחר תרגול רב ורמזים עבים הצליחו תלמידים מסוימים להיזכר: "אה, נכון, מצוות שבין אדם לחברו". אבל מה שהם ניסו היה להיזכר ולצטט, לא להבין.¹ מעטים מבין ארבעה-עשר התלמידים שבחנתי היו מסוגלים לענות בבירור שנביאי הגדולים של העם התחננו לצדק חברתי השווה לכל נפש, הדואג בעיקר למסכנים ולנרמסים, למי שנמצא מחוץ להגנת החוק. התלמידים זכרו זאת, אך לא הבינו שהנביאים שלוחי האל ביקרו במרירות את ההתפוררות הרוחנית שבפולחן בית המקדש ואת האפקט המשתק של עודף הטקסים.²

אם מורים נמנעים מלהצביע על אותן עוולות שעליהן התריעו הנביאים בכל עוז, הם ודאי אינם יכולים לנהל שיחות "בונות"³ עם

בהוראתם את ספר שופטים, למשל, אין הם שואלים: כיצד יכולים אנו להבין ספר זה בכללותו? מהם מסריו? האם יש מסר מאחד, או שמא זה רק אוסף אפיזודות נטולות קשר? לספר שופטים אכן יש מסר מאחד, הנוגע למצב שבו העם נמצא ללא מערכת מאורגנת, יציבה ועקבית לבחירת הנהגה. העם עובר ממשבר למשבר, ובסוף הספר הוא נמצא על גבול האנרכיה. ספר שופטים נועד להכין את הקורא לקראת ספר שמואל, לתת את הרקע לתחילת המונרכיה בישראל. מדוע נשמר מידע זה בסוד בבתי הספר? האם מפחדים אנו שעל ידי הצגת חומר זה ייפתח צוהר לביקורת על השופטים? ואם כן – האם אין זו בדיוק הביקורת שמותח ספר שופטים בעצמו? קריאת ספר שופטים ללא מתיחת ביקורת על התנהגותם של השופטים השונים, כמוה כאי-קריאתו כלל.

לעתים רחוקות קורה שמורים לתנ"ך בבתי ספר ובישיבות צועדים צעד אחד לאחור ושואלים שאלות-על לגבי הספרים שהם מלמדים. בהוראתם את ספר שופטים, למשל, אין הם שואלים: כיצד יכולים אנו להבין ספר זה בכללותו? מהם מסריו? האם יש מסר מאחד, או שמא זה רק אוסף אפיזודות נטולות קשר?

מהותית על התמונה הגדולה. הבטנו על הכלל והדבר עזר להבנת פרטים.

שני מקרים אלה נפרשים על פני שלושה עשורים. במשך השנים שילבו מורים ליהדות מושגים חדשים ופדגוגיות חדשות ברפרטואר המקצועי שלהם, בייחוד בתחומים הדורשים אינטליגנציות מרובות וצרכים מיוחדים. ואולם, ברוב כיתות הלימוד נותרה הפדגוגיה של הוראת תנ"ך סטטית באופן משווע, כך שהבנתנו אינה מתקדמת מעבר לרמה של כיתה ד'.

כדי לבחון נקודה זו, החלטתי לבצע מחקר קטן משל עצמי. חקרתי מספר בוגרים מבתי ספר מצוינים, אמריקאיים וישראליים, ושאלתי אותם מהו המסר הבולט של הנביא? נגד מה התריעו הנביאים ישעיהו, ירמיהו ועמוס? הרוב

תלמידיהם על עוולות דומות בחברתנו ובמסודותינו אנו.

תלמידים בגילאי תיכון מוטרדים מאוד משאלות של צדק והגינות כלפי עצמם וכלפי אחרים. נניח, למשל, כי לימוד פרק בספר עמוס היה נפתח בדיון בשאלה: כיצד היה הנביא מגיב על הקצבת מיליוני שקלים למשרד הדתות, בעוד קופות משרד הרווחה ריקות? או: באילו תנאים היה הנביא עמוס מאשר הקצבה זו? לא זו בלבד שבכך היו התלמידים זוכים להבנה טובה יותר של ייחודיות הטקסטים הנבואיים ואף מזדהים עם המסר, אלא שאולי היו מתחילים ליהנות מלימוד אותם מקורות.

לעתים רחוקות קורה שמורים לתנ"ך בבתי ספר ובישיבות צועדים צעד אחד לאחור ושואלים שאלות-על לגבי הספרים שהם מלמדים.

כאשר מלמדים אנו את הספרים יהושע, שופטים, שמואל ומלכים, חשוב לשאול: מהי תכליתם של ספרי התנ"ך ההיסטוריים? מדוע הם נכתבו? האם העובדות ההיסטוריות שבהם מדויקות, או שמא יש לקרוא אותם כסיפורי עם שמטרתם חינוכית בלבד? ואם כן, מהו המסר שהם מבקשים להעביר? מדוע מכנים אותם לעתים קרובות 'ספרי היסטוריוגרפיה'? ספר 'ויקרא', כמו התנ"ך בכללותו, עשיר במושגים מורכבים ואוטוריטיים. במתכונת הלימודים של בית הספר היסודי משקיעים מורים שנים בפירוש כל פסוק בענייני קדושה, טומאה וטהרה, אבל אינם עוצרים לרגע לשאול את עצמם: מה משמעותם של מונחים אלו? על מה הצביעו אז? מה מובנם היום? אם לא נתנה בעצמנו על שאלות אלה, מן הסתם גם את תלמידינו לא נעורר לדון בהן.

התנ"ך הוא אוסף ספרים המעלים שאלות מהותיות. בהתמקדות בהבנת פסוק אחר פסוק וקריאת פירושים המתייחסים למילה או לביטוי מסוים, מתחמקים אנו משאלות בסיסיות אלה

ריבוי העצים והפחד מהיער הגדול

ניתוח

ממה נובעת הבעיה? מדוע מורי התנ"ך נמנעים מלשאל שאלות עקרוניות?

השאלות הכלליות נחלקות לשתי קטגוריות:

1. שאלות הקשורות למקור, כגון: עבור מי נכתב הספר, על ידי מי ומתי?

2. שאלות העוסקות במטרה ובייעוד כדוגמת: מדוע נכתב ספר זה? מה יש לו לומר? האם יש לו מסר אחד מסוים, או כמה מסרים בריזמנית?

מורים נוטים להימנע מלעסוק בשאלות משני הסוגים. להלן אנסה להסביר את הגורמים לכך, בהסתמכי על האבחנה שלי לגבי מורים בתפקיד, כמו גם על שיחות שהיו לי עם מורים ועל ניסיוני אני בכיתות לימוד.

1. מורים פשוט אינם יודעים:

מורים אינם שואלים שאלות מהותיות משום שהם עצמם אינם יודעים את התשובות. זאת משום שמעולם גם לא לימדו אותם. מורים נוטים ללמד באותה דרך שבה למדו הם.

2. התשובות אינן מובנות מאליהן:

המסרים של ספרי התנ"ך הם ברוב המקרים מעורפלים; רק לעתים רחוקות הם שקופים. משמעותם של הנרטיבים משוקעת במילים, במשפטים ובמבנה. על הקורא לחזור ולקרוא, לבחון, לחפור ולנבור כדי לרדת לעומקם של דברים. קל הרבה יותר למורה לשאול שאלות אינפורמטיביות, כגון: היכן זה קרה? איך זה קרה? למי? על ידי מי? ואפילו: מדוע זה קרה? מאשר להציג שאלות סקירה כגון: מה רוצה הספר לומר? קשה לדעת את התשובות הנכונות לשאלות מהותיות, ולכן מעדיפים מורים שלא לשאול אותן.

3. סקירת חומר דורשת זמן הכנה רב יותר:

הכנת שיעור העוסק בסקירת החומר לוקחת זמן רב יותר מאשר הכנת שיעור המנתח כל פסוק בנפרד. לעתים קרובות צריך לקרוא מאמרים או מבואות כדי לצייר את "התמונה הגדולה" העולה מן הטקסט. עבור רוב המורים

זה דבר מרתיע, ובמיוחד עבור מורי בתי ספר יסודיים, שמלמדים תנ"ך 4-5 פעמים בשבוע, ומאמינים שנדרש מהם ללמד פרק אחד בכל שיעור. הם חשים שאין ביכולתם להשקיע זמן בקריאת חומר נוסף, ושכדי לנסח דעה או רעיון משלהם על הספר, עליהם יהיה לקרוא חומר רב.

אף שקריאת חומר נוסף אכן מחדדת ומרעננת את רעיונותינו, אין היא הכרחית לניסוח סקירה כללית של המורה.

4. מבחינה פדגוגית, סקירה כללית הנה קשה: הצגת שאלות מהותיות ושאלות סקירה דורשת הכנה קפדנית מראש. שלא כדוגמת שיעור מבוא אופייני, שבו מועברת אינפורמציה מהמורה לתלמיד בצורה ישירה למדי, סקירה היא פעילות אינטראקטיבית. היא דורשת את שיתופם של התלמידים באופן כזה שיגדירו נושאי-על בעצמם. יש להניח את יסודות השיטה בצורה מקצועית וקפדנית על מנת שהתלמידים יוכלו לזהות קשרים ולשרטט "תמונה גדולה" בעצמם.

5. החשש מפני התמודדות עם שאלות תאולוגיות:

סקירת טקסט מקראי מעוררת לעתים שאלות תאולוגיות. נפנה שוב לספר שופטים ונביאים ראשונים לצורך הדגמה. כאן עלינו לשאול שאלות כגון: מה יש ללמוד מכל נביא ונביא? כיצד עלינו להבין את דמותו של שמשון? האם שמשון הוא דמות מופת, גיבור או נוכל? כיצד יכול היה יפתח להקריב את בתו?

בספר שמואל, למשל, תתעורר השאלה: כיצד עלינו להבין את דמותו של דוד המלך? האם הוא יכול לשמש לנו דוגמה אישית, למרות שלעתים קרובות אנו המומים מהתנהגותו? ומה עם הנביא שמואל, אשר טומן מלכודות למלך שאול, שכל כוונתו לטובה, כדי להביא לחורבן שושלת מלכותו? האם ספר מלכים מתעתד להיות ספר היסטוריה, תאולוגיה, או שמה שניהם? ומה עם הנביא אליהו – כיצד עלינו להתייחס לאותו קנאי לה', המשמש קטיגור של עם ישראל? בפנותנו לתורה יכולים אנו לתהות: מהי משמעותם של הקורבנות בספר 'ויקרא'? מהי חשיבותו של אוהל מועד? מדוע, במסגרת

טקסט כה קצר ותמציתי, מופיעים שני תיאורים מפורטים של הקמת המשכן? מהם הנושאים המרכזיים של ספר 'במדבר'? מדוע מתעקשת התורה לתאר שוב ושוב את חטאי בני ישראל? מה מנסה המקרא ללמדנו, מלבד העובדה שאבותינו המוקדמים היו צמאים באופן קבוע? מדוע נגזר על אומה שלמה לנדוד במדבר ארבעים שנה?

רשימת השאלות היא אינסופית, שכן התנ"ך הוא אוסף ספרים המעלים שאלות מהותיות. בהתמקדות על הבנת פסוק אחר פסוק וקריאת פירושים המתייחסים למילה או לביטוי מסוים, מתחמקים אנו משאלות בסיסיות אלה.

6. עקיפת נושא ביקורת המקרא:

אחת הדרכים לעקוף את המידע שנאסף כתוצאה ממחקר מסוג ביקורת המקרא – כלי שמורים אורתודוקסיים עדיין נמנעים מלגעת בו – היא להימנע מלהציג את אותן שאלות מהותיות. לפני כשנתיים צפיתי במורה צעירה שלימדה את הפסוקים הדנים בבן סורר ומורה (דברים כא, יח-כא). אף שהשיעור היה מוכן למופת, והיא הכירה היטב את כל הפרשנויות, ניכר היה שהיא אינה מבינה את מהות החומר ולכן נתקלה בקשיים בהוראתו. השיעור היה לחלוטין לא מוצלח: התלמידים, כמו גם מורתם, עזבו את הכיתה מתוסכלים. בפגישת המשב שאלנו הצעתי לה שתציץ בפירוש עולם התנ"ך, פירוש אנציקלופדי המשלב מידע ביקורתי, היסטורי וארכיאולוגי.⁴ המורה קראה את הפירוש, דיווחה כי מצאה אותו מרתק ומאיר-עיניים, וכי היא מאמינה שגם תלמידיה ימצאוהו כן. היא הוסיפה את הנחתה שהפירוש "מן הסתם אמיתי", אולם אין בכוונתה להזכיר זאת בפני כיתתה. "איני יכולה לצטט את עולם התנ"ך", אמרה, "אחוש שלא בנוח בעשיתי כן". היא חזרה לכיתה ביום שלמחרת וניסתה ללמד את השיעור בשנית. במילותיה היא: "לא היה זה אחד השיעורים הטובים".

אינני מאשימה את המורה על כך שמנעה מתלמידיה להיחשף לחומר שגורם לה לחוש שלא בנוח מבחינת השקפת עולמה; ניסיון להתעלם מכך היה ודאי מוביל לכישלון חינוכי מסוג אחר. אולם זהו מצב אומלל, שבו מחנכים

נדרשים תלמידים לדון בשאלות אפיסטמולוגיות מעמיקות. הוא מכנה גישה חינוכית זו 'נתיב ההבנה' (the Understanding Pathway). בדבריו על ספרו

אמר גרדנר את הדברים הבאים:

בעצם אינני דוגל בהוראה ישירה של נושאים כגון: אמת, יופי ומוסריות. זה נשמע כקורס מתקדם בפילוסופיה. אני תומך בהוראת אותם מקצועות היסטוריה, מדע, אמנויות

במסגרת מאמר זה. לימוד תנ"ך בבתי-ספר אורתודוקסיים צריך בהחלט להיות מוגדר כחלק מהחינוך הדתי. אולם שימוש בכלים ספרותיים לניתוח טקסטים מקראיים, הצגת שאלות-על וחיפוש תימות אינם אמורים לערער את החוויה הדתית. להפך: הם אמורים להגביר חוויה זו.

מסיבות אלה ואחרות, נוטים מורים לתנ"ך בבתי-ספר דתיים להימנע מהתמודדות עם

בבתי ספר דתיים ממשיכים להתעלם או לעקוף את ההתמודדות עם חומר חינוכי רבי-ערך, שהנו מעניין ומעשיר, מהסיבה הפשוטה שהוא אינו בא מ"מקורות מאושרים". אני מבינה היטב את המורכבות החינוכית ואת המשבר באמונה שמאיים להיות פרי ההתעסקות בחומר שכזה במסגרת תכנית הלימודים בתנ"ך בבתי ספר דתיים. אולם רבות ניתן להפיק משימוש בכלים אלו, וניסיוני מראה כי התחמקות ממידע זה רק דוחה את ההתמודדות אתו, אך לא מונעת אותה. ביקורת המקרא נוכחת, ובעולם של היום, שבו כל סוגי מידע זמינים ונמצאים בהישג יד, מוטב לנו לדון ולהתמודד מאשר להתעלם.

7. מורים מעדיפים את גישת "ספר אחד – מסר אחד":

סקירה והגדרת נושאי-על מובילה בדרך כלל למסקנה כי יש יותר מדרך אחת לקרוא טקסט. בהעיפנו מבט-על אנו מגלים לרוב כי תיתכנה כמה תמונות גדולות וכי בטקסט נשמעים בור-זמנית כמה קולות. אף שמורים אוהבים לצטט את מאמר חז"ל 'שבעים פנים לתורה', קשה להם ליישם את רעיון ריבוי המסרים, ואת הסתירות בין מסרים שונים. אלו שהתחנכו במסגרות מסורתיות יותר מתקשים לוותר על הגישה האחדותית הקובעת: 'ספר אחד – מסר אחד'.

8. לימוד תורה כצורה אחרת של תפילה:

עבור מורים רבים המלמדים תנ"ך במסגרות דתיות, חשיבות הנאמר בשיעור קטנה ביחס לעובדה ש"עוסקים בדברי תורה", כאבחנתו של מורי וידידי, ר' גיי מילר, שהטביע את המונח 'לדבר תורה' (Talking Torah). אם נכונה אבחנה זו, ואני מאמינה שכך הוא, קל יותר להבין אספקטים מבלבלים רבים בחינוך היהודי. הבנה זו יכולה להסביר בעיקר את העובדה שקהילות בעלות סטנדרטים גבוהים כל כך בלימודי מקצועות חול, מוכנות להתפשר על רמה נמוכה בלימודי יהדות. עבור רבים, 'לדבר תורה' הוא מספק בפני עצמו; אין צורך באיכות של תורה. עבור מורים רבים, התנ"ך אינו תחום לימוד אלא דרך להשגת הבורא. גישה זו ללימוד תנ"ך דורשת דיון נרחב בהרבה, מורכב יותר ועם זאת מרתק,⁵ אשר אינו יכול להיכלל

חדוה אטלס בן דוד, בכיתה 2003

וספרות אשר מציגים בפני התלמיד את התדמית של תרבותם לגבי אמת (או שקר); יופי (או כיעור); מוסריות (או אי-מוסריות).⁷

האין התנ"ך והתלמוד הכלים שבהם מעצבת תרבותנו את אבחנותיה לגבי מה אמיתי ומה שקרי, מה יפה ומה מכוער, מה מוסרי ומה לא מוסרי? האם לא מתבקש, אפוא, ששאלות אלה תהיינה במוקד הדיון בעת שאנו מלמדים תנ"ך לילדינו?

שאלות-על. אבל בלא העלאת שאלות מהותיות כאלה, לא ניתן לנהל דיון מהותי. ההימנעות הזו יוצרת אצל התלמידים תסכול, אי-אמון וכעס, אשר לרוע המזל הופכים לעתים קרובות לאדישות. תלמידי תיכון מתעניינים בעיקר בשאלות-על; הם נלהבים לחפש את "התמונה הגדולה". עם הזמן הם הופכים חשדנים ביחס לתחומים שבהם מוריהם התחמקו מלגעת בשאלות שבמהות – "מה הם מסתירים מאתנו?", רוצים הם לדעת.

הווארד גרדנר⁸ משבח בספרו בתי ספר שבהם

"השיטה להוראת המקרא שיכולה לגשר בין קריאה תימתית המתמודדת עם שאלות-על ובין הקריאה המדייקת והמלטפת של חז"ל ופרשני ימי הביניים – היא הקריאה הספרותית"

ג. קריאה ספרותית

לקראת פדגוגיה של קריאה תימתית

השאלה מדוע מוכנים רבים בקהילה, בכללם המורים, ללמוד תנ"ך בלא לשאול שאלות מהותיות, היא שאלה מתבקשת וראויה למחשבה ולדיון. הניתוח שהוצג זה עתה יכול לשמש נקודת פתיחה לדיון כזה. אולם מטרותיי כאן לובשות אופי פרקטי יותר. היות שבמסגרת עיסוקי אני עובדת עם מורים, תלמידים ותכניות לימוד, אני נוגשת לנושאים שנידונו מנקודת מבט פדגוגית.

השיטה להוראת המקרא שיכולה לגשר בין קריאה תימתית המתמודדת עם שאלות-על ובין הקריאה המדייקת והמלטפת של חז"ל ופרשני ימי הביניים – היא הקריאה הספרותית.

לימוד תנ"ך מנקודת מבט ספרותית משתמש בכלי ניתוח ספרותיים לתהייה וגילוי, החושפים רבדים שונים של משמעויות בטקסט. מטרותנו היא לגלות מה אומר הטקסט, וכיצד הוא מצליח להעביר משמעות כלשהי או מסר מסוים. הגישה הספרותית לקריאת תנ"ך היא בעלת עניין מיוחד ומשיכה למחנכים דתיים רבים,⁸ והיא אכן ראויה כדרך לימוד, כדבריו של חוקר התנ"ך והמורה הדגול פרופ' מאיר וייס ז"ל: הבנת היצירה היא הכרת 'התוכן' בצורתו החד פעמית הזאת, שממנה אין להתירו. הבנת היצירה היא אפוא תפיסת היצירה בכליותה (במשמעו של המושג 'כוליות' בפילוסופיה). סבורני כי עקרונות יסוד אלו של השיטות החדשות, אשר נשאו פירות משובחים ביותר במדע הספרות הכללית (הן הקלאסית הן המודרנית), עשויים להיות לעזר רב במחקר ספרות המקרא כהשלמה וכתיקון של השיטות הפילולוגיות-הביקורתיות המקובלות.⁹

ניתוח ספרותי נבנה על בסיס מגוון של מיומנויות טקסטואליות, אשר צריכות לעמוד לרשות התלמידים באופן מוסבר כאשר הם נתקלים בשיטה במהלך לימודיהם, בתקווה שיוכלו להעתיק את אותן מיומנויות בבואם ללמוד ספרי תנ"ך אחרים. מיומנויות אלו הן טעונות ערך: מטרות לפתוח את הטקסט

לחקירה ודרישה, ולאפשר למורה ולתלמיד להגיע להבנה מעמיקה ומקיפה יותר של התנ"ך. אנדרסון, בול ומקדארמיד¹⁰ תוהים כיצד יכולים מורים להדריך את תלמידיהם לקראת "הבנה עמוקה וגמישה של חומר הגלם". הם דנים בנטייה של מורים לעתיד לראות את תפקיד המורה כמעביר ידע לתלמידים ומתרגל, ותו לא.

"מורים, בעיקר חדשים, נוטים להניח שלימוד משמעו אגירת מידע, וכי תפקידו העיקרי של מורה הוא לעודד מוטיבציה ותשומת-לב בתלמידים [...] המטרה היא לחנך מורים לצאת ממסגרת תבנית ההוראה הקונבנציונאלית ולהדריכם לעזור לתלמידיהם לפתח הבנה מעמיקה וגמישה של חומר הגלם.

מהו שהכרחי למורים לדעת כדי לעזור לתלמידיהם לפתח הבנה גמישה של חומר הגלם? [...] הבנה גמישה של חומר הגלם מביאה ליכולת לזהות יחסי גומלין הן בתוך הנושא והן באופן בין-תחומי, ולקשרם לעולם שמחוץ לכותלי בית הספר [...] הבנה גמישה גם מערבת היכרות עם התחום" (שם)

ידע של עקרונות הניתוח הספרותי, כמו גם תרגול סדיר ועקבי של המיומנויות העומדות בבסיס הניתוח, יכולים לאפשר לתלמידינו לקרוא את ספרי התנ"ך כמכלול. הדבר יעזור להם לראות את לימוד התנ"ך כדיסציפלינה, וינתבם לזיהוי קשרים בין נושאים המוצגים בתנ"ך ונושאים שמוצגים בספרות הכללית, כגון פוליטיקה והיסטוריה, וכן נושאים הקשורים לחייהם הם. ■

מאמר הוא עיבוד מקוצר למאמר Fear of the Forest: Avoiding Meta-Themes and Overviews In Orthodox Bible Education שהתפרסם בכתב העת המקוון באתר תנועת עדה: www.edah.org. תרגום: אלישבע שפרבר

1. ראו לציין את כותרת עבודתו המקורית של פרופ' לי שולמן 'Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching,' *Educational Research* 15, (1986) (2) pp. 4-14
2. ישיעיהו ט, יג-כ; ירמיהו ז, ג-טו, כא-כח; עמוס ה, ב.
3. השימוש במינוח 'בנייה' נובע מההנחה כי תלמידים אינם

כלים ריקים חזקוקים להתמלא בידע על ידי מוריהם אלא להפך: הם "בונים" באופן שוטף את הבנתם-הם מתוך החומר העומד לפנייהם.

4. דוידסון-איתי, **עולם התנ"ך**, תל אביב 1994
5. ויכוח מרתק בסוגיית 'התנ"ך כספרות' או 'התנ"ך כעולמו של הא-ל', המעמיד את גישת "מכללת הרצוג" (בישיבת הר עצינן) מול אסכולת 'הר המור' של הרב טאו וחסידיו, זכה לאחרונה לפרסום נרחב בעיתון **הצופה**. מדור קבוע מוקדש לנושא באתר האינטרנט של העיתון: hazofe.co.il במדור 'הוויכוח על התנ"ך'.

6. Howard Gardner, **The Disciplined Mind: What All Students Should Understand**, New York 1999

7. Marge Scherer, 'The Understanding Pathway: A Conversation with Howard Gardner', **Educational Leadership**, Vol. 57,3 (Nov. 1999) p.13

8. הגישה גם מוחרמת על ידי אחרים, כמוכח מהוויכוחים שנשמעים לאחרונה בתקשורת הישראלית.

9. מאיר וייס, 'אבני בנייה למלאכת הסיפור במקרא', **במקראות כנוונות**, ירושלים 1987, עמ' 294. ההטעמה במקור.

10. Williamson McDiarmid, Deborah L. Ball, Charles W. Anderson, 'Why Staying One Chapter Ahead Doesn't Really Work: Subject-Specific Pedagogy', in M.C. Reynolds (ed.) **Knowledge Base for the Beginning Teacher**, New York 1989, p. 193

מרכז הרצוג
THE HERZOG
CENTRE

חדש!! חדש!! חדש!! חד

חבונע

בית מדרש לפעילי חברה,
חינוך וכלכלה בדרום

תכנית ראשונה מסוגה לפעילים מרכזיים בתחומי החברה, החינוך והכלכלה בקהילות שונות בפריפריה הדרומית במדינת ישראל.

לימוד משותף והדדי של סוגיות הקשורות לעשייה חברתית ואישית, לצורך העצמת הנהגה בקהילות השונות.

למעוניינים, נא להתקשר בהקדם
לשרון: 08-9920502 או לשכרה: 08-6800530

בואנה בואנה הבנות

האם תלמוד מביא לידי מעשה? עמית גבריהו תוקף את לימוד הגמרא הלא מעמיק במדרשות, ומציע לנשים הרוצות להשתלב בעולם ההלכתי לשנות את דרך לימודן ולנקוט יוזמות הלכתיות משמעותיות יותר

דבורה קאס, פעמיים ינטל אדומה 1993

לגברים, וליצור בוגרות שחלקן, בכל אופן, יוכל לחזור וללמוד במוסדות הללו לאחר זמן. שאיפותיהן של 'מדרשות הגמרא' ביחס לבוגרותיהן, כפי שאני רואה אותן, הן:

1. הבוגרות תהיינה בעלות תודעה גבוהה של קיום מצוות.
2. הבוגרות תהיינה בנות בית בארון הספרים היהודי בכלל, ובספרות התלמודית (גמרא) והספרות הרבנית (פסיקה) בפרט.
3. חלק מהבוגרות יהיה מסוגל להשתלב בהוראת הספרות הנ"ל במדרשות ובמערכת החינוך לאחר זמן.
4. בסופו של תהליך, תהיה בעם ישראל קבוצה גדלה והולכת של משפחות שבהן לשני ההורים תהיה השכלה תורנית רחבה ושווה.
5. חלק מהבוגרות הנ"ל תוכלנה, בבוא היום, לשמש בקודש לא רק בתפקידים פדגוגיים, אלא גם בתפקידי הוראה ופסיקה, ואולי אף לשמש ברבנות.

הקדם-צבאיות שזה עתה השתחררו משירות צבאי מוארך. לכן לא נעסוק במסגרת הדיון שלנו במדרשות מבית 'מרכז הרב'. עם זאת, מערכת טיעונים אחרת עולה כלפי המדרשות שבהן לומדים גמרא. שני קווי אופי מפרדים את המדרשות הנ"ל מאחיותיהן לבית 'מרכז הרב'. ראשית, לומדים בהן גמרא. ושנית, הן מציגות יומרה של בניית טיפוס חדש של אישה דתית. 'מדרשות הגמרא', ביניהן מדרשת הבנות של הקיבוץ הדתי בעין הנצי"ב, מדרשת לינדנבאום ('ברוריה'), בית המדרש לנשים של ישיבת הר עציון בקיבוץ מגדל עוז, וכן מדרשות מת"ן ונשמת בירושלים (אשר אינן מציעות תכנית לתלמידות לפני שירות) משתדלות להכשיר את תלמידותיהן להשתלב בשיח הדתי של עולם בית המדרש. השאיפה של מנהלי המוסדות הללו היא לבנות בתי מדרש שיגיעו ברמתם לפחות לרמה של בתי מדרש מקבילים

עמית גבריהו

וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעלית בית נתזה בלוד נשאלה שאילה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול. נענה רבי עקיבא ואמר תלמוד גדול. נענו כולם ואמרו תלמוד גדול **שהתלמוד מביא לידי מעשה.** (קידושין דף מ, ע"ב)

תלמוד גדול

א.

לימודי תורה מתקדמים לנשים אינם עוד בגדר חידוש. עשרות רבות של בנות רשומות במספר גדל והולך של מוסדות שמצהירים, בדרך זו או אחרת, שאצלם לומדים תורה. כותבים רבים העלו על נס את החשיבות ואת הבשורה הגדולה שמביאים הלימודים הללו לנשים – ונניח לרגע בצד את שאלת התוכן – ורבנים בעלי השקפות שונות מקימים בצד ישיבותיהם ותחת פיקוחם מוסדות לימוד תורניים לנשים. תחת כל עץ או שיח מוקמות מדרשות לימוד לבנות ובהן לומדים הכול: תנ"ך, אמונה או מחשבה, חסידות, רוחניות ומודעות עצמית, אגדות חז"ל, ואפילו גמרא.

המדרשות מחוגי ישיבת 'מרכז הרב' ובנותיה אינן מתיימרות ליצור כישורים חדשים בקרב ציבור הנשים בתחום לימוד התורה, ולכן איני טוען כנגדן; אף אחד לא מצפה מבוגרת 'מדרשת הרובע' שתוכל ללמוד גמרא בבקיאות 'על הסדר' בזמנה הפנוי. אף שהמדרשות אינן שוללות את הלימוד, הבוגרת אינה מודרכת לכלול בתרבות הפנאי שלה רכיב של לימוד מסודר. גם משך השהייה במדרשות אלה קצר מאוד, ונמשך עד שנה. למעשה, ניתן לשייך את רוב המדרשות הללו לזרם החדש של 'מכינות לחיים' ההולך ומתפתח בקרב בוגרי המכינות

עמית גבריהו לומד בישיבת 'הר עציון'.

6. הפלגים השמאליים יותר דנים גם באפשרות של קיום מצוות נוספות על ידי נשים, ושילובן בחיי בית הכנסת כשוות (יותר או פחות).

לכאורה, לא יכול אדם מישראל שמחויב לקידומן של הנשים בחברה היהודית להיות שבע-רצון יותר מיעדים הללו. אך (כרגיל) באה המציאות וטופחת על פנינו בשני מישורים. ראשית, במישור של התאמת הרעיונות לנעשה בשטח; שנית, בדרך שבה נושאי הרעיונות הללו מפתחים אותם. ולמעשה – שני המישורים הללו חד הם, כפי שאוכיח להלן.

ב

תחום לימוד התורה הוא תחום שונה במהותו מכל תחום דעת אחר שאליו ניגשות ללמוד נשים צעירות בסוף גיל ההתבגרות. כאשר הן באות ללמוד פיזיקה באוניברסיטה, אזי הידע שהן רכשו בלימודיהן בתיכון מסייע להן לפתור משוואה בשני נעלמים ולנתח כוחות הפועלים על גוף; כאשר הן לומדות רפואה, הן יודעות היכן נמצא הלב, ושהמוח ממוקם בגולגולת. הן יודעות לחבר, לחסר, לחלק, להכפיל גורמים ואפילו לקרוא בשתי שפות. הן לא מגיעות מוואקום והן לא הולכות לקראת וואקום: רמת הלימודים שלהן שווה לכל אדם אחר שלומד אתן, והן יכולות להתקדם ולרכוש את הידע של מי שמלמד אותן. לעומת זאת, נשים צעירות בסוף התיכון שנרשמות ללימוד תורה באחת מאותן 'מדרשות הגמרא',

חסרות את כל המרכיבים הנ"ל: הן אינן יודעות את שפת החומר הנלמד, את מונחיו או את מושגיו. רוב הבנות אינן יכולות לומר באיזה צד של העמוד נמצא רש"י. הן אינן יודעות מה הן ילמדו, לשם מה, מה החומר הנלמד ייתן להם ומה הן יעשו אותו.

על כן הן נדרשות להתחיל מבראשית. בתוך שנת לימודים אחת (לא יותר – ובעניין זה נדון בהמשך) נדרש הצוות החינוכי של המוסד להקנות להן ידע של שמונה שנות לימודי גמרא

פורמליים של בנים במערכת החינוך: היכרות עם עולם מושגים שונה וזר לחלוטין בצד הצדקה מתמדת של תחום העיסוק הזה. ברור שחלק גדול מהבנות – כמו חלק גדול מהבנים – אינו חובב מושבע של התלמוד הבבלי (או הירושלמי, המשנה והתוספתא), אך הוא אינו יודע זאת כאשר הוא מגיע להתחזק במדרשה. האכזבה גורמת לרעשי רקע מתמידים הפוגמים

איזידור קאופמן, אישה צעירה בבית הכנסת 1993

ברמת הלימוד. אם צריך להתחיל מהתחלה – עד היכן אפשר להגיע בשנה אחת? תלמידות רבות יסיימו את השנה והן עדיין ברמת לימוד נחותה מחבריהן הבנים. אבל עבור רובן זה מספיק. הן אינן אוהבות ללמוד גמרא גם כך, כאמור.

ג

עד כאן הבעיות האובייקטיביות של התלמידות. וכאילו שהדברים אינם מסובכים כדבעי,

מוסיפים עליהן אותם מוסדות לימוד כמה וכמה בעיות נוספות:

אינטנסיביות: שנת הלימודים במדרשה הממוצעת קצרה מזו של הישיבות ומסתיימת בסוף חודש יוני, לעומת 'זמן' הישיבות שנגמר בט' באב. החופשות לרוב ארוכות יותר, מספר השבתות בבית רב יותר ומשך סדרי הערב – קצר יותר. מתוך התחשבות בציבור הלומדות המתחיל, רובו של היום עובר בלמידה פסיבית – בשיעורים, ולא בלמידה אקטיבית בבית המדרש כמו בישיבות. החומר הנלמד גם הוא מותאם למתחילות. אבל יותר מכול חשובה העובדה שהחברה, ורוב המוסדות בכלל, אינם מעודדים שהיה ממושכת במדרשות. בעוד פרק הזמן המקובל ללימודי בנים בישיבות הסדר הוא כארבע שנים – ורוב הישיבות מעודדות שהיה ארוכה אף יותר – רוב תלמידות המדרשה לא תמשכנה ללמוד יותר משנה אחת.

"רעשי רקע": תלמידות המגיעות

לאחר שתיים-עשרה שנות לימוד לא מועילות במיוחד במערכת החינוך הממלכתית-דתית, מצפות למצוא במדרשה תשובות לבעיות קיומיות המטרידות אותן, הרבה יותר מאשר תוכן עיוני. דבר זה כמובן מוצדק ומובן – אך ראוי שיהיה בפרופורציה הנכונה. נדמה שכיוון שהמדרשות רואות את עצמן בראש ובראשונה כמוסדות חינוכיים ולא לימודיים,

מוקדש זמן שהוא מעבר לסביר לליבון סוגיות מטא-לימודיות: מדוע גמרא? מדוע תורה ומצוות? מדוע צבא ולא שירות לאומי (מדוע שירות לאומי ולא צבא)? מה מקומה של האישה במסגרת היהדות? מה מקומה של היהדות במסגרת של נשים? כיצד ניתן לעבוד את ה' כציבור של נשים, וכל היוצא באלה. בליבון השאלות הללו אין כל רע ויש בהן הכרח וצורך, אך יש גם צורך ללמוד, ואם את השנה האחת צריך להקדיש גם לרעשי הרקע וגם (להתנדבות

הפחד המתמיד מפני שינויים בהלכה, והדימוי הציבורי של מוסדות הלימוד לנשים כ"רפורמיים", מביאים לכך שהמדרשות הן מוסדות החינוך הדתיים היחידים בעולם כולו המעודדים את תלמידותיהן לעשות פחות ממה שהן שואפות לעשות

וגם) ללימוד, הרי שהלימוד יצא נפסד. גם במדרשות שבהן קיימת תכנית ארוכת-טווח, עדיין היא אינה משתווה ברמתה, בהיקפה ובמימונה לתכניות מקבילות לגברים.

"למה לא לעשות": הפחד המתמיד מפני שינויים בהלכה והדימוי הציבורי של מוסדות הלימוד לנשים כ"רפורמיים", מביאים לכך שהמדרשות הן מוסדות החינוך הדתיים היחידים בעולם כולו המעודדים את תלמידותיהן לעשות פחות ממה שהן שואפות לעשות. לא נדיר לשמוע במדרשות שיעורים כמו 'למה לא להניח תפילין', 'למה לא לספור את העומר' או 'למה לא לקרוא בתורה'. תלמידות מדרשה רבות מצטטות בשמחה את המנטרה 'אין ביטול תורה לנשים', ואלו שכן טוענות לביטול תורה זוכות לקיתונות של בוז מפי גברים 'מזרחניקים' (ששונאים את הלימוד) ותאולוגיות פמיניסטיות (שאינן מאמינות במושגים כמו ציות, ויתור או ביטול), כאחד; עוד על כך בהמשך.

לימודי מגדר: אפשר למצוא במדרשות שיח מעניין מאוד על התורה החדשה שנשים אמורות לפתח לעצמן, או על הגישה הנשית ליהדות שרק מחכה לדור של נשים למדניות שיגלו אותה. הטענות הללו משפיעות בצורה משמעותית מאוד על עולם הלימוד. אם התורה שלהן היא אחרת, אין שום צורך לשאוף לכך שרמת הידע שלהן בש"ס ובפוסקים תגיע לזו של הבנים. במקום זאת הן יכולות להיות שמחות בחלקן (הדל, יש לציין), או לחלופין – לשאוף למצוינות בתחומים "נשיים" (ושוליים מאוד מבחינת השיח של בית המדרש, אף החדשני ביותר): תנ"ך ומחשבת ישראל, מוסר ויצירה. למותר לציין שלא כך מגדלים דור של נשים שיהיה מסוגל להשתלב בפעילות ההוראה והפסיקה, שלטובתם נדרשת שליטה מוחלטת (שנרכשת אחרי שנים של לימוד אינטנסיבי) בש"ס ובפוסקים, בשיטה אנליטית ויבשה. יש כמה שיטות ללימוד גמרא וכולן לגיטימיות, אך אף אחת מהן אינה "נשית", כפי שאף אחת מהן אינה "גברית". הן פשוט תורה – כל הרוצה תבוא ותיטול.

מעשה גדול

א

גם בעולמם של 'בעלי הבתים' אנו רואים תנועה דומה: נשים דתיות רבות, גם אלה שלומדות תורה באופן רציני ולטווח ארוך, מעדיפות את מצב העניינים ההלכתי המדיר אותן מהשתתפות פעילה בעבודת ה' הציבורית והמעשית. למעשה, העדפה זו היא חלק מאותה תנועה המגבילה את לימוד התורה של הנשים וזהה לה במהותה.

התנועה הרפורמית, ואחריה גם התנועה הקונסרבטיבית, הביעו עניין רב בעקרונות הפמיניזם הליברלי, בעיקר משום שעל ידי כך יכלו להתאים את בתי כנסת שלהם לקהילות הפרוטסטנטיות הנוצריות שבתוכן חיו: ישיבה משפחתית בשעת התפילה. במשך השנים, אותם עקרונות הופעלו על מנת לאפשר עליות לתורה לנשים, צירופן למניין, העברתן לפני התיבה, חיובן במצוות ציצית ותפילין (עד כמה שיהודים רפורמיים וקונסרבטיביים מקיימים את המצוות הללו), וסמיכתן לרבנות. התנועה הקונסרבטיבית החלה לסמוך נשים לרבנות בשנת 1983, אך הרוח הפמיניסטית והקריאה לשינויים בעקבותיה הגיעו אל החברה והממסד האורתודוקסיים בישראל בשלב אחר, שבו כבר התפתח שיח פמיניסטי-רדיקלי על מהות האישה ועל תפקידה המטאפיזי. שיח זה משרת בצורה יוצאת דופן את הממסד הרבני בישראל.

ב

במשך דורות רבים הייתה החברה היהודית מופרדת בתוך עצמה על בסיס מגדרי, כמו כל החברות שסבבו אותה. היה 'בית הכנסת של אנשים' ו'בית כנסת של נשים', ולפחות 'עזרת נשים' שהייתה מוגבהת או מופרדת משאר בית הכנסת. תחומי העיסוק של הגברים והנשים היו שונים (באופן כללי, כמובן) גם בעולם המעשה וגם בעולם ההלכה. באבחת נוסטלגיה, הפתרון האורתודוקסי החדש למצוקה הדתית של נשים, שנשמע פעמים רבות ב'דעות' וב'קולך', הוא על ידי חידוש ההפרדה הזו. לא, חלילה, בחיים המעשיים (אין הכוונה להחזיר את הנשים למטבח חס וחלילה), אלא הפרדה

בחיים הדתיים: אם נפריד את הנשים מהקהילות שלהן וניתן להן להקים 'קבוצות תפילה לנשים' שבהן תאמרנה גם 'תחינות של נשים' ולאחר התפילה ילמדו 'מדרש של נשים' – ההדרה מבית הכנסת לא תעסיק אותן יותר. יתרה מזו: נשים אורתודוקסיות רבות מעוניינות לטעון טענות פמיניסטיות ולהיאבק מאבק פמיניסטי בממסד הרבני, מבלי לקבל על עצמן את ההשלכות הנובעות מכך. כל מי שמבקר בבתי כנסת שבהם מתקיים שיעור בין מנחה למעריב בשבת יבחין בכך שנשים, גם אם הן מגיעות לשיעור, הן בדרך כלל יוצאות לפני ערבית. בראש השנה הנשים עוזבות את התפילה לאחר תפילת מוסף ולא נשארות למנחה, וכיו"ב. הדרך החדשה לראות את ההפרדה הזו מהלל ומשבחת אותה, ושוב אין רצון לבנות שוויון בין גברים לנשים. נשים מחדשות טקסים לבת-מצווה, ללידת בת או ל'שבת מברכים', אשר "אינם סותרים את ההלכה". משמעות המונח הזה הוא למעשה שהם חסרי משמעות מבחינת ההלכה. כיוון שרוב הנשים האורתודוקסיות חסרות יומרה או ידע אפילו לדון בנושאים הלכתיים, הפתרון הזה נושא חן בעיני רבים.

מכלול הטענות הנ"ל יוצר פעמים רבות שיח אנטי-הלכתי שמקבל במקרים רבים גיבוי מרבנים שדעתם רחוקה מאוד מן הטענות הנ"ל. משתתפות רבות בקבוצות תפילה לנשים אוהבות לצטט בטרזניה ובכעס את דעת תלמידי הרב סולובייצ'ק על קבוצותיהן:

למרות שאישה אינה נספרת במניין, כאשר היא מצטרפת למניין, תפילתה עולה לדרגת תפילה בציבור. על-כן בחירותה שלא להצטרף למניין, כמוה כאמירה שאין זה משנה לה אם הקב"ה מקשיב לתפילתה או לא. מובן מאליה שאישה כזו החמיצה את מהות התפילה, וברור שאין היא מונעת על-ידי כוונה דתית כשרה.¹

אך תלמידי הרב סולובייצ'ק מבכרים את השיקול ההלכתי, שהוא שווה לגברים ולנשים, על פני השיקול הרוחני, שמשמעותו הדתית מפקפקת. לעומתם, הרב שמואל אליהו מסביר באתר 'כיפה' לאישה ששאלה האם עדיפה

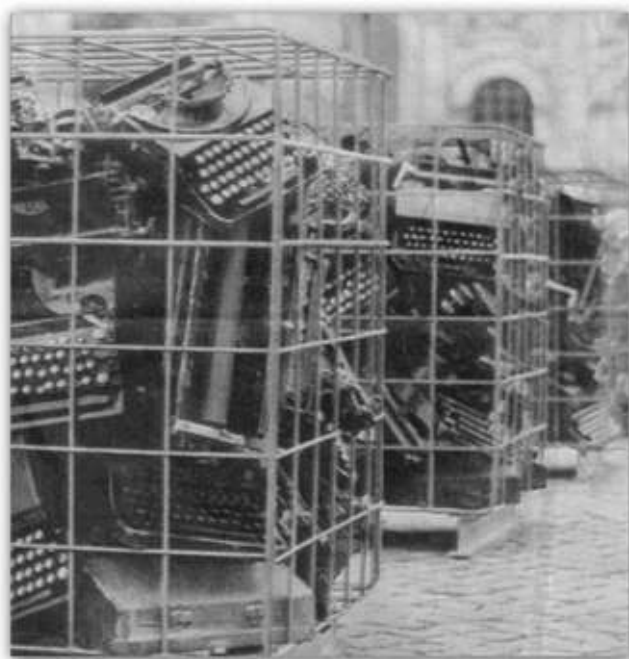
תפילה במניין או תפילה בכוונה, שאין צורך שתותר על הכוונה עבור תפילה במניין – אבל "גברים צריכים ללמוד לעשות את שניהם", כלומר: ישנה מערכת א־סימטרית (בניגוד למערכת הדרגתית, או היררכית) של חיובים הלכתיים לגברים ולנשים. לגברים עדיפה התפילה בציבור, ולנשים עדיפה התפילה בכוונה. נשים תותרנה על אמירת קדיש במניין (חיוב הלכתי) על מנת לומר "סדר אבלות" מומצא בקבוצת תפילה (נחמה נפשית). זו חגיגת הנשיות, וזו גם חזרה לגישה שאותה הצגנו בתחילת דיוננו: יש תפקידים שונים לגברים ולנשים. כלומר: הטיעון שיש תפקידים שונים לגברים ולנשים הוא למעשה טיעון אנטי־הלכתי. תורתן "האבודה" של הנשים מתגלה מחדש ביתר־שאת בעולם ה'בעל־בית'. בעוד שבמדרשות נשארת "תורת הנשים" בעיקר בגדר משאל־לב או תירוץ לרמת הלימודים השונה (קרי: נמוכה), מוצאות נשים מבוגרות רבות עניין במדרשים הנשיים המתפרסמים מעל במות שונות (כגון: 'קולך', 'דעות'), בתחינות ישנות וחדשות (רק לאחרונה פרסם הרב מרדכי אליהו תחינה נגד פינוי מאחזים, בצירוף הנחיה להדליק עוד שני נרות משמן זית בערב שבת, עד ל"ביטול הגזירה"). הניסיונות הללו משתקפים גם בספרות הפופולרית, בתאטרון ובקולנוע. רוח זו אינה חדשה: המכללה

בירושלים – מוסד שמרני לכל הדעות – מתמחה בלימודי תנ"ך כתחום מיוחד לנשים, בניגוד לגמרא שהיא תחומם של הגברים. אך אליה וקוץ בה: גם היצירות הללו אינן סותרות את היצירה היהודית, משום שהן אינן חלק מרצף היצירה היהודית לדורותיה, ואף אין בהן ערך אקדמי. הן, כמו גם לומדות התורה במדרשות, אינן יכולות לצאת מן המעגל הצר של החוויה הנשית של כותבותיהן. כל כולן מתומצתות

ברחמן: אין הבדל בין תורת המכללה לתורתה של תמר ביאלה.

לכן אני מרגיש כי גם בתחום העיוני וגם בתחום המעשי ישנה כיום, יותר מתמיד, סכנה שתיעשה התורה כשתי תורות, באשר יש בה שתי מערכות מקבילות של ציווים לנשים ולגברים אשר נפגשות רק במקומות ספורים. בעוד גברים יתפללו תפילות קבע, ילמדו ספרות הלכתית, יניחו תפילין, ילבשו ציצית, יספרו את ספירת העומר ויאמרו קדיש אחרי נפטר –

למעשים שהנשים עושות אין משמעות הלכתית כלל: תחינה אינה תפילה כפי שמכבש ההלכה קבע²; ספרות אינה תורה; צניעות היא ערך חשוב – גם לגברים – אך בוודאי לא מצווה חיובית כציצית ותפילין; מצוות חנ"ה חלות באותה צורה בדיוק על גברים; אין שום סעיף בשולחן ערוך הקובע שיש לומר "סדר אבלות" על נפטר. "תורה של הנשים" היא, אפוא, לא תורה בכלל, זאת כיוון שיש רק תורה אחת, תורת ה', שאינו זכר ואינו נקבה.

שריל אורינג, מחסום כתיבה, מיצב בניו יורק 2003

נשים יאמרו תחינות (שחברו על ידי יעל לויך־כ"ץ), ילמדו מדרשים נשיים (שחיברה תמר ביאלה), יכסו ראשן במטפחת, יאריכו חצאיותיהן, ידליקו נרות שבת, יפרישו חלה ויטבלו במקווה. כאשר, לא עלינו, ימות להן מת, תתכנסנה עם חברותיהן ותאמרנה "סדר אבלות". למעשים שמנינו כמעשים של גברים יש משמעות הלכתית של מצוות חיוביות: תפילה, תורה, תפילין, ציצית, ספירת העומר.

על הגאולה ועל התפורה

יוצא, אפוא, שהדרת הנשים מתחומי הידע והמעשה של התורה (שְׁחַד הם!) עדיין מתרחשת במשנה־תוקף. המהפכה המדומה בתחום לימוד התורה לנשים צעירות, והמהפכה בתחום הפולחן לנשים מבוגרות יותר אינן אלא שימור של הסטטוס־קוו בדרכים מתוחכמות יותר. זאת, משום שהן יוצרות אשליה של הצלחה, אשר מחלישה מטבעה את המצוקה

"ערך לימוד תורה לשמה אינו נמדד על פי משכו" תגובה

לימוד תורה זה או אחר ואף לא על פי מדדי הישגים כלשהם.

שנת הלימודים במדרשה היא שנה אינטנסיבית ביותר, ורבות מן הלומדות מקיימות בה "והגית בו יומם ולילה" כפשוטם. לימוד זה נעשה מתוך אהבת תורה, ותוצאתו היא האדרת אהבה זו ולא חס ושלום אי אהבתה. במדרשות המכוננות על ידי הכותב 'מדרשות הגמרא', מתקיים לימוד אקטיבי אינטנסיבי בבית המדרש בצד שיעורים מפי מורים ומורות, כשאלו ואלו מקדמים אותן בלימודיהן. כישורי הלימוד העצמי של כל אחת על פי רמת הלימוד הקודמת שלה, על פי כישרונותיה ועל פי התמדתה, מתפתחים ביותר בשנת לימודים זאת. עם זאת, ברור לכול – למלמדים, למלמדות ולתלמידות עצמן – שידע הנרכש בשנה אחת אכן אינו "מגדל נשים שתהיינה מסוגלות להשתלב

רחל קרן
מדרשת עין הנצי"ב

הגדיל עמית גבריהו לעשות במאמרו: הדרך אל המסקנות הנכונות בחלקן בסופו רצופה אמירות שגויות וניתוח מוטעה של המציאות. לא מצאתי לנכון בדבריי הבאים להיכנס לוויכוח עם כותב המאמר על טענותיו. במקום

מקס ליברמן, דיוקן אשת האמן ונכדתה 1926

בפעילות ההוראה והפסיקה של הדור". לרמה כזאת נדרש לימוד רב הרבה יותר. אולם ב"ה אף לימוד כזה מתקיים, הן בקורסים של טוענות רבניות אשר מגיעות להישגים חשובים ביותר בתחומן בשל כוח ידיעתן, והן בלימודים של יועצות הלכה בענייני נידה במדרשת 'נשמת', אשר תורם כה רבות לשמירת ההלכה בתחום זה. במדרשות עצמן אנו שוקדים על

זאת אציג את לימוד התורה במדרשות כפי שהוא אכן מתרחש, "והאמת תורה דרכה....".

"נמנו כולם ואמרו תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה...." הדבר הגדול והחשוב ביותר המתרחש זה שנים במדרשות, הוא עצם לימוד התורה לשמה. ערך לימוד תורה לשמה אינו נמדד על פי משכו, על פי בחירת תוכן

והמאבק. אך אין די במה שהושג: ההדרה של כמחצית היהודים מתורת ה' ומעבודת ה' על כל רבדיה עדיין קיימת. ואת זאת ניתן ויש לשנות:

ראשית, יש לתקן את הטעון תיקון במערכת החינוך הפורמלית, וזה לא קשה: פשוט יש להשוות את תכנית הלימודים של הבנות במערכת החינוך לזו של הבנים: מספר שונאי הגמרא יגדל במאה אחוזים, אך באותה מידה יגדל גם מספר אוהביה; שנית, יש להעלות את רף הציפיות מתלמידות המדרשות בהווה, גם בתחום הלימוד וגם בתחום המצוות (אין סיבה שאישה לא תשב בסוכה או תתפלל מנחה). יש להסביר שלימוד תורה "מקצועי" הוא תהליך אקדמי, לעתים מייגע, אך תמיד חשוב ומשמעותי, הדורש כמה שנים של עבודה אינטנסיבית – שבעה ימים בשבוע, ורק שישה שבועות של הפסקה בשנה; שלישית, אפשר כבר עכשיו להפסיק לדבר על 'תורה נשית', כי אין דבר כזה, ולהתחיל לדבר על 'תורת ה', כי יש דבר כזה.

המוקד של כל ההצעות האלה הוא אחד: להתחיל, שוב, את המסע הארוך ליצירת אפשרות אמיתית לשוויון הזדמנויות בפני הלימוד, ושוויון חוקי בפני ההלכה בין כל היהודים, גברים כנשים. כפי שכיום אנו לא רואים הבדלים משמעותיים בין ישראלים לכוהנים, כך גם נוכל לחתור למצב עתידי שבו לא יהיו הבדלים הלכתיים גדולים גם בין גברים לנשים. ואולם, לאוטופיה הזו יש מחיר: נשים תהיינה מחויבות לעול הלימוד והמצוות, והחברה תהיה מחויבת ליצירת התנאים החומריים והסוציולוגיים שייטיבו עם המצב החדש. ■

תודה מיוחדת לידידה קורן, שסייעה לי רבות בחומר וברעיונות.

1. Moshe Meiselman, 'The Rav, Feminism, and Public Policy: An Insider's Overview', *Tradition* 33:1, pp 19-20

2. אף אם לדעת המגן-אברהם ניתן לצאת בה בדיעבד ידי חובת תפילה, בניגוד לפשט דברי הרמב"ם.

קבלת מנהגים חדשים, סלילת דרכים לנשים כשותפות במעשה הדתי לא זו בלבד שאינם "חסרי משמעות מבחינת ההלכה" כפי שכותב בעל המאמר, אלא שיש להם משמעות דתית רבה!

פיתוח תכניות המשך למתקדמות, שמחייבות שנות לימוד נוספות, אשר מטרתן לבנות נדבכים נוספים של לימוד מעמיק של ש"ס ופוסקים. לימודים כאלו כבר קיימים כמה שנים במת"ן, בבית מורשה, ובמדרשות נוספות.

במדרש קהלת רבה (פרשה ז, מט) למדנו: "אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי אדם אחד מאלף מצאתי" – בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא, יוצאין מהן ק'; למשנה, יוצאין מהן י'; לתלמוד, יוצא מהם אחד להוראה – הה"ד: אדם אחד מאלף מצאתי".

זה דרכו של לימוד. ועל כן המסקנה צריכה להיות שככל שתריבנה מדרשות – והגדרותיהן הסטריאוטיפיות אינן משנות כלל – כך יתרחב הבסיס של לומדות התורה, ועל גביו ומתוכו נמצאות כבר עתה ועוד תמצאנה רבות שתהיינה גדולות בתורה ובוודאי הן תתרומנה להוראה ולפסיקה ולהנהגת הדור.

"גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" – אכן, תפקידנו במדרשות אינו רק להקנות ידע וכישורי לימוד, אלא לעסוק במחויבותן של התלמידות לחיים של מחויבות להלכה ולשמירתה. אני רואה את התלמידות מקבלות על עצמן יותר מחויבות דתית מזו שהיו רגילות לה, ואני אף רואה את האתגר החינוכי הגדול הקשור בשאלת מחויבות דתית בעולם המורכב שבו אנו ותלמידותינו חיים היום – עולם רלטיביסטי; שיש בו "ריבוי אמיתות"; עולם של חשיפה לאלטרנטיבות רוחניות. תפקידנו ופעולתנו אינו נעשה על ידי בירור שאלות כגון: 'למה לא לעשות', וזאת גם אינה השאלה המעסיקה את תודעתן של התלמידות; השאלה המרכזית היא: "מה ה' אלוקיך דורש מעמך", 'מה חובתי כלפי שמיא'. מתוך שאלות אלו נידונות הסוגיות השונות, וראש לכל – לימוד ההלכה והמחויבות לה, סוגיית הפטור ממצוות לנשים, סוגיית המצוות שנשים מקבלות עליהן לקיימן – האם הן רשאיות לכך? האם הן רשאיות לברך על מצוות אלו? סוגיית מידת השתתפותן של נשים בעשייה הדתית הציבורית, ועוד.

שאלת מידת התחייבותן של נשים לקבל על עצמן לקיים מצוות שעל פי ההלכה הן פטורות מהן, היא בוודאי שאלה שעולה בימינו יותר מבעבר, משום שכעת נשים שואלות אותה מתוך היותן שותפות בלימוד ובמעשה. התשובה לשאלה זאת אינה במשוואה הפשטנית – "אם למדת תורה אז את חייבת בתפילין ובתפילה במניין שלש פעמים ביום. ואם אינך מחויבת בכך – הרי אין ללימודך משמעות וערך". הדיון בקבלת מצוות שנשים פטורות מהן נעשה וצריך להיעשות. לדיון כזה יש השלכות מרחיקות לכת על כלל ציבור הנשים ועל כלל הציבור הדתי. יש מקום לדון בכך באופן נרחב ומעמיק, וייתכן שאף במהלך כמה דורות.

עם זאת, קבלת מנהגים חדשים, סלילת דרכים לנשים כשותפות במעשה הדתי בדרכים ש"אינן סותרות את ההלכה" – לא זו בלבד שאינם "חסרי משמעות מבחינת ההלכה" כפי שכותב בעל המאמר, אלא שיש להם משמעות דתית רבה! לא חסרות לכך דוגמאות מקבילות במהלך כל חיי עם ישראל. למשל: המקום שתופסים פיוטי תפילת הימים הנוראים בלבנו, בתודעתנו ובכוונתנו, הסליחות והקניות ועוד, הרי כל אלו אינם מגופה של תפילה בדפוסה ההלכתי, ואף על פי כן הם בלבה של התפילה. האין הם כאותן "תחינות"? אף האופן שבו מציניים היות נער בר-מצווה אינו "הלכתי" יותר מציון העובדה שנערה הנה בת-מצווה. ובכל זאת, האופן שבו מציניים זאת לבן ולבת נושא בחובו משמעות חינוכית ודתית גדולה. עולם הדעת היהודי הכיל בתוכו תמיד קולות רבים. קולן של נשים נעדר ממנו. כיום, ב"ה, נשמע ברמה גם קול זה. הדוגמה המשמעותית ביותר לסתירת הטענה הנזכרת היא עצם הנושא של המאמר: עיסוקן של נשים בתורה ובלימודה. לימודן של נשים עומד בניגוד למה שנתפס בעבר כהלכה שאל להן ללמוד. על פי המאמר, מעשה זה אמנם "אינו סותר את ההלכה", אך עדיין הוא "חסר משמעות מבחינה הלכתית". ואולם, לימוד התורה של הנשים מקדם אותן באהבת ה' וביראת שמים, ומתוך כך הרי הוא בעל משמעות דתית והלכתית חשובה ביותר!

רבים דואבים את המצב הבעייתי של הוראת מקצועות הקודש ובעיקר התלמוד בשיבות התיכוניות. מחד, גבריהו מעלה על נס את אותן שנות לימוד ארוכות, ומאידך, הוא מודה בבעיית שנת הגמרא. נראה לי שדווקא מן הלימוד במדרשות אפשר להגיע לשינוי הגדול הנחוץ בלימודי היהדות, גם של הבנים. דווקא דרך הלימוד בבתי המדרש של הנשים, שכוללת שיחות בנושאים מטא-לימודיים, היא זו שיכולה לפתוח את לבם של הלומדים אל התורה ואל לימודה. הלימוד הרלוונטי, הפותח נושאים לדיון ולהתמודדות, הופך את לימוד התורה לא נטל אלא למעיין מים חיים, לתורת חיים המנחה את החיים ולא נבדלת ומופרדת מהם. אחת ממסקנות המאמר היא שיש להשוות את תכנית הלימודים של הבנים והבנות. ואולם לא די בכך. האתגר הגדול שמציבות המדרשות בפני החינוך הדתי הוא, שאפשר וצריך לקיים לימוד תורה משמעותי ומעמיק בכל רמות החינוך, מתוך בחירה של הלומדים לעסוק בכך. במקום לסתור את הבניין של לימוד הנשים, אשר מתחיל להעמיק שורשיו ולתת פירותיו, צריך לבנותו וניתן להיבנות ממנו. בוגרות המדרשות אשר תעסוקנה בעתיד בחינוך, כאימהות או כמחנכות, בוודאי גם הן תתרומנה לכך. ואף בכך יביא הלימוד לידי מעשה.

מרכז יעקב הרצוג ללימודי יהדות
בהנהלת הקיבוץ הדתי

"דברים שרואים פכאן לא רואים פשם.." ליפודי תרבות ישראל מזווית בלתי שגרתית תשס"ה

שני 8:30 - 13:30

ליפודי ארץ ישראל

'אין לי ארץ אחרת' - עשורים ראשונים מעצבים
מבט עופק על שנות הילדות של הפדינה דרך היסטוריה, ספרות, קולנוע, תנ"ך ועוד.
ליפודים עיוניים בשילוב סיורים וטיוולים.

שני 8:30 - 14:30

מבוע - בית פדרש

בית פדרש להעצפת מנהיגות חברתית באזור הדרום - ליפוד פשותף של דתיים וחילוניים באווירה
ייחודית, השפה דגש על קשרים שבין אדם לאדם ובין אדם לעקסט.

שלישי 9:00 - 15:00

מפגשים פשוני עברי השבר

תכנית לאנשי חינוך מהפ"פ והמפ"ד, לפעילי קהילה ותרבות. מפגש ייחודי עם תרבות ישראל ועם
קולות שונים בחברה הישראלית, לעידוד שינוי בקהילות ובבתי הספר. בסיוע 'צו פיוס'.

שלישי 17:00 - 20:00

חגיגה של תנ"ך

גיבורי התנ"ך פתעוררים לחיים פ'ספר הספרים אל הפדרש, הספרות, האפנות והקולנוע.
לופדים תנ"ך בשעת ערביים עם סופרים, פשוורים והוגים.

רביעי 8:30 - 13:30

עם בעקבות גורלו שני מסעות בעולם היהודי

'יוחי אחיך עפך' (ויקרא כה)
מסע למציאות הכלכלית-חברתית בישראל 2004 - עפדות יהודיות פוסריות.
'קום לך צרפתה' (מלכים א' יז)
מסע בעקבות סיפורה הפיוחד של יהדות צרפת (בסיום טיול לצרפת לפעונינים).

חפשי 19:00 - 20:30

לקראת שבת

ערב של קריאה יצירתית ואישית פפרשת השבוע בעיניהם של אנשי רוח, אישי ציבור, רבנים
וסופרים. התכנית בשיתוף מכללת ספיר - קולות בנגב.

סיפורי לבנה

טיול-פדרש לאור הירח. חוויה מסוג אחר הפשלבת טיוולים ליליים עם בית פדרש בטבע.
שלושה טיוולים לאורך השנה

התכניות לפורים פוכרות לגפול ולשבתון בהתאם לתקנות פשרד החינוך

לפרטים ולקבלת תכנית מלאה: 08-8501420 office@merkazherzog.org.il
מרכז יעקב הרצוג בהנהלת הקיבוץ הדתי, עין צורים ד"ג שדה גת 79510

מאמרים על יסודות היהדות אליעזר ברקוביץ

"אליעזר ברקוביץ היה אחד
מגדולי הרוח של
האורתודוקסיה היהודית
המודרנית... הצגה של
מבחר כתביו בפני הקורא
העברי היא אפוא מבוקש
מן המעלה הראשונה"

— פחפ' אביעזר רביצקי,
האוניברסיטה העברית

הוצאת
שלם

טל' 566-2202 (02)
פקס 566-1171 (02)
shalemorder@shalem.org.il

25% הנחה על הספרים

ספר הזכרון להרב יצחק נסים זצ"ל
בעריכת פרופ' מאיר בניהו (שישה כרכים):
הלכה ומנהג, חקרי תלמוד ורמב"ם, ראשונים
ואחרונים, קבלה ותעודה, שירה ופיוט,
מעמדות ומושבות.
מחיר רגיל 60 ש"ח - מחיר מבצע 45 ש"ח

אסופות - ספר השנה למדעי היהדות בעריכת
פרופ' מאיר בניהו: כרכים א-טו
מחיר רגיל 80 ש"ח - מחיר מבצע 60 ש"ח

פרופ' מאיר בניהו: יוסף בחירי - חייו ופעלו
של מרן רבי יוסף קארו
מחיר רגיל 120 ש"ח - מחיר מבצע 90 ש"ח

פרופ' מאיר בניהו: דור אחד בארץ אגרות רבי משה
זכות ורבי שמואל אבוהב בעיניי ארץ ישראל
מחיר רגיל 70 ש"ח - מחיר מבצע 52 ש"ח

פרופ' מאיר בניהו: ספרים שנתחברו בבבל וספרים שנעתקו בה
מחיר רגיל 50 ש"ח - מחיר מבצע 37 ש"ח

פרופ' מאיר בניהו וד"ר משה סמט: התגלחת בחולו של מועד
פסקיהם של המתירים ושל האוסרים ומחקר על השתלשלות פרשה זו.
מחיר רגיל 90 ש"ח - מחיר מבצע 67 ש"ח

פרופ' מאיר בניהו ושאוול מיזליש: מן ההר אל העם על חייו ופעלו של
הראשון לציון הרב יצחק נסים זצ"ל.
מחיר רגיל 60 ש"ח - מחיר מבצע 45 ש"ח

פרופ' אליעזר בשן: יהודי פאס תרל"ג תר"ס (1873-1900) על פי תעודות חדשות
מחיר רגיל 50 ש"ח - מחיר מבצע 37 ש"ח

ד"ר יעקב חרל"פ: ארץ ישראל במשנתם של תנאים ואמוראים
מחיר רגיל 80 ש"ח - מחיר מבצע 60 ש"ח

פרופ' תרצה מיטשאס (מהדירה): ספר הבגרות לרבי שמואל בן חפני וספר השנים
לרבי יהודה הכהן
מחיר רגיל 70 ש"ח - מחיר מבצע 52 ש"ח

ועוד עשרות ספרים בכל תחומי היהדות - בהלכה ובאגדה מהם היוצאים לראשונה
מתוך כתבי יד במהדורה מדעית בצילום של הדפוס הראשון בלוויית מבוא ותולדות
המחבר ויצירתו.

"יד הרב נסים" פועלת לשמר את המורשת של הרב יצחק נסים הראשון לציון הרב הראשי לישראל זצ"ל.
בתקופתו עלתה ונתעלתה הרבנות הראשית לישראל לרום המעלה.
נועם הליכות ותקיפות, גדלות בתורה וענווה, עמידה איתנה על קודשי ישראל וקירוב לבבות, אהבת הארץ
ואהבת העם המלווה במאבקים עזים ונודעים שזקפו את קומתו של העם היהודי והאדירו את מורשת ישראל.

ה"יד" היא מוסד רב תחומי הכולל את האגפים הבאים:

* **בימה ליהדות** [ערבי עיון, הרצאות, בית מדרש, בימת ראש חודש ושיעורים]

* **מכון מחקר והוצאה לאור**

* **ספריה ציבורית**

* **בית כנסת**

במקום אודיטוריום ואולם מפוארים להשכרה.

ז'בוטינסקי 44 ת.ד. 4210 ירושלים 92182 טל: 02-5633789 פקס: 02-5637524 ספריה: 02-5672933

info@yhnissim.org

www.yhnissim.org

חודש הספר התורני ב"יד הרב נסים" לקוראי "דעות" עד י"ב אב (30.7.04)

אל תאפרו: "לי זה לא יקרה"

על הסכמי קדם-נישואין

"ההלכה היהודית עיגנה מאז ומתמיד ערכים מופשטים בנורמות מחייבות. ההתרגשות והשמחה שבלב, אסור להן שישכיחו מאתנו את הממד החוזי של טקס זה. תחת החופה מתנהלים טקסים שהשלכותיהם ממשיות ביותר".

על הצורך, החובה והמנגנון של הסכמי קדם-נישואין המוצעים היום בישראל

הישנותה והתרחבותה של התופעה בעתיד ולכן אנו רואות חשיבות עליונה בחתימה על הסכמי קדם-נישואין.

גיל שחר, ללא כותרת 2004

כתובה מודרנית

צעירים וצעירות חולמים על היום שבו יוכלו לפתוח בחיים משותפים עם אדם אהוב ולבנות אתו 'בית בישראל'. ואכן, טקס החתונה היהודי עמוס בשפע ברכות של אהבה, אחווה, שלום ורעות. אך ההלכה היהודית עיגנה מאז ומתמיד ערכים מופשטים בנורמות מחייבות.

אותה אם תעז לעזוב אותו האמינה לו שחייה בסכנה. באותו ערב עזבה אורית את בעלה ואת החיים המושלמים לכאורה שהפכו לסייט. כך לפחות חשבה.

שמונה שנים נוספות נמשך הסייט. נדב עדיין שלט בחייה וסירב לשחררה ולהעניק לה את הגט המיוחל. שנים רבות נמשכו דיוני סרק בבית הדין הרבני. רק אחרי שש שנות עיכוב וסחבת הגיעו הדיינים לכלל החלטה: אין מקום לחייב גבר זה – שהתעלל באשתו ושחי בנפרד ממנה תקופה ארוכה יותר מן התקופה שבה חיו יחד – בגט. רק ערעור לבית הדין הגדול ושנה וחצי נוספות של דיונים, איומים ועגמת נפש הביאו לשחרורה של אורית. את החופש שלה קנתה אורית בסכום הנכבד של שמונה שנים מחייה, ויתור על חלקה הצודק ברכוש וויתור על עשרות אלפי דולרים בחובת מזונות. בתמורה לשוחד זה הסכים נדב, "מרצונו החופשי", לתת לה גט.

מעצם סירובו של נדב לתת לה גט, נשארה אורית תלויה לחלוטין ברצונו של בעלה. מעצם סירובו של בית הדין להתערב ולנקוט באומץ את האמצעים ההלכתיים שעמדו לרשותו, הפכה אורית מבחורה צעירה שעתידה לפנייה לאישה מבוגרת שבילתה את מיטב שנותיה בהמתנה מתסכלת תחת מכבש לחצים סחטני והרסני.

לפנינו אפוא מקרה קלאסי של "לי זה לא יקרה", שהלך והסתבך עד כדי פגיעה בשנים רבות מחייהם של אורית ושל בני משפחתה. אנו, בעמותת 'מבוי סתום', פוגשות אינספור מקרים כאלה מדי יום. אנו עושות כמיטב יכולתנו להקל על מצוקתן של נשים אלו בעזרת הגשת סיוע נפשי, כלכלי ומשפטי. אנו פועלות גם למניעת

תניא ציון

לפני כ-20 שנה פגשה אורית את נדב (השמות בדויים). היא – צעירה דתייה, משכילה ונאה; הוא – בוגר בני-עקיבא וקצין בצה"ל ולו חיוך שובה-לב. עד מהרה שבה נדב את אורית ואת כל סביבתה בקסמיו וכולם הסכימו שהם הזוג המושלם. כולם שמחו כאשר לאחר כשלוש שנות חברות, שבהן הספיקה אורית לסיים שירות ותואר ראשון, היא נישאה לבחיר לבה. במשך ארבע שנים חיו יחד ועסקו בבניית הקן המשפחתי – נולדו להם שני ילדים, הם קנו יחד דירה והצטרפו לבית הכנסת המקומי. ברור היה לכול כי זהו הזוג המושלם.

אלא שהחיים בתוך הבית פנימה נראו אחרת לגמרי – אט אט החל נדב ליטול שליטה על כל תחומי חייה של אורית. זה החל בשבירת דימויה העצמי ("מטומטמת, שמנה, מה את בכלל מבינה?"); המשיך בבידודה מכל מערכות התמיכה החברתיות שלה ("למה לנסוע שוב עד לאמא שלך? את לא רוצה לבלות את השבת רק אתי?"); ובשליטה בלעדית על הכספים ("מה פתאום החזרת את האוטו עם חצי מיכל ריק? ככה את מבזבזת כסף? וחוץ מזה – לאן נסעת בלי להגיד לי?") והגיע עד לאלימות פיזית. אחרי ארבע שנים שבהן ניסתה אורית להתעלם, לתקן, לשרוד ולהשיב את שלום הבית על-כנו, אזרה אומץ לפקוח עיניים ולהבין שהלא-יאומן קורה לה: אין מדובר בביטויים של אהבה אלא ברכושנות, שליטה והתעללות. כשאיים להרוג

תניא ציון היא רכזת חינוך ב'מבוי סתום', העמותה למען זכויות העגונה ומסורבת הגט.
ראו www.mavoisatum.org
וגם: <http://www.snunit.k12.il/seder/agnut>

ההתרגשות והשמחה שבלב, אסור להן שישכחו מאתנו את הממד החוזי של טקס זה. תחת החופה מתנהלים טקסים שהשלכותיהם ממשיות ביותר, כגון: בלעדיות מינית של בני הזוג זה לזה, מחויבות של האיש לזון, לפרנס, ולדאוג לצרכיה של אשתו – זכויות וחובות שמעוגנות בכתובה. בנוסף, טקס הקניין (קידושי טבעת) הוא שמהווה את הבסיס לעניין הגט – הבעל הוא שקידש ולכן רק הוא מגרש, והכול מרצונו החופשי.²

בניגוד לנצרות הקתולית, היהדות הכירה עוד מימי התורה באפשרות שזוגיות עלולה להתפרק וחז"ל אף פעלו למסד זאת בלב טקס החתונה – באמצעות הכתובה. חז"ל תיקנו את הכתובה על מנת להגן על האישה מפני החלטה פזיזה מדי של האיש שעלול לגרשה ולהוציאה מביתו בלא כלום. הכתובה נועדה לשמש אפוא תמרור אזהרה (כיוון שמדובר בסכום כסף נכבד הרי שיקשה עליו לגרשה), ומעין 'ביטוח' לאישה, שאמנם ננטשת על ידי בעלה אך לכל הפחות מקבלת ממנו דמי מחייה לשנה. אלא שאותה כתובה אמנם נקראת ברוב עם תחת החופה ואף מעטרת את קירות בתינו, אך נכון להיום היא כמעט ואיננה מיושמת בבתי הדין ואיננה ממלאת את תפקידה.³ ואולם, ראוי והכרחי לשמר את הרעיון שמאחורי הכתובה ולעגנו במציאות המודרנית תוך היענות לבעיות הנוכחיות העומדות בפני בני זוג שמתגרשים בתקופתנו־אנו. זאת במיוחד לאור שיעור הגירושין

הגבוה, שעומד כיום בארץ על כ־25% מכלל הזוגות שנישאים.⁴ לשם כך נוסחו בשנים האחרונות מספר הסכמי קדם־נישואין שמבקשים להסדיר מראש את אפשרות פירוק הנישואין בתקנה ממונית בין בני הזוג.

כיצד פועל הסכם קדם־נישואין?

הסכמי קדם־נישואין⁵ מסוגים שונים קיימים מזה שנים רבות. בעולם המערבי מקובלים מאוד הסכמי ממון שמטרתם להסדיר מראש את

שרשרת ועליה מנעולים שמפתחותיהם הושלכו לתהום כאות לאהבת נצח, חואנג שאן – החר הצהוב, פרובינציית אן חואי (סין).
צילום: ספי בן יוסף

אנו מוצאים שוב ושוב שבענייני גטין ידה של האישה על התחתונה:⁶ אף שהיא עשויה לחיות בגפה במשך שנים ארוכות, הרי שבלא גט היא עדיין בגדר 'אשת איש'. השעון הביולוגי שלה ממשיך לתקתק אך אין מתירים לה ללדת כיוון שכל ילד שייוולד לה מגבר אחר ייחשב לממזר;⁷ בלא גט, האישה איננה מוכרת על ידי מוסדות המדינה כגרושה או כאם חד־הורית וזכויותיה הסוציאליות נפגעות; בלא גט, האישה ועמה כל משפחתה נמצאים תדיר במצב נפשי וחברתי של אי־ודאות; בלא גט, הלחץ הכלכלי והנפשי על האישה הולך וגובר, שכן עיכוב הגט מאפשר לבעל להתנות תנאים שונים ומשונים וכך לסחוט מן האישה כספים והטבות רבות בתמורה לגט.¹⁰

ההסכמים באים אפוא לתקן שתי בעיות בסיסיות – האחת בחוק הישראלי והשנייה בהלכה היהודית. ב'חוק יחסי־ממון בין בני זוג' (1973) קובעת מדינת ישראל כי חלוקת הרכוש בין בני הזוג תיערך במועד פקיעת הנישואין. לכאורה יש בכך היגיון רב – עם פירוק הנישואין מחלקים את הרכוש המשותף. הרעיון אומץ מהחוק הגרמני, שבו, כמו במדינות מערביות אחרות, בית המשפט הוא שמכריז על פקיעת הנישואין. אלא שבישראל הגירושין תלויים בבעל – הוא שנותן את הגט ומסיים בכך את הנישואין – וכך נוצרת למעשה תלות מסוכנת בין מתן הגט לחלוקת הרכוש. ככל

שידחה הבעל את מתן הגט, כך יוכל להשהות את מועד חלוקת הרכוש ובינתיים לעשות בו כרצונו – בין אם מדובר במכירה חד־צדדית של הרכוש שרשום על שמו, ובין אם מדובר בהתניית מתן הגט בויתור של האישה על

חלוקת הרכוש בין בני הזוג.⁸ אמנם ניתן להוסיף להסכמים שבהם אדון גם נספח ממזני,⁹ אך עיקר מטרתם ואופן פעולתם אינו מיועד להסדיר את שאלות הרכוש אלא למנוע סרבנות גט.

ההסכמים באים אפוא לתקן שתי בעיות בסיסיות – האחת בחוק הישראלי והשנייה בהלכה היהודית. בישראל הגירושין תלויים בבעל – הוא שנותן את הגט ומסיים בכך את הנישואין וכך נוצרת למעשה תלות מסוכנת בין חתן הגט לחלוקת הרכוש

חלקה הצודק ברכוש. כלומר, החוק הישראלי מאפשר ומעודד סחטנות!¹¹ הסכמי קדם-הנישואין באים לסתום פרצה זו בעזרת הקדמת 'מועד איזון המשאבים' והפיכתו לבלתי-תלוי במועד מתן הגט, ובכך לנתק בין ענייני הממון לגט.

הבעיה השנייה והעיקרית שעמה מתמודד הסכם קדם-הנישואין היא עיכוב הגט. על מנת להבין כיצד פועל ההסכם מבחינה הלכתית, אפרוש בקצרה את הרקע ההלכתי של בעיית סרבנות גט.

כאמור לעיל, ההלכה היהודית קובעת כי הגט יכול להינתן רק מרצונו החופשי של הבעל. הוא מקדש מרצונו ומגרש מרצונו. אם ניתן גט שלא מרצונו החופשי של הבעל, הוא פסול ('גט מעושה') והאישה נשארת בגדר 'אשת איש' וילדים שייוולדו לה מגבר אחר ייחשבו ממזרים. רק במקרים מצומצמים שבהם מוצא בית הדין עילה מספקת למתן גט, הוא יכול לחייב את הבעל ואף לכופו אותו לתת גט. מרגע שנפסק חיוב גט יכול בית הדין להפעיל נגד הבעל הסרבן סנקציות, בבחינת "מכין אותו עד שיאמר רוצה אני" ואין חוששים לגט מעושה.¹² ניתן להפעיל על הבעל סנקציות דתיות (מתוקף הרחקות רבנו תם)¹³ כגון: מניעת עלייה לתורה, אי-ספירה במניין וכד'; או סנקציות אזרחיות (מתוקף 'חוק בתי דין רבניים' 1995) כגון: שלילת רישיון נהיגה או רישיון מקצועי, הגבלת חשבון הבנק, צווי הגבלה כגון עיכוב יציאה מהארץ ואף מאסר. לכאורה זהו פתרון ראוי לבעיה, אלא שבימינו אין בתי הדין מפעילים את כוחם זה אלא לעתים רחוקות מדי, וגם זאת לאחר שנים ארוכות של סחבת. הסכם קדם-נישואין בא למנוע מצב שבו בן הזוג הסרבן ועורך דינו הממולח מצליחים לדחות פעם אחר פעם את קבלת החלטות על ידי הדיינים, ולמשוך את התהליך במשך שנים ארוכות תוך שהוא מסב נזק ממשי – רגשי וכלכלי – לכל המעורבים בו.

יתרה מזאת, ההסכם מבטל מלכתחילה את הצורך להגיע לבית הדין ולהוכיח את האשם, כלומר את קיומה של 'עילה מספקת' המצדיקה את חיוב הגט. באם הזוגיות מתפרקת – מכל

סיבה שהיא – ניתן להגיע לפירוק מהיר ושקט של הנישואין בלא להיקלע למסכת של האשמות הדדיות שמלבבות כעסים ומחריפות את הסכסוך.

על פי ההסכם, מרגע שהזוגיות התפרקה,¹⁴ נכנסים לתוקף תנאי ההסכם, כלומר ה'שעון' מתחיל לתקתק. אם עברה תקופת זמן מסוימת מאז פירוק הזוגיות ועדיין לא ניתן גט – עשויים לקרות שני דברים: (א) כל אחד מבני הזוג יכול לפנות לבית משפט לענייני משפחה¹⁵ ל'איזון משאבים', קרי: לחלוקת הרכוש של בני הזוג¹⁶; (ב) על הצד הסרבן לשלם לצד השני תשלום של 'מזונות מוגדלים' (סכום שנע בין \$1500 בחודש עד 50% מהמשכורת).¹⁷ ההנחה היא שהתשלום המוגדל יקצר את זמן העיכוב במתן הגט ויגרום לסרבן להתעשת ולהבין שיש לו אינטרס לתת את הגט. בכך תתבטל מאליה החובה לשלם מזונות מוגדלים אלו.

לסיכום, דרך זו עוקפת את הצורך להוכיח אשם (עילת גירושין) ומונעת את הצורך לחכות שבית הדין יפעיל לחצים על הבעל לתת גט מכיוון שמנגנון 'שכנוע' של מזונות מוגדלים, אשר הוסדר והוסכם מראש, הוא שיזרז את מתן הגט. יש להדגיש שאין הסדר המזונות המוגדלים נחשב ל'סנקציות', אלא להסכם ממוני שמקבלים על עצמם בני הזוג עוד בטרם נישאו, כך שאין לכאורה חשש לגט מעושה.¹⁸

מגבלות ההסכם

הסכם קדם-נישואין רחוק מלהיות פתרון-קסם כולל לבעיית העגינות וסרבנות הגט. הסכמים כאלו אינם מסייעים לאותן אלפי נשים עגונות ומסורבות גט כבר היום.¹⁹ כמו כן, חתימה על הסכם קדם-נישואין לא תמנע כליל מקרים קיצוניים ביותר כגון אישה שבעלה נעלם לחלוטין, אישה שבעלה שוכב כ'צמח' בבית חולים או אישה שבעלה נמצא בחובות כספיים כה גדולים עד שאין משמעות לאיום של 'מזונות מוגדלים'.

ואולם, ההסכם הוא בהחלט פתרון טוב למניעת מרבית המקרים של סרבנות גט. ההסכם פועל כגורם מחנך ומרתיע, כמעין רפואה מונעת: ההנחה היא שאם ישקלו ויסדירו בני הזוג מראש את כל ענייניהם – כולל את האפשרות

שהזוגיות תתפרק – הם יוכלו להימנע בעתיד מנזק עצום שנגרם כאשר זוגיות הנקלעת למשבר, הרוחות מתלהטות, הלחצים גוברים והחלטות מתקבלות באופן חד-צדדי מתוך כעס, חרדה ונקמנות. כמו כן, ההנחה היא שגם אם זוג יגיע למשבר והבעל ינסה להשתמש בגט כמנוף להגברת כוחו במאבק, הפעלתו של ההסכם יגרום לו עד מהרה להתעשת והוא יבין שאין לו כל אינטרס להמשיך ולהחזיק באשתו כבת-ערובה באמצעות הגט.

פגון הסכמים

כאמור, קיימים כיום בישראל הסכמים רבים ומגוונים – חלקם מיועדים להסדיר את ענייני הממון בלבד, וחלקם מיועדים למנוע סרבנות גט. מבין ההסכמים למניעת סרבנות גט ברצוני להסב את תשומת הלב לשניים. האחד מבוסס על הסכם שניסח פרופ' אריאל רוזן-צבי ז"ל, שעקרונות הפעולה שלו מוסברים לעיל. זה ההסכם שאומץ על ידי 'יד לאישה', ארגון המייצג נשים בבית הדין הרבני. ההסכם השני, שהוא מורכב וחדשני יותר, מכונה 'ההסכם לכבוד הדדי' והוא מומלץ על ידי ארגון 'קולך'. הסכם זה נוסח בשנים האחרונות על ידי צוות נרחב של אנשי מקצוע – טוענות רבניות, רבנים ומשפטנים, תוך התייעצות עם דיינים בבית הדין הרבני הגדול.²⁰ ההסכם מוסיף שני מאפיינים חדשים להסכם הבסיסי שתיארת: ראשית, ההסכם נובע מתפיסה שיש לחנך לכבוד ולשוויון ולכן הוא הדדי לחלוטין, במובן זה שכל דבר שמתחייב אליו הגבר מתחייבת אליו גם האישה. כלומר, ההסכם נועד למנוע גם את אותם מקרים (גם אם הם מעטים) שבהם האישה היא שמסרבת לקבל את הגט מבעלה. שנית, ההסכם מציע אופציה של 'שיקום נישואין' באם ירצה בכך אחד מבני הזוג. מצד אחד, אפשרות זו פותרת את החשש שמכיוון שעל פי ההסכם אין צורך להוכיח 'עילה' או 'אשם', הסכמים יאפשרו לבני זוג להתגרש בקלות רבה מדי. מצד שני, האפשרות לשיקום הנישואין מוגבלת בזמן, במקצועיות הגורם המטפל ובמידת המחויבות של הצדדים לתהליך השיקום, כך שלא ניתן יהיה להשתמש ב'שלוש

סמכות להתערב בתוכן ההסכם, אלא רק לאכוף אותו. מבחינה פסיכולוגית, החתימה על ההסכם מחייבת את שני בני הזוג לדבר בפתיחות גם על חששותיהם הגורעים ביותר. ביסוס הזוגיות על תקשורת טובה עשוי להיות כלי יעיל לפתרון משברים עתידיים והידיעה שהדברים הוסדרו מראש תוריד את רמת הלחץ בשעת משבר. ניתן לראות בהסכם הבטחה הדדית של בני הזוג שדווקא מתוך האהבה, האמון והכבוד ששוררים ביניהם בטרם נישאו, הם מעוניינים להצהיר מראש כי לעולם לא יתנו יד לפגוע בבן זוגם, גם אם חס וחלילה ייקלעו ביום מן הימים למשבר.

גם מי שבע"ה זוכה בחיי נישואין טובים וארוכים יכול להרוויח מחתימה על ההסכם, שכן יש בו אמירה חינוכית וחברתית חשובה כלפי הסביבה. לפני מספר שנים, למשל, נערך בבית כנסת אורתודוקסי בניו יורק טקס חתימה פומבי של זוגות נשואים על הסכמים מעין אלו כדי להעביר מסר לזוגות הצעירים בקהילה. גם אם בשלבים הראשונים יחתמו על ההסכם זוגות שלא נראה כי יגיעו למצב של סרבנות גט – עצם החתימה והפנמת הנושא בחברה ישפיעו ויסייעו להפוך את ההסכם למקובל ואף לברור מאליו. מרגע שההסכם יהפוך לנורמה ולדבר שבשגרה בקרב משפחות, קהילות וקבוצות רבנים, הרי שכל הזוגות יזכו להגנה חיונית זו. ■

למעשה על זכותה להיות בכבוד. אך כפי שעולה מסיפוריהן של מאות ואף אלפי נשים בישראל – סרבנות גט עלולה להיות מנת חלקה של כל אישה בישראל הנישאת כדת משה וישראל. לאור אחוז הגירושין הגואה במדינה, ולאור המציאות החמורה בבתי הדין כיום, חתימה על הסכם היא הכרחית, עניין גורלי. חתימה על הסכם קדם-נישואין כמוה כחגירת חגורת בטיחות לפני נסיעה שכולם מצפים לחזור ממנה בשלום או כתשלום ביטוח על כל סכנה שעלולה לצוץ. כולם חושבים 'לי זה לא יקרה', אך מדוע לקחת סיכון מיותר?

ההסכם גם מבטא ערכים של שותפות וכבוד הדדי ואף מחנך אליהם. ההסכם מחזיר את הכוח לידי בני הזוג: בכל הנוגע להסדרים שנקבעים מראש, כל הסמכויות בידיהם – אין לבית הדין

בית' כתירוץ סרק שמעכב עוד ועוד את מתן הגט.

איזה תוקף יש להסכם?

על מנת שיהיה להסכם תוקף חוקי, יש לחתום עליו בפני אחד מהגורמים הבאים: נוטריון,²¹ רשם נישואין,²² בית דין רבני או בית משפט לענייני משפחה. ההסכמים המתוארים לעיל נוסחו באופן מלומד וקפדני כך שיהיו בעלי תוקף משפטי והלכתי. מבחינה משפטית, מוכרים כבר מקרים שבהם בתי המשפט פסקו מזונות מוגדלים לאישה בהתאם להסכם קדם הנישואין של 'יד לאישה'. אך כבכל עניין הלכתי, קיימות מחלוקות רבות סביב תקפותם של הסכמי קדם-נישואין, בעיקר סביב השאלה האם יש בהם משום חשש ל'גט מעושה' אם לאו.²³ הערכתם של המנסחים היא שבתי הדין יכירו במנגנון של תשלום מזונות מוגדלים כמנגנון הלכתי ויתחייבו לאכוף את ההסכם על בעלים סרבנים שמנסים להפר אותו. אך יש לציין שעד כה לא עמד אף הסכם שכזה בפני מבחן בית הדין הרבני מכיוון שהשימוש בהסכמים בארץ חדש מדי.

חשוב להבין שבכל מקרה, מחברי ההסכמים מקווים שמעט מאוד הסכמים יגיעו למבחן בית הדין. זאת מכיוון שרוב הזוגות שיחתמו על ההסכם יחיו יחד באושר עד סוף ימיהם, כאשר מבין הזוגות שיתגרשו רובם יעשו זאת מתוך הסכמה, וגם מבין אלו שלא יסכימו, הפעלת ההסכם באמצעות בית המשפט (קרי: אכיפת תשלום המזונות המוגדלים), יביא לזירוז ההליכים ולמתן גט בהסכמה.

לפה לחתום?

לא פעם נשמעות כנגד ההסכם טענות מעין אלו: "אבל זה לא רומנטי!", "מי רוצה לדבר על גירושין ערב הנישואין? זה עושה מזל רע", "מה, את לא מאמינה שהוא אוהב אותך?", "איזה אינטרס יש לגבר לחתום על הסכם כזה?". ברצוני להשיב בקצרה על הטענות השונות: אף אחת לא תתאר לעצמה שהיום שבו היא עומדת מתחת לחופה יהיה היום שבו ויתרה

פרויקט לקידום הסכמי קדם-נישואין ולפניעת סרבנות גט

לשם החדרת השימוש בהסכמי קדם-נישואין והרחבת מעגלי ההסברה בנושא, הוקם פרויקט משותף לעמותת 'מבוי סתום', ארגון 'קולך' והמרכז לקידום מעמד האישה ע"ש רקמן באוניברסיטת בר-אילן. לאחרונה, הסתיימה בהצלחה הכשרתה של קבוצת מתנדבים ראשונה שתערוך סדנאות וחוגי בית בנושא.

ניתן להזמין מתנדבים אלו לביתך להעביר חוג בית בנושא הסכמי קדם-נישואין או להתנדב לפרויקט ולהשתתף בסמינר ההכשרה הבא. לפרטים:

מבוי סתום – 02-6712282,
agunot@netvision.net.il

1. השימוש במונח 'בעל' ולא 'איש' מכוון.
2. דברים, כד, א; רמב"ם, משנה תורה, הלכות גירושין, א, א.
3. על פי דין תורה, כל הרכוש שנצבר במהלך שנות הנישואין, כולל הכנסות האישה, שייך לאיש. ואולם, זוגות רבים מחלקים את הרכוש המשותף בבית משפט לענייני משפחה, על פי 'חוק יחסי ממון בין בני הזוג'. מכיוון שעל

חי אתה, דוד החלך?

בפסגרת פסטיבל התנ"ך של פרחב יואב יהודה, יתקיים במרכז הרצוג יום עיון הכולל סיור, שיוקדש לדפוחו הפסעירה של דוד הפלך.

בתכנית: הרצאות, סדנת קריאה יוצרת, סיור בעפך האלה.

בין הפרצים: ד"ר גבי ברזלי, דרורית וייס, ד"ר גילי זיוון וד"ר חגי משגב

התכנית תתקיים בט"ז באב (3.8.04) במרכז הרצוג. מחיר ליום שלם: 100 ש"ח בלבד.

במדי שנה, בין כסה לעשור, יקיים מרכז יעקב הרצוג ערב לימוד פתוח לקהל הרחב:

"...ולתחיל חבראשית"

בתכנית:

"כשלא ילבינו" יחסם של חז"ל לחוטאים וחטאים ד"ר אבשלום אליצור

שירת סוף הדרך של רוברט זפיקס וטום הנקס בסרטם "לתחיל פחדש" יובל ריבלין

פחשבות על סופים והתחלות בשירה העברית בלהה בן אליהו

"אור של פלכויות" - אתי אנקרי בקטעים פתוח המופע החדש

ערב הלימוד יתקיים ביום שלישי, ו' בתשרי תשס"ה (21.9.04), בין השעות 19.30-23.00, בקיבוץ עין צורים. דמי השתתפות: 40 ש"ח

לפרטים והרשמה: מרכז יעקב הרצוג 08-8501420 office@merkazherzog.org.il

הולם על ידי עו"ד וט"ר וכן יזכו לתמיכה הנפשית, החברתית והכלכלית הראויה. יש לפעול למען העלאת מידת השימוש של בתי הדין באמצעים הכפיייתיים שברשותם ולעקוב אחר מידת אכיפתם. מעבר לכך, יש צורך דחוף לפתוח בשיח ציבורי מעמיק על אודות פתרונות הלכתיים אלטרנטיביים – מלבד כפיית גט – כגון: הפקעת קידושין, מקח טעות, תנאי בגט או בקידושין, תקנות קהל וכד'. פוסקי כל הדורות והעדויות עשו בעבר שימוש אמץ באמצעים אלו אך בימינו נתמעטו הדיינים והרבנים שמוכנים לקחת על עצמם את האחריות ואת הזכות להתיר באמצעותם עגונות.

20. בין המחברים והיועצים שסייעו ליצירת ההסכם הזה היו: ט"ר רחל לבמור, הרב אלישיב קנוהל, הרב דוד בן זון, עו"ד פרופ' הרב דב פרימר, עו"ד משה דרורי, עו"ד הרב דוד בס, ד"ר רות הלפרין-קדרי, הרב ד"ר נעם זוהר, עו"ד וט"ר דרורית רונפלד.

21. נותרו רשאי לאשר הסכמים כאלו רק כשחותמים בני הזוג לפני הנישואין על הסכם זה. אם בני הזוג חותמים על ההסכם לאחר הנישואין, רק בית משפט לענייני משפחה או בתי הדין רשאים לאשר את ההסכם.

22. שימו לב שאין מדובר ברב המסדר את הקידושין אלא ברשם הנישואין מטעם הרבנות.

23. ראו לעיל, הערה 18.

מוסר או מקבל את הגט; ב'הסכם לכבוד הדד' אין סעיף מסתייג כזה.

17. בהסכם שאומץ על ידי 'ד לאישה' הבעל הסרבן בכוח מתחייב לשלם מזונות מוגדלים כתמריץ לגט והאישה הסרבנית בכוח מוותרת על זכויותיה למזונות מבעלה. ב'הסכם לכבוד הדד' גם הבעל וגם האישה הסרבנים בכוח מתחייבים לשלם סכום זהה של מזונות מוגדלים. זאת משום שמחברי 'הסכם לכבוד הדד' שאפו ליצור הסדר מאוזן ושוויוני לגמרי. עו"ד סוזן ווייס, מנהלת 'ד לאישה', מסבירה שיד לאישה' אימצה הסדר שאינו שוויוני מכיוון שלדעתה הבעיה איננה הדדית ושוויונית במקורה. זאת למרות התקנות של רבנו גרשון מאור הגולה שחייב את הסכמת האישה בקבלת הגט.

10. ראו בהקשר זה את מאמריהם של הרב שלמה דייכובסקי, הרב אלישיב קנוהל והרב אברהם צבי שיינפלד **בתחומין** כא (תשס"א) – כב (תשס"ב). וכן: J. David Bleich, 'Modern Day Agunot, A Proposed Remedy', **4 Jewish L. Ann.** 167, 168 (1981).

S. Metzger-Weiss, 'Sign at Your Own Risk: The RCA Prenuptial May Prejudice the Fairness of Your Divorce Settlement', **Cardozo Women's Law Journal**, Vol 6:49 (1999)

19. על מנת לסייע לנשים אלו יש לדאוג שהן יזכו לייצוג

פי חוק זה הרכוש המשותף מתחלק בין שני בני הזוג, אין טעם לחייב את האיש בתשלום נוסף של כספי הכתובה. משום כך, סעיף סטנדרטי בהסכמי הגירושין כיום מציין כי האישה מוותרת על כתובתה.

4. בכל שנה מוגשות כ-10,000 תביעות גירושין לבית הדין הרבני. בשנים האחרונות מסתמנת ירידה במספר הנישואין בישראל בקרב בני כל הדתות. בשנת 2002 חלה ירידה של 20% בשיעור הנישואין וכן ירידה של 11% בשיעור הגירושין בשנתיים האחרונות (הנתונים לקוחים מן הדו"ח השנתי של ארגון 'משפחה חדשה' לשנת 2004).

5. חשוב לציין שניתן לחתום על ההסכמים, בשינויים קלים, גם לאחר הנישואים. ראו בהקשר זה הערה 21.

6. הסכמים אלו נחתמים על פי רוב כאשר אחד מבני הזוג נכנס למערכת הנישואין עם נכסים רבים יותר מהשני.

7. נספח ממנו זה מסדיר את ענייני חלוקת הרכוש המשותף בין בני הזוג באופן שוויוני ובשונה מן ההלכה הקובעת כי הכול שייך לאיש.

8. ניתן לדייק ולומר כך: ידו של מי שמעוניין יותר בגט היא על התחתונה, מכיוון שבעל הכוחות הנפשיים והכלכליים הגבוהים יותר יכול להרשות לעצמו לעכב את מתן הגט ולסחוט תמורתו הטבות נוספות. במרבית המקרים האישה היא זו שזקוקה יותר לגט, מכיוון שהמצאות הכלכלית והחברתית ואף הזמן דוחקים בה יותר מאשר באיש. יתרה מזאת, ההשלכות ההלכתיות הקשות של חיים בנפרד וללא גט קשות יותר אצל האישה מאשר אצל האיש.

9. אמנם ראוי למתוח ביקורת מוסרית ודתית על גבר שנואף אך אין לכך השלכות מעשיות – ילדיו אינם ממזרים; מה גם שבמקרים מסוימים יוכל גבר שאשתו מסרבת לקבל ממנו גט אף לזכות בהיתר מאה רבנים ולהינשא שנית.

10. המצב כיום בבתי הדין הוא שבני זוג מתבקשים על פי רוב להסדיר את כל ענייני הרכוש והממון ביניהם בטרם יסדירו את הגט.

11. חברות קואליצית עיקר (הקואליציה הבינלאומית לעגונות ומסורבות גט) פועלות בימים אלו לתיקון החוק.

12. "זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל ורוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו". רמב"ם, משנה תורה, הלכות גירושין, ב, טו-כ. גם כיום ישנן מעט קהילות יהודיות – בעיקר חרדיות – המפעילות כפייה פיזית על מנת לשחרר נשים מעגונות ואף להתרועע בעלים נוספים מלהתדרדר לכך.

13. שו"ע אב"ע קנ"ד סע' כא, דברי הרמ"א.

14. ישנן מספר דרכים לקביעת נקודת זמן אובייקטיבית של פירוק הזוגיות. בהסכם שאומץ על ידי 'ד לאישה', התפרקות הזוגיות נמדדת **בעיקר** על ידי פרק זמן קצוב שבו חיים בני הזוג בנפרד. 'הסכם לכבוד הדד' שאומץ על ידי ארגון 'קול' (ושיתואר באריכות להלן), קובע כי התפרקות הזוגיות מתרחשת לאחר שנשלח מכתב רשום מבן זוג אחד לשני ובו בקשה לסיים את הנישואין.

15. בהסכם שאומץ על ידי 'ד לאישה' כתוב בצורה מפורשת שניתן לסיים את הנישואין על ידי 'ד לאישה' (חלוקת הרכוש) של בני הזוג; ב'הסכם לכבוד הדד' חלוקת הרכוש ניתנת ליישום הן בבית המשפט והן בבית הדין הרבני.

16. בהסכם שאומץ על ידי 'ד לאישה' כתוב שבמקרים מסוימים יכול בית המשפט להימנע מאיזון משאבים. בכך משאיר הסכם זה פתח לשיקול דעת של שופט להימנע מאיזון המשאבים אם למבקש אין "דיים נקיות", דהיינו, אם הוא לא

הפרסונה והצל

פירוש יונגיאני לסיפור חייהם ומותם של ר' יוחנן וריש לקיש

ר' יוחנן ידע בתוך-תוכו כי יש פה שקר, כי יופיו אינו מייצג את האני-אגו שלו אלא אך ורק את הפרסונה. ככל שעברו השנים והוא המשיך במשחק, הוא החל להזדהות יותר ויותר עם אותה פרסונה שיצר, ולהאמין כי הוא אכן יפה וצדיק כפי שרואה אותו הסביבה.

יקיר אנגלנדר

דנה מגריט, אדם בכובע נוקשה ומעגל 1964

מדרש אגדה זה זכה לפרשנויות ספרותיות רבות בדורנו, שניסו להכיר את דמותם של החכמים שבסיפור ולאפיין את קווי אישיותם. במאמר זה אנסה לנתח את המדרש מזווית פסיכולוגית, על פי שיטתו של קרל יונג. אציע להתייחס אל הסיפור כאל מסע בהתפתחות אישיותו של ר' יוחנן, 'תהליך האינדיבידואציה' בשפתו של יונג, מסע שאולי נכשל בשעתו אך מתוכו יכול כל אחד מאתנו להיתרם. המאמר שלהלן מהווה מדרש-אישי שאיננו מחויב אך ורק לטקסט התלמודי, אלא מעוניין לדרוש גם את מה שבין השורות.

יום אחד היה שוחה ר' יוחנן בירדן.
ראהו ריש לקיש, ונדמה היה לו שהוא אישה, נעץ את רומחו בירדן וקפץ לצד השני של הירדן.
אמר לו [ר"י לריש לקיש] כוחך לתורה. אמר לו, יופיך לנשים.
אמר לו, אם אתה חוזר בד אתן לך את אחותי, שיפה היא ממני.
קיבל עליו. רצה לחזור להביא בגדו, לא יכול לחזור.
לימד אותו מקרא ומשנה ועשה אותו אדם גדול.

יום אחד היו חלוקים בבית המדרש:
'הסיף והסכין והפגיון והרומח ומגל חיד קציר, מאימתי מקבלים טומאה? משעת גמר מלאכתו.
ומאימתי גמר מלאכתו? ר"י אמר: משיצטרף בכבשן. ר"ל אמר: משיצחצחון במים.
אמר לו: ליסטים בליסטיותו יודע.
אמר לו: ומה הועלת לי? שם רבי קראו לי וכאן רבי קראו לי.
אמר לו: הועלת לי, שקירבתי אותך תחת כנפי השכינה.
חלשה דעת ר"י, ונחלש ר"ל.

באה אחותו בוכה, אמרה לו: עשה בשביל בני.
אמר לה: 'ענובה יתומיד - אני אחיה'.
אמרה לו: עשה בשביל אלמנותי.
אמר לה: 'יואלמנותיך עלי תבטחו'.

נחה נפשו של ר"ל [מתן]. והיה מצטער אחריו ר"י הרבה.
אמרו חכמים, מי ילך ליישב את דעתו, ילך ר' אלעזר בן פדת, ששמועותיו מחודדות.
הלך, ישב לפניו. כל דבר שהיה אומר ר"י, אומר לו: 'תניא שמסייע לך'.

אמר: אתה כמו בן לקיש? בן לקיש כאשר חייתי אומר דבר - היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות - וחייתי מיישב לו עשרים וארבע תירוצים וממילא נתרוחה השמועה, ואתה אומר תניא שמסייע לך, האם אני יודע שיפה אני אומר?

היה חולך ר"י וקורע בגדיו ובוכה ואומר:
היכן אתה בן לקיש?
היכן אתה בן לקיש?
והיה צווח עד שיצאה דעתו.
ביקשו חכמים רחמים עליו ונחה נפשו.

תלמוד בבלי, בבא מציעא, דף פד'.

יקיר אנגלנדר הוא תלמיד לתואר שני במחשבת ישראל באוניברסיטה העברית ובמכון כרם וחבר בהנהלת 'נאמני תורה ועבודה'.

פרק א - המפגש בירדן:

יופיו של ר' יוחנן

ר' יוחנן היה האדם היפה ביותר בתבל בתקופתו. הוא אף מעיד על עצמו כי נותר מן הימים בירושלים לאחר החורבן. כדי להמחיש לנו, האנשים הפשוטים, את גודל יופיו מובא בגמרא הדימוי הבא:

"הרוצה לחזות יופיו של ר' יוחנן יביא כוס של כסף צורף ימלאנו גרעינים של רימון אדום, יעטרנו כליל אדום של ורד, ויניחנו בין חמה לצל – כל אותם הזהרורים אינם אלא מעין יופיו".

עד כדי כך היה יפה, שהיה יושב על שפת הנהר במקום שבו היו הנשים טובלות על מנת שיהיו טהורות לבעליהן בשעת הזיווג. הוא אף הסביר את טעם ישיבתו במקום כה נשי וארוטי: "זאת על מנת שבנות ישראל בשעה שיעלו מן הטבילה, יראו את פני היפות, ובשעת הזיווג תעלה דמות דיוקני בראשם, ולפיכך יזכו בילדים יפים ותלמידי חכמים כמותי".²

ר' יוחנן היה היחיד שהכיר את עצמו בפנימיותו. כל בני עירו חשבוהו ל"צדיק" – הוא היה ראש הישיבה, ראש בית הדין בטבריה והאדם היפה ביותר בתבל. ואולם, לפי הפירוש שאציע להלן נראה, כי ר' יוחנן ידע בתוך-תוכו כי יש פה שקר, כי יופיו אינו מייצג את האני-אגו שלו אלא אך ורק את הפרסונה. ככל שעברו השנים והוא המשיך במשחק, הוא החל להזהרות יותר ויותר עם אותה פרסונה שיצר, ולהאמין כי הוא אכן יפה וצדיק כפי שרואה אותו הסביבה. בנקודה זו מתחילה האגדה שלנו.

לקראת המפגש בירדן

מימיו של הירדן בלתי צפויים. יש שהם זורמים בשקט תוך מנגינה פרטית ומשחקת של גליו, ויש שהוא שוצף וגועש ומאיים על בני האדם הבאים לטבול בו.

ר' יוחנן הגיע מדי יום לטבול במימי הירדן על מנת ללמוד תורה מתוך טהרה.

המושגים 'מים', 'נהר' ו'ים' מסמלים בתורתו של יונג את הבלתי מודע שבאדם. מצד אחד, בזכותם של המים האדם מתקיים – הוא שותה מהם ומנקה בהם את גופו; אך מצד שני, האדם

עלול לטבוע במים, להיעלם ולאבד את אישיותו הפרטית. לכן, אין פלא כי המים מהווים את אחד הסמלים של ארכיטיפ 'האם הגדולה' – גם בשל הטבע המסומל במים כמו באם, וגם בשל הכמיהה של האם הגדולה ל"חבק" את הבן ולהטמיע אותו בתוכה, להתאחד עמו. באותה צורה גם האדם עלול לטבוע בלא מודע ולאבד את אישיותו הפרטית.

ר' יוחנן ידע כי הוא אינו מכיר את הצל (מעט על המושג ראו במסגרת) של עצמו. הוא ידע שיגיע היום שבו יהיה עליו להתמודד עם צל זה, חלק ממנו אפילו ציפה לאותו מפגש. ר' יוחנן האמין שכשם שבבית המדרש הוא מצליח להביס בתשובותיו הגאונות את כל תלמידי החכמים, כך יצליח לגייך גם את צלו שלו. המפגש בין הפרסונה והצל אינו יכול להתרחש בבית המדרש, מקום משכנו של ר' יוחנן, אלא דווקא במימיו של הירדן – **בשלטונו של הבלתי מודע**.

ואכן, המפגש לא איחר לבוא. ר' יוחנן לא תיאר לעצמו עד כמה הצל שלו יכול להיות אכזרי ואפל. על פי תורתו של יונג, ככל שהאדם מזוהה יותר עם הפרסונה שלו בעיני החברה – ובמילים אחרות: ככל שהאדם מוכן פחות להתמודד עם החלקים השליליים שבו – כך הוא משליך את כל החלקים האפלים והרעים שבאישיותו על הצל, המקבל עוצמה רבה.

ריש לקיש ממלא בסיפור את תפקיד 'הצל' של ר' יוחנן – הוא מלמד אותו כי אין זה הוא שהגיע לשלמות זו של התחברות כל החלקים באישיותו, ושלמות ה"עצמי"³, אלא שמדובר כאן בפרסונה שהוא יצר לעצמו. ובמילים אחרות: תפקידו של ריש לקיש הוא ללמד את ר' יוחנן כי גם ה"מילה – הספרא", מהווה בסך הכל התבטאות שונה של החבר ולא עליית מדרגה באישיותו של ר' יוחנן.

המפגש עצמו

בקריאתנו היונגיאנית, המפגש בנהר הירדן הוא מפגש בין האדם שיוצר חיים (על ידי השפעתו על הטובלות במקווה), מול האדם המקפח חיים (בהיותו ראש השודדים). ריש לקיש מסמל את איש הרומח ור' יוחנן מסמל את איש הרוח. ר'

יוחנן רואה מולו את דמותו של השודד הנועז הקופץ לעברו ונבהל – האם זהו ה"צל" שלי? ר' יוחנן היה הראשון שהתעשת, וכדרכו בבית

מושגים יונגיאניים

צל: החלק הנחות ביותר של האישיות, הכולל את כל היסודות האישיים והקולקטיבים של האישיות אשר עקב אי התאמתם לעמדות של המודע הם נדחים מן החיים הגלויים ולפיכך שוקעים לתוך "אישיות נוספת", המצויה בלא-מודע. הצל יכול להיות שלילי – חלקים שליליים באדם שאינו מוכן להתמודד עמם; או חיובי – כשרונות שהאדם לא פיתח.

פרסונה: במקור: מסכה שלובש השחקן. לפי יונג: "הפרסונה... היא מערך ההסתגלות של היחיד לסביבה, או הנוהל שבו הוא נוקט כדי להתמודד עם העולם".² הפרסונה היא הדמות שדרכה נראה האדם בעיני חבריו ובעיני הסביבה.

אגו – אני: אישיותו של האדם כפי שהוא חווה אותה במציאות. אפשר לייצג את "האני" לפי יונג בשלושה אופנים:

1. הוא כולל מוצגים, היינו: תופעות המודעות לאדם.
2. ישנה "רציפות", כלומר ישנם דברים שהאדם מרגיש שנשארים עמו כל חייו.
3. הזדהות האדם עם עצמו.

תהליך האינדיבידואציה: לפי הגדרתו של יונג, מדובר בתהליך שבו היחיד חותר לקראת שלמותו ואחדותו. נוכל לומר שבסוף הדרך האדם מעוניין להגיע אל שלמות מימוש האני. השלמות תגיע בכך שהאדם יכיר בכך שישנם עוד מקורות לאישיותו כמו הלא מודע הקולקטיבי והאישי, ויכלול אותם בתוך האגו של עצמו.

ארכיטיפ: Arche = התחלה. הארכיטיפ מצוי בבלתי-מודע הקולקטיבי והוא גורם מאוחד ומשותף לכל הסיפורים והמיתוסים מאותה הצורה. ובמילים דומות, הארכיטיפ הוא התבנית המעצבת את הדימויים של האדם בחייו לגבי הנושאים השונים שהוא קולט מבחוץ וחווה. על פי תבנית זו הוא גם יתפוס מקרים פרטיים בחייו.

המדרש החל את מחול חרבות המילים: "כוחך לתורה" – עם כוח כמו שלך חבל לבזבז את גבריותך בחרב, מן הראוי להשקיע בבית המדרש. ר' יוחנן ידע את העוצמה האגורה ביצר, והיה מעוניין לעדנו; ריש לקיש ענה לו: "יופיך לנשים" – עם יופי כמו שלך חבל שנולדת גבר, היית צריך להיות אישה.

על פי ההסבר היונגיאני, ריש לקיש אומר לר' יוחנן כי יש באישיותו פן שקרי – אין זה הגיוני שיופי כזה מהווה את אישיותך. אתה עושה עצמך מעודן כמו אישה, אבל האמת היא שמדובר אך ורק בפרסונה שלך, בכיסוי של אותם חלקים שליליים באישיותך.

ר' יוחנן מבין שחלומה התגשם. הגיעה השעה שבה הוא נפגש עם הצל של עצמו ואפילו משוחח עמו. הוא היה מעוניין בכך ביותר, הוא רצה לעשות "עסקה עם השטן", לגיירו ולקבל דרגת עליונות בבית המדרש שעד היום עוד לא נראתה כמותה: הוא יהיה התלמיד החכם הראשון שיהיה מודע לצל של עצמו ואף יצליח לגייסו ללימוד התורה.

כמו כן, ר' יוחנן, שהיה בקיא במאבקים לימודיים, תיאר לעצמו כי ריש לקיש ינסה לעקוץ אותו בנושא יופיו, הוא ציפה לכך, שהרי השטן קשור גם למיניות. עתה הגיעה השעה להציע לשטן את עסקת חייו: "אמר לו, אם אתה חוזר בך אתן לך את אחותי, שיפה היא ממני".

היכולת של ר' יוחנן למסור בחלום את אחותו הקטנה לידי של שודד מעמידה סימן שאלה לגבי יחסיו האמיתיים של ר' יוחנן אל הצד הנשי שבו.

כיצד חשב ר' יוחנן לקנות את ריש לקיש? מה מהווה התורה עבור תלמידי החכמים?

ארכיטיפ האם הגדולה

אחד הארכיטיפים המרכזיים בתורתו של יונג הוא זה של 'האם הגדולה'. האם מקשרת את האדם אל הטבע. האדם יצא מן האם, מן הרחם, מבטן האדמה, ואלה הוא חוזר. בבית המדרש מצאו החכמים את מושא תשוקתם בתורה. יונג, בשונה מפרויד, ראה את תסביך אדיפוס לא כמאבק בין הבן לאביו, אלא כתהליך התפתחות ויציאה מחיקה של האם. תלמידי החכמים הכירו

את האישה האנושית על מגבלותיה וחסרונותיה. הם השתוקקו לאם הטובה ורצו להישאר חבוקים בתוך הרחם הטבעי, להיזון ולינוק ממנו, ולהתאחד במעגל אוהבים עם רחם זה. תלמידי החכמים מצאו בתורה את מקור תשוקתם. לא סתם נמשלה התורה לאהובה במגילת שיר השירים, אשר קרויה בלשון התלמוד 'קודש קודשים' – רחמה של התורה הפך למושא הפנטזיות של תלמידי החכמים. כך דורש זאת ארי אלון:

למה נמשלה התורה לאיילת אהבים? לומר לך: מה אילה רחמה צד וחביבה על בועלה כל שעה ושעה כשעה ראשונה, כך תורה חביבה על לומדיה כל שעה ושעה כשעה ראשונה.

לכן היא נמשלה לאיילת אהבים. לכן גם ונוס, אפרודיטה, איילת השחר, אשתורת, אסתר ואסתר נמשלו לאיילת אהבים – לכל הנשים האלוהיות הללו יש את מה שאין לאף אישה אנושית. רחם צר לנצח.⁵

כל ארכיטיפ מכיל בתוכו גם צד שלילי.⁶ כאשר גוף או רעיון מקבל כוח ועוצמה אמוציונליים יתר על המידה, הרי שהוא משתלט על העולם

הקוגניטיבי של האדם ולא מאפשר לו להתפתח כראוי. לתופעה זו קרא יונג – **קומפלקס** (תסביך).

קומפלקס האם החיובית מתרחש כאשר האדם מחובר אל אמו יתר על המידה – היא חובקת אותו, עוטפת ומזינה אותו בעוצמה כה רבה עד כי אין הוא מסוגל ליצור מצב אינטימי עם אישה אחרת – מציאותית.

באגדה שלנו בולט 'קומפלקס האם החיובית' אצל ר' יוחנן, המקושר יותר מדי אל הנשיות ביופיו – יופי של נשים; ובעצם שבתו על מפתן המקווה. כך גם אצל תלמידי החכמים אשר כל כך מאוהבים בתורה עד שהם אינם מסוגלים ליצור אינטימיות עם נשותיהם האמיתיות, אלא אך ורק עם התורה – המיתוס של האם.

את אותה עוצמת אינטימיות מבטיח ר' יוחנן לריש לקיש – הוא מבטיח לו את אחותו. הוא גם מכניס את ריש לקיש לעולה של תורה, ומבטיח לו קשר מיוחד עם התורה – קשר של תלמיד חכם.

פרק ב - הפאנק בבית המדרש

ר' יוחנן חשב כי הצליח לרתום את הצל לטובתו.

ניר הוד 1999

ר' יוחנן מאמין שריש לקיש זכה בכל כוחו הלמדני רק בזכותו. ר' יוחנן מאמין כי אין קשר עמוק ומורכב בינו ובין צילו. הוא מזכיר לצל מיהו ומה מקורו - שודד המבין בענייני סכינים

הוא מודע לנוכחותו ואפילו הצליח לגיירו. הוא החל להאמין כי אכן הוא, ר' יוחנן, אינו פרסונה אלא "האני", השלמה של כל חלקי האדם שלו ומיצוי הפוטנציאל האיש.

אבל ר' יוחנן טעה, הפרסונה שלו תפסה עתה מקום כה גדול עד שלא נותר מקום לחלקים אחרים להתבטא. הפרסונה התקשחה, ור' יוחנן מכיר את עצמו אך ורק דרכה. בדרכו של יונג אומר כי נוצר כאן **אגו מנופח** - מצב שבו האגו מזוהה לחלוטין עם הפרסונה, מבלי להיות מודע לגבולות של חולשותיו ושל היותו בן-תמותה. הוא מתחיל להרגיש כיצד הצל מקבל יותר ויותר עוצמות וכוחות. אם בתחילה היווה ריש לקיש מקור גאווה לר' יוחנן בשל יכולתו שלו להשיב, הרי שבמהלך הזמן הקושיות של ריש לקיש הפכו מורכבות יותר ותשובותיו של ר' יוחנן הפכו למאולצות יותר. ר' יוחנן הרגיש שמעמדו בישיבה מתערער, הוא ידע כי רגע המשבר עומד בפתח, והתפלל שיצליח להתמודד עמו בבוא היום.

טומאת כלים

באותו יום של משבר נסב הדיון בבית במדרש על שאלת הטומאה של "הסיף והסכין והפגיון והרומח ומגל היד קציר". ר' יוחנן טען כי הסכין מקבלת את שמה [=כלומר את מעמדה ככלי מוכן לעניין הטומאה] משעה שמוציאים אותה מכבשן האש; ריש לקיש חלק על רבו וטען כי לאחר שמוציאים את הסכין מן הכבשן והיא לוהטת, יש להכניסה מיד למי קרח ורק אז היא מקבלת את עוצמתה הסופית.

כיצד נפרש את דין הטומאה והכלי ברוח הגותו של יונג? יונג דיבר על "מסע הגיבור" כחלק מתהליך האינדיבידואציה.⁷ אדם הקשור לארכיטיפ 'האם המזינה', זקוק לצאת למסע על מנת לגלות את אישיותו העצמית, שאינה חלק מאישיותה של אמו. במהלך גילוי האני הוא נאלץ להתלכלך, להיאבק ולגלות את זהותו הפרטית. הדיון ההלכתי בבית המדרש של ר' יוחנן וריש לקיש מבטא רעיון זה. ממתי חומר הופך לכלי? ממתי המתכת יוצאת מכלל 'גוש מתכת' ובאה לכלל 'כלי', לכלל דבר בפני עצמו? - משעה שהוא ראוי לקבל טומאה. דווקא הלכלוך והטומאה הם אלו שמוכיחים כי תהליך

האינדיבידואציה החל. כלומר, דווקא היכולת של האדם לחטוא ולפול, מראה את גדולתו ביחס לטבע, בכך שיש בידו מושג של 'בחירה חופשית' ואין הוא חי מתוך דטרמיניזם מוחלט. רעיון זה מבוטא במדרש המספר שמשה נאבק עם המלאכים בשאלה בידי מי תהיה התורה, ולבסוף זכה בה בשל טענתו כי רק לבני האדם שמורה היכולת לבחור - היכולת ליפול ולחטוא וממקום זה להכיר את אישיותם.

כלומר, דווקא מתוך ההתמודדות עם הצדדים ה"האפלים" שבאדם מתגלה גדולתו. כפי שנראה, גם במדרש שלנו נאלץ ר' יוחנן "להתלכלך" - כלומר ללמוד להכיל את הצל כחלק מן האני שלו - בטרם יוכל לגבש את אישיותו - "העצמי".

העימות

נחזור אל האגדה. הרוחות בבית המדרש להטו, תלמידי הישיבה נחלקו בדעותיהם, וריש לקיש עומד על דעתו. בפעם הראשונה נטתה הכף לדעתו של ריש לקיש בוויכוח. ר' יוחנן חש כי ריש לקיש צודק. לא נותרה באמתחתו שום מימרא או ברייתא שתייע לו בוויכוח. לא נותר לו אלא להכות את ריש לקיש "מתחת לחגורה":

"אמר לו: ליסטים בליסטיות יודע". ר' יוחנן מזכיר לריש לקיש את עברו. הוא מזכיר לו בזכות מי הוא הגיע אל המדרגה התלמודית שבה הוא מצוי כעת, מי הכניסו תחת כנפי השכינה. ואולי הוא מנסה לרמוז לריש לקיש דבר עמוק עוד יותר: אולי ר' יוחנן מעוניין בשלב הזה לפרק את העסקה עם השטן - עם הצל. ר' יוחנן מאמין שריש לקיש זכה בכל כוחו הלמדני רק בזכותו. ר' יוחנן מאמין כי אין קשר עמוק ומורכב בינו ובין צילו. הוא מזכיר לצל מיהו ומה מקורו - שודד המבין בענייני סכינים. 'אתה ריש לקיש אין לך דבר משל עצמך, כל תורתך ממני. הצלחת לנצח בוויכוח רק בגלל שהסוגיה עוסקת בעניינים הקשורים לעולמך: שוד, סכינים ומוות'.

ריש לקיש לא נשאר חייב והוא מלמד את ר' יוחנן את השיעור המרכזי ביותר בחייו: "אמר לו: ומה הועלת לי? שם רבי קראו לי וכאן רבי קראו לי". ריש לקיש אומר לר' יוחנן את כל האמת: וכי

אתה חושב שאני ואתה כל כך שונים? האם אתה חושב שסיימת את תהליך האינדיבידואציה? אתה טועה. עדיין הנך אך ורק פרסונה, הכול הצגה. בעיני החברה אין שום הבדל בין התפאורה של עולם הצל ועולם הפרסונה. שני העולמות אלימים. וכי אתם באמת הצלחתם להגיע לשלב האחרון של התפתחות הגבריות והאנימוס? יש אפשרות להרוג גם דרך הפה. לרצח אין צורך דווקא בסכין; גם מילים מספיקות. לא במקרה למדו חז"ל: "המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים"⁸

אולי ריש לקיש מעדיף את שיטת הרצח הישירה על פני זו העקיפה של עולם הישיבות; לפחות בעולם הג'ונגל של הובס, המדמה את עולמנו לג'ונגל שבו החזק שורד, ברור מי הם האויבים ומי הם האוהבים.

ר' יוחנן חייב לומר את המילה האחרונה - כך היה במימי הירדן בשיחתם הראשונה וכך יהיה בשיחתם האחרונה:

"אמר לו: הועלתי לך, שקירבתי אותך תחת כנפי השכינה" - החלום שלי היה לשלב אותך בתוכי, לתת לך מקום - כוונתי הייתה רצויה. באותה שעה נפל ריש לקיש על משכבו. הוא הוצא מבית המדרש ומיד אחר כך הוצא גם ר' יוחנן עצמו מבית המדרש כשהוא בעיצומה של התקפת טירוף ("חלשה דעתו")

פרק ג -

ר' יוחנן תופס את מקומו של אלוהים

אשתו של ריש לקיש, אחותו של ר' יוחנן, שעל פי פרשנותו במדרש מסמלת את התורה, באה לנסות ולדבר על לבו של ר' יוחנן שלא יהרג את ריש לקיש.

בשלב זה של האגדה אנו רואים לאילו ממדים עלול להגיע אדם בשעה שכולו הופך לפרסונה, לאגו מנופח.

אמרה לו: עשה בשביל בני.

אמר לה: "עזבה יתומיך - אני אחיה".

אמרה לו: עשה בשביל אלמנות.

אמר לה: "ואלמנותיך עלי תבטחו".

כאשר מביטים על הפסוק שציטט ר' יוחנן מספר ירמיה (פרק מט, יא) אפשר לראות דבר

מרכז
יעקב הרצוג
THE YAACOV
HERZOG
CENTER

המכללה האקדמית לחינוך
גבעת ושינגטון
הכשרת מורים לחמ"ד

מכללת גבעת ושינגטון ומרכז יעקב הרצוג שמחים להודיע על פתיחת:

חכמות נשים

בית מדרש תורני אקדמי לבנות

חכמות נשים פנתה ביתה (פסלי י"ד א')

**בנוסף במכללת גבעת ושינגטון
תואר B.Ed ותעודת הוראה בחוגים:**

- חינוך גופני • אנגלית
- תנ"ך • חינוך מיוחד • ספרות*
- מתמטיקה • מדעים*

לבחירתכם מגוון מסלולים:
הגיל הרך, ביה"ס היסודי,
ביה"ס העל יסודי ובין מסלולי.

*כפוף לאישור המל"ג

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון,
בשיתוף מרכז יעקב הרצוג ללימודי יהדות,
מציעה לך לימוד משמעותי וחוויתי של
מקורות ישראל. לימוד מעמיק במקרא,
בתלמוד, במשנה, במדרש ובפרשניות יהודיות,
ספרותיות, קולנועיות ואישיות.

התוכנית מיועדת לסטודנטיות המבקשות
להוסיף ללימודיהן מימד יהודי עמוק
ומשמעותי, ולהפוך את השהות במכללה
לאתגר בונה ורלוונטי לחייהן האישיים
והמקצועיים.

- המשתתפות בתוכנית יזכו למימון של 50%
משכר הלימוד.
- חלק מלימודי בית המדרש יוכרו כלימודים
אקדמיים בהתאם להתמחות.

לפרטים והרשמה:

www.gw.macam.ac.il 1-800-280-281

מופלא. אלה הם דברי נחמה של האלוהים
הלוקח אחריות על היתומים והאלמנות. ר' יוחנן
חושב על עצמו במושגים של אל: הוא היפה
ביותר, החכם ביותר, והוא יכול להיות אבי
יתומים ומנחם אלמנות. אין דרך אמיצה יותר
שבה יכול מחבר המדרש לבטא את הסכנה
שטמונה לאדם בשעה שהוא מתחיל להאמין
כי ייצוגו כלפי החברה מהווה את מה שהוא
באמת.

בדרך זו מנגיד המדרש בין דמותו של ר' יוחנן
בתחילת האגדה ובסופה: אם בתחילת האגדה
מסופר כי ר' יוחנן הוא אביהם הרוחני של ילדי
עירו (שהרי הוא מהווה את מושא תשוקתן
של נשות העיר בעת הזיווג), הרי שעתה הוא
מאבד את אותו יופי מופלא והופך להיות
האחראי על יתמותם של ילדי ריש לקיש ועל
אלמנותה של אשתו.

רק לאחר פטירתו של ריש לקיש מבין ר' יוחנן
את גודל האסון. כאשר בבית המדרש ידעו שהוא
אחראי על הרצח, כנראה שהחלו לחשוש ממנו.
הפרסונה שלו מאבדת מכוחה החברתי, הוא
מבין את גודל האסון שהמיט על עצמו. בעת
הריגת הצל הוא איבד את הסיכוי האחרון לצאת
מכישופה של המסכה שבה הוא חי ולחזור אל
האגו והעצמי שלו. הוא מבכה את מותו של
ריש לקיש. חכמי בית המדרש מביאים לו
לחברותא את ר' אלעזר בן פדת, אשר מחזק כל
אימרה שמחדש ר' יוחנן. דבר זה רק מדכא עוד
יותר את ר' יוחנן; הוא מעונין במאבק, במסע
שבסופו יגיע הגיבור אל מיצוי האישיות שלו.
אין הוא צריך הוכחות לכך שהוא יפה, כי בתוכו
הוא יודע עכשיו עד כמה יופיו שקרי.

"והיה צווח עד שיצאה דעתו.

ביקשו חכמים רחמים עליו ונחה נפשו".

דמותו של ר' יוחנן וניסיונו להיות היפה באדם
נכנסו להיכל התהילה של חכמי התלמוד:
"כשמת ר' יוחנן מת עמו היופי, נכפפו כל
האינקוין, שלא היו אינקוין יפים כמותו". ■

1. תרגום מארמית: אדמיאל קוסמן, **מסכת גברים: רב והקצב**
ירושלים 2002, עמודים 34-37.
2. על פי סיפור קודם בסוגיית הגמרא שלנו – בבא מציעא
פד ע"א.

7. מסע המוביל את האדם לשלמות ה"עצמי" שלו, מתוך
קבלת היתרונות והחסרונות שבו.
8. תלמוד בבלי בבא מציעא נח ע"ב.
9. Carl Jung, *The Archetypes and the Collective Unconscious*, CW 9, pp. 122

3. ה"עצמי" אצל יונג מבטא את האדם השלם, התחברות
האגו והלא מודע.
4. בשל עיסוקו של יונג ב"חלום" כביטוי להתפתחות האדם
במסע חייו התייחסתי גם סיפור זה כאל חלום של ר"י המנסה
לגרום לו להכיר את אישיותו ולהתמודד עימה.
5. ארי אלון, **עלמא די**, עמוד נו ("שדמות" 1991)
6. המדובר הוא בתהליך של "ניגוד ההפכים" – בכל ארכיטיפ
יש גם פן חיובי וגם שלילי המשמשים כאחד.

"אוהל פשלה"

אמנות פמיניסטית יהודית

דוד שפרבר

אחת התופעות הבולטות במסגרת עיסוקה הגובר של האמנות המקומית ביהדות, הוא העיסוק בפמיניזם על ידי אמניות דתיות. ברשימה זו אני מבקש לסקור בקצרה תופעה זו, בניסיון לבחון כיצד היא משתלבת בשיח האמנותי הכללי הרווח כיום בחללי התצוגה. העשייה האמנותית הכללית בעידן הפוסט-פמיניסטי העכשווי מתבטאת בתערוכות המזונוות בעקיפין מן המהפכה הפמיניסטית. כאלה הן למשל "תערוכות הנשים" הנערכות לאחרונה: במרכז, אמנם, עומדות עדיין תמות השייכות לשיח הפמיניסטי, ואולם, בהתאם לרוח העידן הפוסט-פמיניסטי, המבט בהן הנו כבר "לאחר מעשה" – בנינוחות ובקריצה וללא תרועות מלחמה. מבט פוסט-פמיניסטי דומה מנחה כיום גם "תערוכות גברים" רבות, המציגות את הגבר כאנטי-גיבור וכנלעג, וזאת כביטוי להפנמת דמות "הגבר החדש" שנוצר בעקבות המהפכה הפמיניסטית.¹

להלן אציג כמה דוגמאות לתמות המרכזיות שבהן עוסק הענף הפוסט-פמיניסטי של האמנות המקומית בתקופה האחרונה.

אחת הדוגמאות הבולטות היא העיסוק הרווח לאחרונה במלאכת-יד, כהמשך לדיון הפמיניסטי הבינלאומי שניסה להחיות ולשחזר תרבות

נשית שהודחקה בעבר. מלאכת היד נתפסה עד לא מכבר כתחביב נשי ארכאי. בהקשר המקומי קיבל תחום זה את מקומו על ידי בוריס ש"ץ מ'בצלאל' שהחשיבו כאמצעי פרנסה בלבד ולא כאמנות גבוהה.² ואולם, כאמור, תחום זה

מחלחל בזמן האחרון לעולם האמנות המקומי ומקבל את הכבוד הראוי לו.³ טובה לוטן (כשתעורר תתקשר אלי, גלריה שלוש, 2004) מציגה, כהמשך לעבודתה מזה

שנים, שימושים בבגדים ובמיומנויות תפירה. במרכז יצירתה עומדים הבית והמשפחה. כפי שעשתה בעבר ברברה קרוגר (אמנית פמיניסטית אמריקאית), גם לוטן משלבת טקסטים שבהם המילים הופכות לדימוי עצמו. הטקסטים של לוטן הם משפטיים אישיים כמו המשפט שנבחר כשם התערוכה: "כשתעורר תתקשר אלי".

גליה יהב הציגה לאחרונה (הסוד של ויקטוריה, גלריה רוזנפלד, תל אביב 2004) רקמות שיצרה על בסיס צילומי נשים. במעשה ההעתקה לרקמה ממירה יהב את המבט הגברי של הצלם למבט הנשי של האמנית, ובכך הנשים המצולמות הופכות כביכול מאובייקט הנתון למבטו החומד של הגבר,⁴ לסובייקט בעל קול עצמי. דוגמה בולטת נוספת לעיסוק הפוסט-פמיניסטי המקומי ניתן למצוא בתערוכה אוברקרפט – אובססיה, דקורציה ויופי נשכני (בית האמנים, תל אביב 2004). חמש-עשרה הנשים המציגות בה מתרכזות בקישויות. העיסוק ב"יופי", שנתפס בדרך כלל כנשי ושהפמיניזם עזר לשחררו מהשיוך הסטריאוטיפי שלו כעיסוק נמוך ולא נחשב, מקבל כאן מקום מרכזי.⁵

על עצם העיסוק הרב בפמיניזם בתערוכות שסקרנו עד כה הועלתה קריאת תיגר מסוימת כשאצרה אלן גינתון את התערוכה אפליה מתקנת במוזאון תל-אביב בשנה

העיסוק בפמיניזם בהקשר היהודי מופיע לאחרונה על ידי אמניות, ברובן אורתודוקסיות, שאמירתן משתלבת עם העיסוק הגובר במעמד האישה בקרב הציבור שממנו הן באות. אמניות אלו עוסקות לאחרונה בהדרתן מהשיח המרכזי בחברה, וב"משטור" גופן ומיניותן

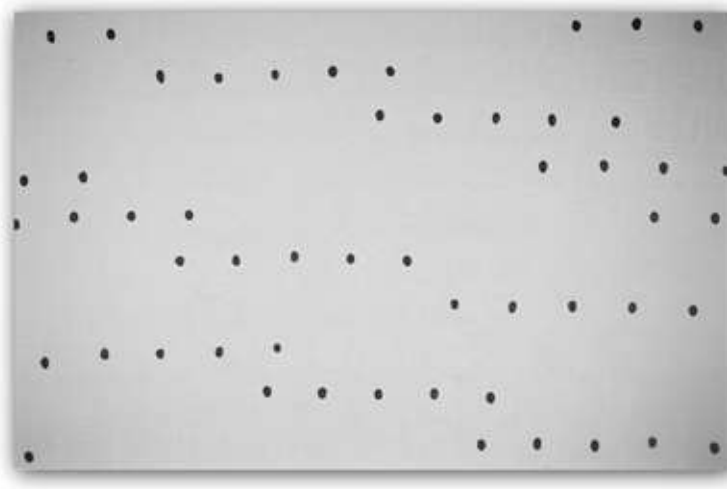
הגוף עצמו – משמשת בחברה המערבית לעיצוב המראה המפתה של האישה, מנקודת מבטו של הגבר. אצל גולן מהווה נעל זו מטפורה להלכות ולהליכות שנוצרו בעבור האישה על ידי הגבר הדתי והחילוני כאחד.

בנוסף לנושאים המרכזיים שעומדים על הפרק בפמיניזם הדתי (צניעות ופולחן), גם העיסוק בתלמוד תורה – לב לבו של העולם היהודי – מקבל תהודה אצל גולן: במיצב **תורתה אומנותה** היא מציגה שילוב בין כלי עבודה "גבריים" – זה ששימש לנשיאת מלט ולבנים לבניית הארץ – לבין טקסטים משיריה של יונה וולך, הכתובים בכתב יד "נשי". גם המושג 'אוהלה של תורה' מקבל משמעות מגדרית בתערוכתה האחרונה של גולן.

באוהל משלה (הגלריה האחרת, מכללת תלפיות 2004) מציגה האמנית מעין אוהל שקוף המשלב בתוכו טקסטים יהודיים עם שירת נשים עכשוויות, ויחד עם הדהודו לעבר מקומה המסורתי של האישה – "מנשים באוהל תבורך" – הוא מתעמת עם 'חדר משלך' של ווירג'יניה וולף. העיסוק בהלכות נידה נזכר אמנם כבר בעבר במיצג ייחודי של יוכבד וינפלד בשנות ה-70 (בו שחזרה האמנית טקסים על פי ההלכות הנוגעות לטהרת

האישה שמופיעות בשולחן ערוך), אך הוא תופס את מקומו הראוי בשיח האמנותי המקומי רק עתה, בעקבות תערוכתה של חגית מולגן (**לא מוכנה**, קיבוץ בארי 2004).⁶ מולגן ממשיכה, בין השאר, במהלך שכבר הופיע בעבר אצל הלנה אילון (אמנית אורתודוקסית-אמריקאית) שהעבירה, אולי לראשונה, את "בדי הבדיקה" מהמרחב הנשי הפרטי לעולם האמנות. דם, אמנם, הופיע רבות באמנות בעבר (במיוחד בתיאורי הצליבה הנוצריים), אך לא דם הווסת. האחרון הוא בעל קונוטציות שליליות, בעיקר מנקודת המבט הגברית, ולכן הפך דווקא לאחד מן הדימויים המרכזיים שבהם משתמשת האמנות הפמיניסטית. חגית מולגן, אם כן,

העולם היהודי, המתאפיין בהלכות ובטקסטים "ממשטרים" שנכתבו על ידי גברים. האמנות הפמיניסטית הכללית בעבר התאפיינה בבוטות מכוונת, שתרמה למהפך התפיסתי לגבי "איך ומה מותר להציג", ובכך הרימה גם תרומה משמעותית להנחלת התאוריה הפמיניסטית בחברה. האמנות היהודית המופיעה כיום בהקשר זה היא צנועה יותר, ודומה שלא תהיה לה השפעה כה גורפת בהבניית תרבות שוויונית ובשבירת נורמות הלכתיות מחוץ לגבולות השיח שיוצרות פמיניסטיות בעולם הדתי. כדי להציג את התופעה, נסקור כמה מן היצירות הבולטות שהוצגו לאחרונה בתחום זה.

חגית מולגן, מתוך התערוכה "לא מוכנה" 2003

נחמה גולן (שיצירותיה הוצגו בין השאר בתערוכה משותפת עם פסי גירש, **במקום שאני עומדת**, מוזאון בית אורי ורמי נחושטן, אשדוד יעקב מאוחד 2003) בודקת, כאמנית חילונית שחזרה בתשובה, את דימויה של האישה בתוך העולם היהודי ותרבותו. גם היא שואלת שאלה לגבי היותה של האישה סובייקט המכונן עצמו או אובייקט המכונן על ידי תרבות גברית. נעל העקב שעוצבה על ידי גבר מערבי, הממטרת את דמותה של האישה כאובייקט מיני, שולבה בטקסט תלמודי העוסק בקניין הקידושין שנעשה באישה. הנעל – אחת מפריטי הלבוש האישיים ביותר, שהרי היא מתעצבת על ידי

האחרונה. עצם אצירת תערוכה שכל המשתתפות בה הן נשים, ושמציגה מעין מבט רטרופסקטיבי בהיקף רחב כל כך ובמוזאון מרכזי, העלתה את השאלה האם עדיין יש מקום, צורך ומשמעות ל"תערוכות נשים" מעין אלו. בנוסף, הדהדה התהייה מהי "אפליה מתקנת" והאם עדיין יש לה מקום בתחום זה. במובן מסוים היוותה אותה תערוכה מעין סיכום לתערוכות הנשים שהוליד העיסוק הפמיניסטי, ושסומנו בארץ כ"מגמה" בתערוכה הנוכחות הנשית של אותה אוצרת, במוזאון תל אביב בשנת 1990.

במקביל לאותן "תערוכות נשים" המסתמנות כמעין סיכום לעיסוק הפמיניסטי העכשווי בשיח המרכזי של החברה, מופיע קולן של קבוצות מיעוט המתלבטות כיצד להפנים בעצמן את הרעיונות הפמיניסטיים. בעולם הערבי, למשל, הופיע הגוף הנשי כזירת התרחשות קורבנית במיצג של אניסה אשנקר (**ברבור אסור**, גלריה הגר, 2004). במהלך המיצג הוקראו קטעים של טקסט בערבית, שבו עצות שכתבה אם לבתה בנוגע

לדרכה העתידית עם בן-זוגה. האם ממליצה לה להיות כנועה צייתנית; עושה רצונו; מוותרת על רצונותיה מפני רצונו.

העיסוק בפמיניזם בהקשר היהודי מופיע לאחרונה על ידי אמניות שהן ברובן אורתודוקסיות, ואמירתן משתלבת עם העיסוק הגובר בנושא מעמד האישה בקרב הציבור שממנו הן באות. אמניות אלו עוסקות לאחרונה בהדרתן מהשיח המרכזי בחברה וב"משטור" גופן ומיניותן. העבודות מתאפיינות בחזרה על תמות שאפיינו את האמנות הפמיניסטית בתחילתה בכללה: יחסי אובייקט סובייקט, דם הווסת, רקמה וכדו'. לכך נוסף גם העימות עם

עוסקת באותה תמה, אך מנקודת המבט ההלכתית. "בדי הבדיקה" שתלתה מוכתמים באדום בחלקם, ויוצרים כעין טבלה המסמנת ימי טומאה וטהרה. הטאבו, שכבר נפרץ בעבר על ידי אמניות פמיניסטיות, מתחדד אצל מולגן בזעקה כנגד שליטה גברית המיוצגת בין השאר בחותמות הכשר של הבד"ץ בעלות דיו אדומה. "אנחנו לא מזדעזעות מהאדום שעל הבד", אומרת מולגן, "אלא מהבד עצמו".⁷ העיסוק בכלי ה"היטהרות" מזכיר גם את עבודתה של שירה אבידור בתערוכה שעסקה ברובה בקיום נשי מדוכא ומוגבל (לכלוכית, גלריה החדר, תל אביב 2004), שם הציגה אבידור ציור של קערת כביסה שבתוכה בד לבן מוכתם בדם. לצד הקערה הופיע כלי ההיטהרות – המברשת. תמות אחרות מתחום הפמיניזם היהודי המוצגות לאחרונה, מתקשרות לכלי עבודה נשיים ולתפילות אנטי נשיות: קרש הגיהוץ קיבל מקום מרכזי בהקשר זה בתערוכתה של מרי-לו לוי (פשעי הלב, גלריה נגא, תל אביב 2004). לוי הציגה מעין קרש גיהוץ שעליו כתוב בכתב סת"ם 'בעלי נגר'. כך מציבה עצמה האמנית בהקשר של האישה שעדיין קשורה לביתיות ולרצון בעלה. המגהץ, אותו "מכשיר נשי", הופיע כבר בשנה שעברה בעבודתה של שלומית גרנט-פלדור "ברוך... שלא עשני אישה" שהוצג

בתערוכה גבולות של קדושה (מוזאון ישראל, ירושלים 2003). במיצב זה הופיעו קרש גיהוץ מוארך וממחטות בד שעליהן רקומות מילות הברכה "שלא עשני אישה". הגיהוץ והרקמה, המזוהים כפעולות נשיות, ממחישים את האבסורד שבפעולה: אישה הרוקמת טקסט

אנטי-נשי עבור גבר ובכך בעצם מגיעה לשיא ביטולה העצמי. גם בתערוכת הבוגרות של המכללות הדתיות, (א.מ.ת. עבודות של בוגרות מכללת תלפיות, מכללת אמונה ובית המדרש

רעיה ברוקנטל, מתוך התערוכה "דיוקן ראשון" 2003

היוצר במעון, הגלריה האחרת, מכללת תלפיות תל-אביב) נכח בצורה בולטת מאוד העיסוק במעמדה של האישה בחברה הדתית וההקשר בין עיסוק זה לאמנות הפמיניסטית הקלסית. לדוגמה: בהמשך לברברה קרוגר וללוטן שכתבה 'כשתתעורר תקשר אלי', משפטים שהפכו

'מסמן' ל'מסומן' – כלומר הפכו את המילים מאמצעי להבעת רעיון לעבודות האמנות עצמה – כתבה אחת התלמידות על עבודתה את המשפט 'גבולותיהם הם גבולות המתבונן בך'.

כאמור, דומה שלנוכחות היהודית הנשית בהקשרה הפמיניסטי באמנות, אין תרומה יוצאת מגדר הרגיל בשדה חרושת התרבות הפמיניסטית הכללי. העבודות לרוב חוזרות על מחוות פמיניסטיות תוך התאמתן להקשר היהודי המיוחד. גם על תרומה בולטת של אמנות זו לחברה הדתית פנימה קשה לדבר, כי החברה הדתית, כך נראה, מושפעת מטקסטים יותר משהיא מופעלת על ידי דימויים ויזואליים. עם זאת, כשם שהלימוד הבוקע מבתי המדרש של נשים אינו מקביל בדרך כלל לשיח הישיבתי-מסורתי אלא יוצר שיח תורני מובחן שלא היה כמותו בעבר, כך גם כפועל-יוצא מהשילוב בין יהדות וביקורת פמיניסטית, נולדת יצירה שיש בה משום חידוש באמנות המקומית. הקשרים בין קודש לחול ובין עולמות דתיים וחילוניים לא אפיינו מעולם את האמנות המקומית, והמורכבות בנושאים אלו רחוקה למדי מן הסצנה האמנותית בארץ. השילוב הנבוב בין תפילין ועירום החוזר רבות באמנות העכשווית מדגים את הרדידות האופיינית ביחס לתמות מעין אלו. לכן כאן עשויה היוצרת הבאה מתוך העולם הדתי לתרום משהו חדש. ואכן, בשונה מאשר

בשירה ובקולנוע שהתפתחו לאחרונה בציבור הדתי, במסגרתם מרבים לעסוק במתח שבין הדתי לחילוני (נושא שכבר נדון גם מחוץ לציבור הדתי באופן מקיף ומעמיק), האמנות הפלסטית היהודית-העכשווית יוצאת לרוב מתוך עולם קוהרנטי בו משמשים הקודש והחול

כשני צדדים בעלי קשרים אמיצים והקבלות באישיותו של האמן, ובכך ייחודה. לדוגמה: **נעל העקב** של נחמה גולן, שהוזכרה ברשימה זו, מבטאת עולם הנטוע בדתי ובחילוני כאחד. התובנה ש"גבולות" הם ממאפייני התרבות באשר היא, אינה דבר המובן מאליו במקומותינו. הגבלות דתיות וחברתיות מוצגות כמקבילות אצל גולן, בנעל העקב המערבית הממשטרת ובטקסט החוקי הדתי שמודפס עליה. בדומה לכך גם רעיה ברוקנטל הציגה בתערוכה **דיוקן ראשון** (ביתן הלנה רובינשטיין, תל אביב 2003) עבודה מעניינת ובעלת הקשרים עדינים: עבודתה, המשלבת וידאו ומיצב,

מציגה את דמותה של מיס פיגי מתוכנית הטלוויזיה 'החבובות'. החזירה מקעקעת את סימן ההכשר האמריקאי-אורתודוקסי OU על גופה של אישה, ואגב כך מספרת על קשייה כחזירה במדינת היהודים. ברוקנטל עוסקת בהקבלה בין מישטור הבשר לאכילה בעולם היהודי, לבין מישטור גופה של האישה בחברה המודרנית. העקרונות הממשטרים מונהגים על ידי ממסדים המממשים את אותם רעיונות בכל חברה. הכשרות והטהרה כמנגנוני מיון יוצרים מונפול על ה"גשמיות"

היהודית וצרכיה, וכך גם החוויה הנשית של טיפוח הגוף הופכת לאקט פולשני ומקעקע. המעשה החתרני מתבטא בסתירה שטומנת בחובה הטבעת תווית הכשר על ידי מעשה הקעקוע האסור, והאקט של הכשרת המזון על ידי החזיר המסמל יותר מכול את הבשר הלא כשר. המורכבות שמציגה ברוקנטל נובעת מהבנה דואלית של המישטור בחברה ככוח שולט המתגלה בפנים שונות בעולם דתי וחילוני, אך מגלם יסוד דכאני אחד.

לבד מהתבלטותה של האמנות הדתית נוכח הרדידות וחוסר המורכבות בתחומים אלה בעשייה המקומית-חילונית, דומה שהקול החדש של אמנות יהודית פמיניסטית קונה לו שביטה במיינסטרים האמנותי בזכות התבלטותו כאוונגרד בעולם הדתי עצמו. התפיסה, שנולדה כבר במאה ה-19, על פיה ראוי לתת מקום מרכזי לאוונגרד במסגרת השיח האמנותי, פועלת כאן את פעולתה,

ומאפשרת להקשרים שאינם דבר שבהרגל לפרוץ מעבר לשיח הדתי אל השיח האמנותי. את העיסוק הפמיניסטי-יהודי הרווח לאחרונה אפשר לתלות בעיסוקה ההולך וגובר של האמנות המקומית ביהדות, אך הוא קשור גם ללא ספק להתעוררות העיסוק באמנות בתוך החברה הדתית – התעוררות שבה תופסים הנשים והשיח הפמיניסטי מקום מרכזי. יותר ויותר בתי ספר דתיים מכירים בערך החינוכי והדתי שבלימודי האמנות. לימודים אלו עדיין מודרים בדרך-כלל מתכנית הלימודים של הבנים, אך שפת האמנות הופכת לדבר שבשגרה ונלמדת כמגמה באולפנות רבות.

בוגרים דתיים מסיימים את לימודיהם באקדמיות לאמנות ומציגים בגלריות ובתצוגות ברחבי הארץ. השיח ושפת האמנות מוטמעים לאטם בחברה הדתית: לאחרונה הציגה קבוצת צעירות דתיות ('צעירים יוצרים למען גוש קטיף') מיצג כהפגנה בכיכר ציון בירושלים. המיצג כלל ארגזי קרטון שהתהוו לכדי בניית בית והביע אמירה פוליטית כנגד 'תכנית ההתנתקות'. הפגנה פוליטית זו, שעשתה שימוש במושגים ובשפה השאולה מעולם האמנות, מדגימה יפה את היקלטות המדיום בעולם הדתי. השפעה זו לא פוסחת גם על העולם החרדי: בתערוכה שהוצגה בירושלים בשנה שעברה הציגו 12 אמנים חרדים. מספרם הרב של המבקרים החרדים בתערוכה מורה על צימאון לאמנות גם שם. ניכר שגם בסיס תאורטי משמעותי, כזה שיכול לתת תנופה היסטורית לאמנות היהודית, הולך ומתפתח לאחרונה. לדוגמה, הרב שג"ר (ראש

ישיבת שיח), פרסם השנה את אחת משיחותיו לפני התלמידים בישיבה, שבה הוא מציג מהלך פוסט-מודרני קלאסי החושף גישות אוטוריות שעל פיהן יש לתת מקום של כבוד ל"כוח-הדמיון" וכן היתרים מסוימים ל"הגשמת האל". גישות אלה, שהודחקו בעבר על ידי בעלי ההלכה הרציונליסטיים הקלאסיים, מקבלות אצל הרב שג"ר מקום מרכזי בשיח. בעקבות חשיפתן וניכוסן מחדש, נדחקת התפיסה הפונדמנטליסטית המקובלת, הרואה בדיבר השני 'לא תעשה לך פסל' סיבה להדרתה של האמנות מהעולם היהודי, כפי שהיה הדבר בעבר. מהלך תאורטי זה מאפשר שינוי של ממש ביחסה של הדת היהודית לאמנות. אכן, לא במקרה גושפנקה תיאורטית משמעותית כזו מגיעה דווקא מהממסד הגברי, ולא מעולם הלימוד הנשי.

קריאת כיוון זו מתווספת לשיח האמנותי הענף של יוצרות התוהות בשאלות של חופש יצירה מול אמונה וחוק, ועיסוק בפלסטיקה בתוך עולם אמוני מופשט. זוהי צ'קסקי, בתערוכתה המפורסמת מהשנה

שעברה **קולקציה יודאיקה** (גלריה רוזנפלד, תל אביב 2003), הציגה בין השאר שלוש דמויות המייצגות רבנים מרכזיים ("ראשונים"), שהתמודדו עם שאלת ציור הדמות בעולם ההלכתי. הרבנים שהוצגו נבחרו באשר כל אחד מהם הרחיק בצעד נוסף מעבר לקודמו, בהתירו את מעשה האמנות בתנאים מגבילים. מתח זה עומד גם במרכז יצירתה של האמנית רות קסטנבאום בן-דוב, כפי שהתבטא הדבר בכתיבתה ובתערוכת היחיד שלה: **בגוף הטקסט** (מוזאון ינקו דאדא, עין הוד, 1999).

אף כי כאמור, דומה שהאמנות הפמיניסטית הדתית לא תופסת מקום מרכזי כמשפיעה על השיח הפמיניסטי היהודי אלא לכל היותר משתלבת כדרך הבעה נוספת לרעיונות ידועים – אין להמעיט בחלקה של תופעה זו בהבניית מקומה של האמנות בעולם היהודי בעידן

שבע אד-ני

עקודים

עכשו תעצמו את העינים
דמינו:

דבר מפל זה לא קרה
בעת-לילה אולי הויה
זה מה שזה היה
פרי מחו המשוור
של הקודם

דבר מפל זה לא קרה

[ולא עלו האלף בסערה]

ועכשו פקחו את העינים הורה

וכמו פעם בירושלם

בגוש חלב ומצדה

היינו אנו:

עקודים נקודים ונקודים מתבקרת

אלהינו זה שלש שנים

כאן, ארץ תלאובה ונקובה

הרחק ממלכות השמים

מה נעש לאלקנא הזה

מלבנו ואבינו, לא נתיר שקד

לא נתיר עצמנו מן הסלע, אולי יחור

לא נתיר, עמו אנחנו בצרת, לא

נתיר עקדתנו אליו ברצועות השחור

עד ישלח המלאך

הפוסט-מודרני. ימים יגידו אם אולי "בזכות נשים צדקניות" תסומן התקופה הפוסט-מודרנית כרנסנס בכל הנוגע לאמנות יהודית בישראל.

1. ראו דנה גילרמן, 'גברים בתערוכה', הארץ, גלריה, יום ג' 10.1.2002
כחלק מתהליך הפוסט-פמיניזם החלו הוגות לחשוב על מקומם של הגברים בחברה. סוזן פלודי, למשל, עמדה על כך שהגברים בחברה הם קורבן של התרבות ולא רק מכונים אותה, ראו, Susan Faludi, 'The Betrayal of American Man', Stiffed, N.Y. 2000

2. ראו שרה חניסקי, 'רוקמות התחרה מבצלאל', תאוריה וביקורת 11 (1997) עמוד 68 ואילך.

3. ראו דנה גילרמן, 'מרד הפועלות', הארץ, גלריה, 27.1.2003.

4. קנת קלארק הצביע על ההבחנה בין naked שהוא מי שהופשט, ומעורר תחושת בושה וחוסר נחות לעומת nude שהוא מושג שהומצא במאה ה-19 בהקשר אמנותי והצפייה בו משרה נחת. ראו: Kenneth Clark: *The Nude: a Study in Ideal Form*, N.Y. 1956

5. ראו D. Hickey, *the invisible dragon: Four Essays on Beauty*, Los angeles 1993

6. לצערי לא ראיתי את התערוכה והדברים כאן מבוססים על מה שנכתב עליה, יחד עם תמונות המיצבים ועבודות הוידאו מהתערוכה.

7. הציטוט מתוך: דנה גילרמן, 'אדום מזעזע', הארץ, גלריה, 4.2.2004.

כתבים

ת"ד 24354 ירושלים 91240
letter@toravoda.org.il

אתגר הרווקות

תגובה למאמרה של חגית ברטוב "אתגר הרווקות" (דעות 17, חורף תשס"ד)

מדוע אנחנו מודאגים

אי אפשר להתכחש לעובדה שבתקופה האחרונה נושא עליית גיל הנישואין והרווקות עולה שוב ושוב בדיונים, במאמרים ובהתארגנויות שונות (ישנם עוד נושאים הקשורים בנישואין וילודה בציבור הדתי שנידונים לאחרונה, אבל העיסוק בהם חורג ממאמר קטן זה). מדוע? למה אכפת לממסד ולציבור בכלל מתי מתחתנים, אם בכלל, ילדי הציבור הזה? חגית ברטוב מעלה שתי אפשרויות:

1. הרצון לסייע בהשגת האושר הפרטי של פרטים בחברה.
2. הרצון להכפיף את הפרטים הסוררים למשטר החברתי המקובל ולמנוע אי יציבות של החברה.

לפני שנפנה לסיבה השלישית, שהיא לענ"ד הנכונה, נדון קצת בגורמים שמעלה ברטוב. בהנחה שאכן אנו רוצים לסייע לאושר הפרטי של פלוני ואלמונית – האם אנחנו כפופים

להגדרת האושר שלהם? אהיה מוכן להביא לשכן חלב מהמכולת, למה לא? אבל בשום פנים ואופן לא אביא לו סיגריות או מוצר לא כשר. אולי השכן מאושר בהיותו מעשן, אולי הוא חושב שזה אפילו מרגיע אותו; אני לא אוכל לשתף פעולה בעניין הזה. החברה מוכנה לסייע לרווקים להינשא, אבל בוודאי לא תתמוך ביצירתיות בלתי-הלכתית.

גם הרצון למנוע אי-יציבות חברתית איננו מגונה. תפקידה של החברה להגן על עצמה. כל זמן שהפעילות למען ייצוב החברה נעשה בדרך שאינה אלימה וכופה, אינני מבין מה פסול רואה בה ברטוב. הרי לא מדובר בכפיית מי שלא רוצה

דרוויניזם חברתי), השוללות אפשרות של 'טוב אלטרואיסטי' או 'אידיאלי' בעולמנו. הכול אינטרסים אישיים. אין אמונה באמת, יש רק ניצול ציני של אמונתם של אחרים לצרכי קידום עצמי או מעמדי. ייתכן שהרקע שלי (מדעי הטבע) מונע ממני את האפשרות להבחין ב'אמיתות פשוטות' שכאלו, אשר אינן מבוססות על מחקר מדעי אלא על ניתוחים סוציולוגיים והגיגים פילוסופיים. למותר לציין שאינני מקבל את ההשקפה הזו. לענייננו, המחשבה שהרווק הוא פורע סדר חברתי והרווקה היא בהכרח 'הוללת' איננה במקום. ייתכן שאכן יש מי שסבור ככה, אבל במקרה כזה ההתמודדות צריכה להיות

תפקידה של החברה להגן על עצמה. כל זמן שהפעילות למען ייצוב החברה נעשה בדרך שאינה אלימה וכופה, אינני מבין מה פסול רואה בה ברטוב. הרי לא מדובר בכפיית מי שלא רוצה להינשא

לחניכית ולא על ידי פריצת מסגרות. קבלת ה'אחר' איננה מחייבת לגיטימציה של הסיטואציה. אפשר בהחלט לקבל את הרווק כחבר שווה-זכויות בקהילה, ובה בעת להתאמץ להעבירו לסטטוס של 'נשוי'.

סבורני שאפשר בהחלט לראות במאמצי החברה לפתרון בעיה הרווקות מעשה אלטרואיסטי, הנובע מהפנמה של אידיאלי ולא מחשש לערעור המבנה החברתי.

נעיר גם ששרבוב השאלה הפמיניסטית לעניין מקורה רק במקרה שבו אנחנו מתעלמים מהרווקים, ומכיוון שלענ"ד אין הדבר צריך להיות כן – אפשר לעבור לנקודה הבאה.

החיים בזמן שאול

מכאן אנו עוברים לסוגיית החנוכייה. האומנם הדלקת נרות חנוכה מהווה אבן-פינה במיסוד חיי הרווקות? מצד אחד, אין ספק שישנם אלמנטים של זמניות בכל אחד משלבי חיינו, המעידים על היחס שאנו נותנים לאותו שלב. זהו יחס רגשי; מאידך, אין להתעלם מהיבטים פרקטיים בשיקולים שאנו עושים בחיים. כך יכול זוג צעיר לדחות כל שנה את קניית הספות לסלון כי 'בין כה ואנחנו עוברים דירה בקיץ' (בפועל הם יעברו רק כעבור עשור); כך יכול גם זוג עם ילדים להמשיך לנסוע להורים וגם לקבל הזמנות לשמחות על תקן 'הבן של...!'. אני מציע להסתכל על רכישת חנוכייה או מכונת כביסה לא כעל אקט של מרידה או ייאוש, אלא

להינשא להינשא.

אבל בדיוק כאן, בסוגיית הרצון, מגיע הנימוק האמיתי שבגללו נחלצת (לכאורה) החברה וממסדה לעניין: הרוב המוחלט של הרווקים והרווקות בציבור הדתי חפצים להינשא. איש מהם לא יסרב להצעה ראויה. שוועתם של הרווקים עצמם היא שדוחפת את החברה לסייע להם. למרבה הצער, ה'סיוע' הזה די קלוש; יש יותר דיבורים מעשייה.

העשייה הדרושה בתחום זה איננה בהכרח בתחום השידוכין, אלא גם (ואולי בעיקר) בתחום החינוך. מחנכים רבים מדווחים שרווקים ורווקות מייחסים משקל מכריע ליופי החיצוני של המשוך. לא שיש לזלזל חלילה בצד החיצוני, אלא שיש מקום לשנות את תמהיל השיקולים שעות קצת, עקב החשיפה לחלקים הפחות טובים של תרבות המערב. האומנם אנו רוצים שמודל הזוגיות של הציבור שלנו יישאב מסרטים הוליוודיים ומפרסומות בערוץ 2?

על השיח הפמיניסטי

יותר ויותר אנחנו שומעים שתופעות חברתיות ודתיות המתרחשות לאחרונה הן תוצאה של מאבקי כוח חברתיים. מאבקים שביין מעמדות (לענייננו – הרבנים המנסים "לשמר את כוחם"); או מאבקים בין המינים (הגברים מנהלים קרב מאסף אחר עמדות הכוח בחברה). אם אינני טועה, מוצא השקפות אלו בתאוריות מרכסיסטיות (שאוילי מגובות בתפיסות של

"הבו לנו סעד רוחני אפיתי"

תגובה למאמרו של זאב דרור "עוצו עצה" –
על ארגון עצת נפש וההומואים הדתיים (דעות 17, חורף תשס"ד)

זאב דרור שואל "מהן האפשרויות העומדות לפני אדם דתי בעל נטייה הומו/לסבית"? פתרון ההמרה של ארגון 'עצת נפש' העולה ממאמרו אינו פתרון אפשרי. כבחור דתי הניצב בפני דילמה זאת אני רוצה לחדד את השאלה הדתית הניצבת בפניי: אינני רוצה לבחור ב"חיי חטא"; אינני רוצה להיות מוקע בידי אנשים ואלוהים על התנהגותי. מצד שני, וזו בעיניי נקודה חשובה לא פחות, קשר שלי עם בן-מיני לא נחוץ אצלי כחטא. ברור לי שרבים רבים יאמרו שזה לא רלוונטי; גם חילונים לא חווים חטא בחללם את השבת. לי, המנסה לשמור את השבת על דקדוקיה, ההבחנה הזאת משמעותית. אני לא מרגיש חולה ולא מרגיש חוטא. אני מרגיש שאני עושה את הדבר הטבעי לי ביותר. מורי וניסיוני לימדו אותי שבעולמנו היום יש משמעות לתחושה הזאת.

ההלכה התפתחה עם השנים בהתאם לערכים שונים שהתקבלו אצל שלומי אמוני ישראל. ברור לי שאי אפשר לשנות אותה בבת-אחת וגם הבחירה בשינוי מודע אינה פשוטה כל כך. מצד שני, אני בא בתביעה לרבותי בשיבה, אלה שחינכו אותי שהתורה היא תורת חיים – הציעו לי פתרון אמיתי! אדם נורמלי לא יכול לבחור להתנזר כל ימיו, ומה לעשות שלנשים כלל אינני נמשך! אני לא מבקש פתרון ציבורי רדיקלי, אבל אני כן מבקש התייחסות אמפתית ומאפשרת למצוקתי. רבני הציבור שלי רואים עצמם כמנהיגים רוחניים. הבו לנו סעד רוחני אמיתי!

יונתן קאופמן

כעל פעולה פרקטית שמבצעה הגיעה למסקנה שיש לבצעה במערכת הכוללת של סדרי עדיפויות. הפמיניסטית תדליק נרות חנוכה גם לאחר נישואיה, ומי שאיננה כזאת – תשמח לגנוז את חנוכייתה ערב חתונתה (או למכרה כ'סגולה' לרווקה אחרת). בכל אופן, זו אולי יומרה לייחס לכל פעולה של רווקים מעשה של פמיניזם.

במקום סיכום

בשורה התחתונה, קשה להבין מה בדיוק מטריד את ברטוב. אם היא חפצה שהחברה תתעלם מקיומם של הרווקים – אינני בטוח שהיא קולעת לרחשי לבם של רבים מהם שלא מעוניינים שיתעלמו מ'רווקותם'; אם היא תובעת התייחסות לרווקים ולרווקות כאל 'בני אדם' – דומני שאין חולק ואינני משוכנע שאין זו המציאות. אלא שכאמור, אין בין תביעה זו ובין הרצון של החברה לסייע לרווקים לשנות את מצבם, קשר של ממש. ואולם, אם היא מבקשת לתת למוסד (?) הרווקות הילה של מצב קבע אפשרי ורצוי במקום סטטוס הזמני שחל עליו – דומני שהיא מחמיצה את הפוטנציאל הגלום בטענותיה. התפיסה התאולוגית (וכמובן החברתית) הרואה במשפחה ערך, היא שמובילה את החברה ואת הממסד לנסות לסייע לפתרון בעיות בתחום.

פי מנחם פצמיחה חברתית?

תגובה

במאמרי ניסיתי לעסוק במציאות המורכבת של חיי הרווקות הדתיות ובמשא ומתן המורכב המתנהל באופן גלוי וסמוי, מודע ולא מודע, בין לבין החברה הדתית. דבריו של הלל אפלבוים מחמיצים את המורכבות שעליה הצבעתי, ואת הניסיון לחשוף את הסאב-טקסט החברתי, המתקיים ברזמנית לצד הטקסט הגלוי.

אין חולק שרבים מהרווקים והרווקות מעוניינים להינשא ולהקים "בית נאמן בישראל". אין חולק גם כי רבות מהרווקות הקונות לעצמן חנוכייה או מקיימות מצוות אחרות שבדרך כלל נחשבות "גבריות", לא עושות זאת ממניעים פמיניסטיים. זו בדיוק הייתה טענתי.

טענתי היא כי **מציאות חיייהן של הרווקות**, ולא עמדות, תפיסות עולם או אידאלים, היא המערערת על הנחות היסוד שעליהן מושתתת

אלא שמרבית האנשים ברובו של הזמן אינם חווים את חייהם או את חברתם ככאלו. זה סוד כוחה של החברה. רק כאשר נוצרת מציאות (כאמור, לא מכוונת) העומדת בניגוד לאותם "סדרי בראשית", נחשפות ההנחות התרבותיות ולא הטבעיות העומדות בבסיס ההסדרים החברתיים, ונחשפים מניעים מורכבים יותר מאלטרואיזם או מאינטרסנטיות. זוהי הזדמנות לשאול את עצמנו על הסדרים החברתיים האלו, לאמץ את אלו שעדיין מתאימים לנו ולוותר על אלו שחלף זמנם. צמתים כאלו מעניקים לנו אפשרות – אפשרות לצמיחה אישית וחברתית ואולי גם צמיחה תאולוגית. מאמרי היה הזמנה לנצל הזדמנות זו. ואולם, נראה שאפלבוים מעדיף את יציבות החברה על פני צמיחתה.

חגית ברטוב

החברה הדתית והישראלית, והיא מציבה בלבן אלטרנטיבה לחיים ולזהות דתית ומיגדרית. איני טוענת כי רוב הרווקים והרווקות בוחרים מרצון באלטרנטיבה זו, ואף אני מודעת לכך כי רבים מהם אינם רואים את חייהם כאלטרנטיבה, אלא כשלב (קצת ארוך מדי) בדרך אל החופה.

אך עובדות אלו אינן מחלישות את טענותיי, להפך: סדרי החיים החברתיים המוכרים לנו נתפסים בעיני החברה והיחידים המרכיבים אותה כסדרי חיים טבעיים, ולכל הפחות ערכיים, שניתנו לנו בששת ימי הבריאה או לפחות בהר סיני. אך מחקרים (ולא בהכרח מהזרם המרכזיסטי) מראים כי פעמים רבות מה שנתפס כטבעי או אלוהי, הוא למעשה מנגנון שהחברה פיתחה לעצמה (לארדווקא מתוך כוונות זדון) כדי לשמור על הסדר הקיים וכן – גם כדי לדאוג לאינטרסים של הקבוצה השלטת.

מרכז יעקב הרצוג הוקם ע"י תנועת הקיבוץ הדתי, לנוכח ריבוי תופעות של ניכור תרבותי וחברתי שאיימו ושעדיין מאיימות לפורר את הרקמה החברתית בישראל. המרכז מציב את העיסוק במקורות התרבות היהודיים לגוניהם כמנוף לפיתוח שיח איכותי בחברה הישראלית והוא עוסק בלימוד דיאלוגי ופלורליסטי של מקורות ישראל. אנו סבורים שמתוך דיאלוג פלורליסטי, קשוב ופתוח תיווצר שפה משותפת בין קבוצות אוכלוסייה שונות בחברה הישראלית. המרכז פתוח לנשים ולגברים, חילוניים ודתיים מכל הגוונים, מבוגרים וצעירים, עולים, ילידי הארץ וכל מי שמבקש להצטרף אלינו למסע של לימוד וצמיחה.

מפעולות המרכז:

פיתוחים דלת מפגש מחודש עם אוצרות התרבות היהודית: מקרא, מדרש, תלמוד, ספרות עברית, פילוסופיה יהודית, לימודי א"י, קולנוע ועוד, המתבוננים בארון הספרים היהודי במבט רענן, אקטואלי ורלוונטי לימינו.

בתי מדרש לדתיים וחילוניים. ייחודם של בתי המדרש הוא בשילוב של לימוד אינטלקטואלי ולימוד רגשי-דינמי. השילוב מעצים את חווית הלמידה והופך את הנלמד לחלק עמוק ומשמעותי בחיי המשתתפים ובחיי הקהילה.

תרבות וזהות לימוד לעולים חדשים, בייחוד ממדינות חבר העמים, להכרת התרבות היהודית הישראלית והמפגש שבין התרבויות השונות בחברה בישראל.

אישה אל אחותה תכניות המבקשות להעצים את הקולות הנשיים הייחודיים ולאפשר להם להוסיף את תרומתם לשיח התרבותי-יהודי-ישראלי.

צעירים במרכז "עתיד" – פרויקט לטיפוח מנהיגות נוער בדרום הארץ העוסק בזהות יהודית-ישראלית. **יהדות ודמוקרטיה** – מפגשי לימוד ודיון לצעירים דתיים וחילוניים העוסקים במתח שבין עולם הערכים היהודי ועולם הערכים הדמוקרטי. **"אפשר לעשות זאת"** – ערכה חינוכית להכנת צעירים דתיים לשירות בצה"ל. הערכה הוכנה לזכרו של איש השב"כ נעם כהן ז"ל שנרצח בעת מילוי תפקידו.

לבי במזרח ואנוכי בסוף מערב השתלמויות למורים יהודים מן התפוצות העוסקות בשאלות של זהות יהודית וחינוך במאה ה-21 בעולם פוסט-מודרני.

יהדות פנים רבות לה מפגש עם ההיסטוריה, ההגות והפרקטיקה של הזרמים השונים ביהדות בת-זמננו, תוך בחינת הקונפליקטים ביניהם וייחודם.

"מפגשים" בתי מדרש למורים דתיים וחילוניים, העוסקים בשאלות של חינוך בכלל וחינוך יהודי בפרט. יצירת דיאלוג בין אנשי חינוך ממסגרות שונות בנוגע לעבודתם החינוכית, ופיתוח כלים להתמודדות ולצמיחה מקצועית.

בקרו אותנו באתר: www.merkazherzog.org.il

תנועת **"נאמני תורה ועבודה"** הוקמה בשנת תשל"ח (1978) כתנועה רעיונית-חברתית בלתי פוליטית כתגובה על מגמות ההקצנה וההתחרדות של הציבור הדתי-ציוני.

השילוב של ערכי תורה ועבודה היה ביסודה של הציונות הדתית. במיזוג "תורה ועבודה" בקשו הוגי התנועה לציין שני ערכי יסוד המשלימים זה את זה: **התורה** – היסוד הרוחני, ההלכתי, המוסרי, הנצחי והמקודש; **והעבודה** – היסוד החומרי, הסוציאלי, המבטא את הקיום הפיזי בעולם דינמי ומשתנה, ומשום כך משמעותו ודגשיו מועדים תדיר לשינוי. אחד התפקידים של תנועת **"נאמני תורה ועבודה"** הוא בחינה מתמדת של משמעות צמד הערכים "תורה ועבודה".

בימינו, איזון ושילוב בין "תורה" ובין "עבודה", הם איזון ושילוב בין מסורת ובין מודרנה, דבר המחייב להעניק לערכי המסורת פרשנות מתחדשת הנאמנה למורשת, ולשלול פירושים פונדמנטליסטיים ופשטניים. עולמה של תורה מורכב ממערכת איזונים עדינה ופרשנות פשטנית או קיצונית זרה לה.

ראשוני תנועת **"נאמני תורה ועבודה"** ראו בתורת ישראל תורת חיים שעל עיקריה וערכיה ניתן להשתית חברה מודרנית בארץ ישראל. על כן, היעד המרכזי של החזון הדתי-ציוני הוא השתלבותו של הציבור הדתי בכל תחומי החיים והמעשה במדינת ישראל. בדורות האחרונים אנו עדים לכרסום בשילוב שבין תורה לעבודה: מחד, מתחזקת המגמה המפרשת את הכתובים ומאמרי חז"ל בצורה פשטנית ומתעצמת ההסתגרות וההקצנה "הדתית". בשם הדת גובר הזלזול בערכים אוניברסליים ובמוסר, ומאידך, גוברות מגמות של אינדיבידואליזם קיצוני ומתירנות וניכרת ההתרחקות מכל מה שיש בו ריח של יהדות ומסורת. עמדות אלו חוסמות כל אפשרות של שילוב היהודי הדתי בחברה המודרנית, והן מאיימות על המרקם העדין של השותפות וההבנה ההדדית עם כלל האוכלוסייה במדינה.

מטרות התנועה:

- מימושה של תורת ישראל במדינת ישראל המודרנית.
- מעורבותו של הציבור הדתי-ציוני בכל תחומי החיים, ומחויבותו לשאת במכלול חובותיו הלאומיים, כמו השירות הצבאי והשירות הלאומי.
- שילוב לימוד התורה וההשכלה הכללית כדרך לעיצוב דמותו של היהודי הדתי המודרני.
- האישה זכאית למלוא ההתפתחות האינטלקטואלית, התרבותית, המקצועית והתורנית, ולמימושה בחברה.
- השתתת החברה על עקרונות הצדק היהודי המחייב צמצום פערים חברתיים, כלכליים והשכלתיים.

פעולות התנועה:

- הוצאה לאור של ספרים ופרסומים
- חוגי בית
- ימי עיון ושבתות עיון
- דעות

בקרו אותנו באתר: www.toravoda.org.il